

Kai kultūros žmonės panašūs į nesutariančias senovės gentis...

Iš dalyvavimo Lietuvos kultūros kongreso 2003 04 09 Lietuvos Seimo rūmuose surengtoje konferencijoje „Valstybinė kultūros politika Lietuvai stojant į Europos Sajungą”

Tokio pavadinimo konferencija prieš pat referendumą dėl stojimo į Europos Sajungą paskatino joje dalyvauti ne vieną kultūros darbuotoją ar menininką. Pilnoje salėje – apie 300 žmonių, suviestų iš kuo jvairiausią kultūros institucijų. Matyt rajonų savivaldybių kultūros skyrių vedėjų, žymių menininkų, visas pulkas paminklosaugininkų, vienas kitas Seimo narys, Prezidentūros darbuotojų, jvairių centrų ir t.t. atstovų. Konferencija nuo dešimtos valandos ryto užsiseitė iki ketvirtos valandos vakaro. Padaryta tik viena dešimties minučių pertrauka. Matyt, tokio griežto režimo neatlaikę apie antrą trečią žmonės būriais pradėjo skirstytis. Iki galо ištverė apie šešiasdešimt žmonių. Konferencijos rengėjai buvo parengę deklaraciją, kuri turėjo ar galėjo būti priimta konferencijos dalyvių. Dėl jos balsavo minėtieji konferencijos „likučiai”, tarp kurių išsiskyrė ideologiškai ir gal net instituciškai susipriešinę paminklosaugininkai, Lietuvos kultūros ministerijos darbuotojai, žinoma, patys rengėjai ir likusieji Kultūros kongreso bendražygiai. Nubalsuota deklaracijos nepriimti, todėl ir mes Jos savo leidinyje neskelbiame. Demokratija yra demokratija. Tiesą sakant, deklaracijoje iškelti klausimai né nebuvu svarstomi. Porą kartų „užsiliepsnotą” dėl, kai kieno nuomone, neteisingo lėšų paskirstymo, kartą užsiminta apie nepakankamai skaidrius programų rémimo kriterijus.

Konferencijos metu ypač buvo stengtasi išlaikyti visus demokratijos principus, tačiau konstruktyvaus dialogo ar polilogio nebuvu pasiekta. Galėtume praleisti pro pirštus šią konferenciją kaip neįvykusią, t.y. nedavusių teigiamų rezultatų. Turiu omeny, rimbai ir išsamiai neatskleidusių jvairių požiūrių į Lietuvos kultūros būklę rengiantis stoti į Europos Sajungą ir nepasiekusių jokių susitarimų. Manyciau, daugumos pasisakiusių trumpi ar ilgesni pranešimai buvo vietinio pobūdžio ir su Europos Sajunga neturėjo nieko bendra. Pastato apgruivimas, ginčai dėl lėšų kai kurioms profesionalaus meno sritims, kokio nors paminklo žymiam meno kūrėjui ar mokslininkui nepastatymas ar pavėluotas statybas, kivirciai, nesusipratimai, nenoras rasti bendrą kalbą... Tai panašu į žūtbūtinę kovą dėl savo nuomonės įtvirtinimo, o ne dėl Lietuvos kultūros politikos pagerinimo iš esmės.

Tai darosi nepakenčiama. Tai primena Amerikos indėnus, kurie rungėsi tarpusavy ir nesugebėjo susivienyti prieš tikrą pavoju – labiau išsvyssčiusios civilizacijos pasiuntinį garšujį Kortasarą. Tai juos ir pražudė. Arba baltų gentis, kurios XIII amžiuje vis dar kariavo tarpusavyje ir nesugebėjo susiorientuoti, kad vienintelis jų išganymas – vienybė. Tai ir mus pražudė. Ir pati savęs klausiu: ar tai normalu? O gal toks dulkėtas demokratijos mokymosi kelias? Tačiau matau, kaip konferencijai pirminkaujantis Seimo narys Rolandas Pavilionis skėsteli rankomis ir (tarytum sau) taria: „Ką padarysi. Mes taip šnekam...“ Žodžiu, yra kaip yra.

Trumpai peržvelgdama pranešimus nesiimu atskleisti jų visų kaip tekstų, paminésiu gal net pavienes kai kurių pranešėjų mintis, mano nuomone, pataikančias „i vartus“. Pagrindinį, kultūros ministrės Romos Dovydėnienės pranešimą publikuojamę visą.

Kultūros ministrei Romai Dovydėnienei perskaičius pranešimą kalbėjo filosofas Krescencijus Stoškus.

Kultūros ministrės pranešimą pavadinės žavingu ir perspektivių, K. Stoškus pareiškė situaciją matąs iš kitos pusės. „Nežinau, ar tas matymas teisingesnis“, – kalbėjo K. Stoškus.

Vienas motyvas, dėl kurio ši konferencija buvo surengta, yra tas, kad iki referendumo dėl stojimo į Europos Sajungą liko vos ménuso, o tik dabar šiuo klausimu prasidėjo politinės diskusijos. Tik dabar atsirado galimybų išsakyti grėsmes, pavoju. Nevyko iki šiol diskusijų, kad matytusi „už“ ir „prieš“. Reikėjo surinkti visus argumentus. Mums buvo sunku diskutuoti, nes vietoj diskusijos sulaukdavome tik daugelį kartų tų pačių teiginių pakartojimo, – sakė K. Stoškus.

Dar sunkesnė padėtis – kultūros politika. Taip sakau ne dėl to, kad kritikuočiau. Gerbiu ministrės pastangas, bet jos ne visada sėkmingos.

Stodami į Europos Sajungą turime pagalvoti, kaip pasikeis Lietuvos kultūros statusas.

Aš nežinau. Spėliokim. Kai ką galima numatyti. Prancūzai, anglai – tos civilizacijos kūrėjai. Jiems aišku, kaip būti Europos Sajungoje. Lietuviai šios modernios civilizacijos nekūrė. Mes esame nuošalėje.

Antra. Valstybių dydis nevienodas. Nuo to priklauso šalies galia. Yra pavoju, kad gali išsisklaidyti Lietuvos kultūros potencialas. Galima apsimesti, kad šios problemos nėra. Bet tai nėra susiorientavimas.

Trečia. Kiekviena, net didelė, valstybė didžiuales lėšas skiria savo šalies kultūrai. Taigi lėšų klausimas. Ar mes galėtume skirti tokias lėšas savo kultūrai? Parodyti savo vertėbes – kalbą, tradicijas, papročius, meną?

Bet mes beviltiškai vėluojame susitikti. Mes ginčijamės, o ne svarstome. Nėra diskusijų klasikine prasme, kuriose būtų ne ginčiamasi, o svarstoma, išdėstomi visi argumentai. Svarstant kultūros politikos klausimus ypač reikalinga diskusijų kultūra. O jos stokojama.

Antra priežastis, kad mes čia, yra paskutiniojo, trečiojo Kultūros kongreso likimas. Jo deklaracijos, dokumentai guli valstybės institucijų stalčiuose. Mes įsitikinome, kad Lietuvos politikams iniciatyvą nereikia. Žinoma, vi suomenininkai būna kartais jkyrūs, nemato virtuvės... bet mums atrodė, kad maždaug penkiasdešimties šešiasdešimties institucijų pasiūstų delegatų nuomonė – pakan kamas pagrindas mus išklausyti. Bet taip neatsitiko. Mums nepavyksta susitarti net smulkiaus klausimais. Kultūros ministerijos laikysena trečiojo Kultūros kongreso atžvilgiu aragoniška.

O „Mexico deklaracija” skelbia: „Kultūrinė demokratija grindžiama tuo, kad žmogus ir vi suomenė maksimaliai dalyvauja kultūros produktų kūryboje ir sprendimų priėmimo procese, veikiančiame kultūrinj gyvenimą... Svarbu pasiekti kultūrinio gyvenimo geografinės ir administracinės decentralizacijos ir kartu siekti, kad įstaigos, atsakingos už kultūrinę veiklą, būtų gerai informuotos apie tai, kokius kultūrinius prioritetus, troškimus ir poreikius turi vi suomenė.”

Subalansuota valstybės raida gali būti užtikrinta tik įtvirtinus glaudų visų institucijų, taip pat ir įvairių ministerijų, bendradarbiavimą.

Trečiasis kalbėjęs Seimo narys Rolandas Pavilionis teigė, kad būti Europoje – tai būti ne iš Europos, o būti euro piečiais. Būti europiečiais reiškia kultūrų įvairovę ir buvimą savimi. Nereikėtų lyginti vienos kultūros su kita ir aiškintis, kuri geresnė. Prasminga kalbėti apie kultūrą ir antikultūrą, t.y. uniformumą. Pas mus tokios antikultūros vis daugiau. Mes sąmoningai atsisakome savasties. Kartais atrodo, kad pasidareme bejausmai... Mūsų nepaliečia žiauriausia įvykiai, kad ir Irake, kur karu stengiamasi įtvirtinti demokratiją. Mes pritariame uniformos užvilkimui.

Arvydo Juozaičio nuomone, kultūros ministrės pranešimo gaidos optimistinės, Krescencijaus Stoškaus – pesimistinės. Pritardamas K. Stoškaus rūpesčiui dėl Lietuvos kultūros potencijalo išsisklaidymo, A. Juozaitis patikslina, kad kultūros potencialas – nebūtinai vien tik aukštoji kultūra, tai yra ir Lietuvos bendruomenių kultūra. Jis pritaria Agnés Nas topkaitės replikai (K. Stoškaus atžvilgiu, replikos esmė – kad ji žino, kaip bus Europos Sajungoje, kad „kultūra turės būti racionalėsnė“). Žinoma, – sako jis, – kad racionalumo daugės, savitumo mažės.

Romas Gudaitis: per dešimt metų neteko girdėti, kad

atsiribojama nuo masinės kultūros. Valstybė atsisakė daugelio savo piedermių. Valstybė bejégė.

Dalia Kutraitė ryžtasi kalbėti, jos žodžiai, kad padėtu atsakyti į klausimą, kodėl mes jaučiame vieni kitiemis priešiskumą. Jos nuomone, peržvelgus pranešimus, šis klausimas retorinis. Ar tikrai kultūros ministrės pranešimas neat spindi realių apgalvotų veiksmų? Ar K. Stoškus neteisus sakydamas, kad vi suomenininkai neišklausomi ir trukdo? Ar R. Pavilionis neišmintingai iškélė esmę – kad būtume saviti, neuniformuoti? Tai kodėl susipriešinimo atmosfera? To mums dabar nereikia. Europos Sajunga – ir galimybės, ir iššūkiai. Ar mokėsime pasinaudoti galimybėmis ir tobulėti? Kad ir kaip būtų, tautiško bruožo turėsime atsisakyti, – amžino nesusitarimo.

Vytautas Martinkus: stebétina, kad per visą Nepriklau somybės laikotarpį nesikeičia požiūris į viešai aukščiausiu valdžios pareigūnų ištartus žodžius. Juos reikia teséti.

Jonas Liniauskas: reikia apsispręsti, ar bus proporciniagai remiamos visos kultūros sritys. Iškyla ir tēstinumo problema. Pasikeitus ministerijų darbuotojams neturėtų būti žlugdoma tai, kas jau buvo iki tol padaryta.

Donatas Katkus kalba apie savivaldybių kultūros politiką. Jo nuomone, savivaldybės turėtų orientuotis į aukštesnės kokybės meną, į aukštesnį mentalitetą. Bet niekas negali jų paveikti. Kiek savivaldybės yra parėmusios savo menininkų? Kiek parėmusios knygų, nupirkusios meno kūriinių? Jo supratimu, reikia sukurti mechanizmą, kaip priversi savivaldybes tai daryti. Į decentralizaciją reikėtų žiūréti atsargiai.

Gintaro Sodeikos nuomone, kelyje į Europos Sajungą pralaimėti du mūšiai. Vienas iš jų – tai mūsų dėl menininkų namų Vilniuje. Antras – prarasta trečioji Lietuvos radijo programa. Ji buvo pradėta transliuoti, kai manyta, kad to reikalaują Europos Sajungos dekretai, ir uždaryta, kai išsiaiškinata, kad niekas to nereikalauja.

Audronė Žigaitytė atkreipia dėmesį, kad projektų kūrėjai dažnai pasigenda supratimo, kad skirstantys lėšas pareigūnai nesugeba įžiūréti pateikiamų projektų reikšmės ir naudos.

Algimantas Raslanas, palygindamas Lietuvos vaikų ir jaunimo fizinės būklės duomenis su Europos šalių atitinkamais duomenimis, pažymi, kad Lietuvos vaikai, turėdami mažiau fizinio lavinimo užsiemimų, yra tvirtesni ir nenutukę, palyginti su kitų šalių vaikais ar jaunimu. Pastatytas ir ne vienas šiuolaikinis sveikatingumo centras. Problema, kiek žmonių turi lėšų juos lankytis. Kita problema – sportininkų nutekėjimas į Vakarus. Reikia susirūpinti dėl papildomo materialinio jų skatinimo.

Vytautas Skuodis inventorizavo daugumą plika akimi matomų ir mus griūtė užgriuvusių blogybių: modernus menas gali įvartyti psichinę ligą, taip pat ir šiuolaikinė muzika; daugybė knygų – masinės kultūros produktas; spaudos kioskuose – vien masiniai žurnalai; paveldo klausimus sprędžia tas, kas turi pinigų; nekilnojamasis paveldas – paliekama teisė tik tyrinėti; kaimuose žlunga kultūros centralai, bibliotekos. Jis kviečia išsaugoti etninės kultūros identitetą.

Prie mikrofono pakviečiamas Alfredas Bumblauskas. Problema jis suformuluoją taip: panašios kalbos dešimt dvių metų tėsiasi ne dėl to, kad nerandama sprendimų, bet todėl, kad nuolat randasi objektyvios įtampos:

1. tarp bendro filosofinio žvilgsnio ir empirinio žvilgsnio į kultūrą;
2. tarp idealistinės kultūros sampratos ir masinės kultūros;
3. tarp elito (profesionaliosios) kultūros ir plačiosios kultūros;
4. tarp centro ir periferijos;
5. tarp atskirų kultūros sričių;
6. tarp atskirų kultūros institucijų;
7. tarp kultūros, švietimo ir mokslo sričių;
8. apskritai įtampa tarp meno ir mokslo.

Algimantas Valentinus Indriūnas: iliuzija yra manyti, kad globalizacijos galima išvengti ar ją sustabdyti. Reikia prie jos prisitaikyti ir pajungti ją savo naudai. Norint ką nors padaryti, reikia turėti valdžią. Kultūros darbuotojai turėtų stengtis eiti į valdžią, aktyviai dalyvauti politikoje, bendruomenių veikloje. Jo žodžiais: būkite aktyvūs – tada pasirūpinsite savo reikalais.

Profsajungų lyderė Aleksandra Leparskienė iškelia labai konkretną klausimą – dėl nepakenčiamai mažų kultūros darbuotojų atlyginimų. Kultūros įstaigų reorganizavimo ir optimizavimo procesas itin skausmingas. Ji prašo, kad kas nors iš žurnalistų parašytų, jog kultūros įstaigos miršta tylėdamos.

Giedriaus Kazimierėno nuomone, kultūros politiką formuoti kliudo dar ir tai, kad tarybinės kultūros oficialus įvertinimas yra neigiamas. Jis pabrėžia, kad tarybinėje kultūroje buvo didžiulis vertingas klasas. Jo nuomone, reikia skirti etapus: Stalino, vėlyvajį... Tik vidutinybėms naudinga tuščias išvalytas paviršius. Tada jos gali būti pranašais ir dešimt metų mums brukti vien postmodernizmą. Jis sako, kad mes ne prieš modernizmą, bet sunku kasdien valgyti tą patį maistą... Jis siūlo pirmiausia atstatyti savo valstybėje kultūros ir įvairių jos sambūrių prestižą ir tik tada jungtis prie Europos Sajungos.

Vytenis Rimkus trumpai palieptė regionuose brėstančias problemas. Jo nuomone, vyksta nutolimo procesas. Sostinė tolsta nuo regionų, regionai – vieni nuo kitų. Jam atrodo, kad valstybės lėšos paskirstomos neproporcinaliai. Jis pabrėžia, kad regionai ir kaimai maitina sostinę, bet grįztamojo ryšio nėra.

Rita Aleknaitė-Bieliauskienė atkreipia dėmesį į vaikų socialines problemas. Kai dauguma Lietuvos gyventojų gyvena ekstremaliomis materialinėmis sąlygomis, – vis daugiau mokyklos nelankančių vaikų. Be to, ir moksleivių bendras išsprusimas kelia didelj rūpestį. Ji siūlo savivaldybėse sukurti fondus, kad „vaikai galėtų matyti meną“.

Konferencija artėja į pabaigą, dar Kultūros ministerijos darbuotojo Rasiaus Makselio pranešimas apie ministerijos vykdytus darbus, dar Romualdo Ozolo baigiamasis žodis – griežtos kritiškos formuliuotės, siūloma kažkam atsistatydinti, bet jau nebesuprantu, kam, dalyvių replikos, ginčai... Chasos, tuštuma. Ar taip ir vyksta kova?

Dalia RASTENIENĖ

Valstybinės kultūros politikos aspektai Lietuvai stojant į Europos Sajungą

*Lietuvos Respublikos kultūros ministrės
Romos DOVYDÉNIENĖS pranešimas*

Sveikinu konferencijos dalyvius ir rengėjus. Manau, kad pasirinkta tema yra nepaprastai aktuali. Linkiu, kad konferencija suteiktu puikią progą aptarti Lietuvos kultūros politiką ir jos vaidmenį Lietuvai stojant į ES.

Dažnai primenama, kad Europos Sajunga nereglamentuoja nacionalinės kultūros politikos. Kultūra yra nacionalinių vyriausybų kompetencija. Tačiau tiesa yra ir tai, kad ES suinteresuota šalių narių kultūrine įvairove, jų kultūriniu bendradarbiavimu.

Žinoma, tokia ES pozicija pabrėžia ir tai, kad niekas kitas mūsų nacionalinė kultūra nepasirūpins. Lietuvos Respublikos Vyriausybė yra atsakinga už nacionalinę kultūrą. Todėl glaučiai nusakant Kultūros ministerijos poziciją Lietuvos stojimo į ES klausimui, galima sakyti, kad Ministerija vienu metu siekia dviejų susijusių tikslų – įgyvendinti nuoseklią valstybinę kultūros politiką, o kita vertus, pasiekti, kad narystė ES suteiktu kuo daugiau papildomų galimybių nacionalinės kultūros plėtotei.

Valstybės raidos strategija ir nacionalinė kultūros politika

Įvairiuose diskusijų forumuose aptariant Lietuvos kultūros politiką kartais pamirštama, kad pati kultūros politika yra kompleksiškas organizmas, kurio funkcionavimui reikia strateginės vizijos, ekonominių, teisinės ir administracinių svertų bei politinės valios siekti apibrėžtų tikslų.

Jau turime Valstybės ilgalaikės raidos strategiją iki 2015 metų. Nacionalinį plėtros planą arba Bendrajį programavimo dokumentą iki 2006 metų, Informacinės visuomenės plėtros ir kitas strategijas. Kultūra yra viena iš integraliausių visuomenės gyvenimo sričių, todėl rengiant visus šiuos dokumentus kultūrai stengtasi deramai atstovauti ir ginti jos interesus. Vienas iš šios veiklos rezultatų yra tai, kad Vyriausybė ir 2004 metais nacionalinę kultūrą laiko vienu iš savo veiklos prioritetų.

2001 metais Vyriausybė patvirtino Lietuvos kultūros politikos nuostatas. Šalia Vyriausybės programos ir jos įgyvendinimo priemonių plano tai yra pagrindinis kultūros politikos kryptis nubrėžiantis dokumentas. Nuo to laiko kultūros būklė keitėsi, į šiuos pokyčius atsižvelgianta šiuo metu rengiamame ministerijos 2004–2006 metų strateginiame plane bei rengiamoje Nacionalinėje Lietuvos kultūros plėtros programoje. Abu šie strateginiai dokumentai įvardija konkretias priemones, kuriomis bus siekiama įgyvendinti kultūros politikos nuostatose iškeltus uždavinius.

Rengiant šiuos dokumentus juntama Kultūros ministerijos partnerių pagalba – strateginis planas rengiamas padendant Lietuvos viešojo administruavimo institutui, o pirminis

nacionalinės programos projektas buvo viešai paskelbtas ir plačiai aptartas, sulaukta pastabų iš jvairių meno ir kultūros organizacijų, ypač konstruktivios pastabos buvo pateiktos Atviros Lietuvos fondo surengtame projekto aptarime.

Strategijos nužymi siekiamybes, padeda koordinuoti pa-stangas ir nukreipti jas į bendrus tikslus. Tarp svarbiausių kultūros politikos tikslų stojimo į ES kontekste pirmiausia būtina paminėti kultūros srities valdymo decentralizaciją, efektyvaus kultūros finansavimo plėtojimą, kultūros ir menininkų interesus ginančios įstatyminės bazės kūrimą, vi-saverčius kultūrinius mainus, informacinės visuomenės plėtra, kultūros paveldo apsaugos sistemos optimizavimą.

Ginčai ir diskusijos dėl kultūros politikos yra svarbi demokratinės visuomenės gyvenimo dalis, tačiau nemažiau svarbus yra visuomenės pilietinė brandą parodantis kultūros žmonių sugebėjimas atsakingai bendromis jėgomis siekti tikslų, kuriuos valstybė pripažino prioritetiniais.

Kultūros finansavimas

Palyginti su praėjusiais metais, kultūros dalis valstybės biudžete padidėjo viena dešimtaja procento ir 2003 metais kartu su nacionaliniu įstaigų lėšomis siekia 1,7 proc. Diegdama ir plėtodama programinį bei konkursinį finansavimą Ministerija siekia įtvirtinti finansavimo efektyvumo, tikslumo, viešumo ir nešališkumo principus.

Laisvos rinkos sąlygomis valstybė turi remti meno kūréjus ir jų organizacijas. Ši parama įgyvendinama teikiant Kultūros ministerijos stipendijas, nacionalines bei skirtingų meno sričių premijas, skelbiant jvairius konkursus. Konkursų programoms Ministerija skiria trečdalį savo biudžeto. Su visomis Ministerijos vykdomomis programomis, jų tikslais, uždaviniais ir biudžetiniu finansavimu galima susipažinti Ministerijos interneto svetainėje www.muza.lt. Ten pat skelbiami konkursai ir jų rezultatai, pateikiama išsami informacija apie valstybinės paramos principus bei prioritetus.

Svarbus vaidmuo teikiant valstybinę paramą tenka Kultūros ir meno tarybai bei Ministerijos sudarytoms atskirų meno sričių ekspertų komisijoms. Lietuvos Kultūros ir meno taryba yra visuomeninė institucija, atstovaujama visų Lietuvos meno kūréjų asociacijų narių, pripažintų meno ir kultūros kūréjų. Tarybos narai ir ekspertai taip pat pataria ir padeda spręsti konkrečius meno ir kultūros sričių klausimus bei įgyvendinti kultūros politiką.

Galima pritarti nuomonei, kad šiuo metu galiojančią valstybės paramos menininkams ir organizacijoms sistemą reikia tobulinti, tačiau tai būtina daryti ne atsižvelgiant į priekaištus dėl vieno ar kito konkretaus neparemtų projekto, bet priešingai, siekiant kompleksiškai įgyvendinti sprendimų viešumo, nešališkumo ir pasitikėjimo ekspertais principus, kurie pabrėžia tarybų ir komisių sprendimų nepriklausomybę kartu su tenkančia atsakomybe už juos.

Kultūros ministerija aktyviai dalyvauja tarpžinybinėse grupėse, rengiančiose valstybės raidos strategiją, pagal kurią numatoma įsisavinti ES struktūrinių fondų lėšas. Kul-

tūros ir Finansų ministerijos bei viešoji įstaiga „Europos kultūros programų centras” surengė atvirumo ir partnerystės ženklą pažymėtą konferenciją „ES struktūriniai fondai ir kultūra”. Renginys sulaukė plataus atgarsio ir suteikė svarbios informacijos apie papildomas kultūros finansavimo iš ES struktūrinių fondų galimybes. Ministerija stengiasi kuo plačiau informuoti visuomenę apie šias galimybes dalyvaudama seminaruose Vilniuje ir kituose Lietuvos miestuose.

Menas

Visuomenės kūrybiškumo puoselėjimas yra svarbus kultūros prioritetas Lietuvai stojant į Europos Sąjungą, nes narystės sąlygomis Lietuvos kultūros ir jos kūréjų laukia arši konkurencija. Dažnai primenama, kad globalizacija ir tarptautinė kultūra gresia nacionalinei kultūrai ir menui. Nesudarius kūrybai palankių sąlygų ir ne-užtikrinus kūréjų socialinių garantijų kyla kūréjų emigracijos į užsienį pavojuς.

Neįmanoma sudaryti palankių sąlygų profesionaliojo meno plėtrai ir sklaidai nesukūrus jų įstatyminės bazės. Paminėsiu svarbiausius pastaraisiais metais Ministerijos parengtus teisés aktus.

Parengtas ir priimtas Europos Sajungos teisinius principus atitinkantis Lietuvos Respublikos kino įstatymas.¹ Sudaryta ir pradėjo dirbti Kino taryba. Vyriausybė pritarė parengtai teatrų ir koncertinių įstaigų įstatymo koncepcijai.² Ministerijos sudaryta darbo grupė jau šį mėnesį baigs rengti įstatymo projektą. Parengta ir patvirtinta Nacionalinės moderniojo meno galerijos koncepcija.³

Akivaizdu, kad siekiant konkuoti narystės Europos Sajungoje sąlygomis ateityje ypač svarbu skirti deramą démesį meniniams ugdymui. Siekdama šio tikslą Ministerija parengė šiuo metu Vyriausybės jau patvirtintą Paramos jauniesiems menininkams programą.⁴

Šiuo metu rengiamos ir šiais metais bus priimtos Meno kūréjų ir jų organizacijų įstatymo bei kitų teisés aktų pataisos, reglamentuojančios meno kūréjo statusą, kuris padės užtikrinti kūréjų socialines garantijas.

Autorių teisés ir audiovizualinė politika

Kalbant apie valstybinę politiką Lietuvai stojant į ES ne-galima nepaminėti dviejų sričių, kurios tiesiogiai susijusios su ES direktyvomis. Tai – autorų ir gretutinių teisių apsauga bei audiovizualinis sektorius.

Didelio atgarsio susilaukusios autorų ir gretutinių teisių įstatymo nuostatos parodo būtinybę skatinti visuomenės sąmoningumą autorų teisių apsaugos klausimais. Tai ypač svarbu suvokiant, kad ES šalyse autorinis atlyginimas yra svarbi nacionalinės kultūros ir jos kūréjų paramos dalis. Vienas pirmųjų realių šios pradedančios veikti sistemos rezultatų yra tas, kad 2002 metais pirmą kartą Lietuvoje buvo išmokėtas atlyginimas autoriams, kurių knygos ir kiti leidiniai naudojami bibliotekose bei dauginami reprografijos būdu. Šis pasiekimas parodo kryptį, kuria turime eiti

skatindami pagarbą autorių teisėms ir užtikrindami, kad kūrėjui būtų teisingai atlyginama už jo darbą.

Kultūros ministerija dalyvavo rengiant naują Visuomenės informavimo įstatymo redakciją. Įstatyme įtvirtintos nuostatos riboja reklamą radio ir televizijos transliacijų metu, populiarina Europos audiovizualinius kūrinius, užtikrina nepilnamečių ir žmogaus orumo apsaugą.

Siekiant užtikrinti nepilnamečių apsaugą nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio, Kultūros ministerijos sudaryta darbo grupė parengė Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymą.⁵

Kultūros ministerijos parengti pasiūlymai dėl Administracių teisės pažeidimų kodekso projekto sukurs minėtuju nuostatų įgyvendinimo mechanizmą. Planuoama, kad šie pasiūlymai, kaip sudėtinė Naujojo administracių teisės pažeidimų kodekso dalis, įsigalios nuo 2004 metų balandžio 1 dienos.

Manau, kad, diskutujant dėl būtinybės derinti Europos Sajungos ir Lietuvos teisės aktus, būtina atsisakyti nuostatos, jog ES mums primeta teisines normas. Suderinti teisės aktai ne tik kuria šiuolaikinės visuomenės iššūkius atitinkančią teisinę bazę, bet ir atveria naujas tarptautinės partnerystės galimybes.

Kultūriniai mainai, ES programos

Visuomenės kūrybiškumą liudijantis ir skatinantis meno bei kultūros gyvenimas puoselėja Lietuvos kultūros tapatumą. Tačiau akivaizdu, kad šis gyvenimas néra nei uždaras, nei izoliuotas, priešingai, jvairių meno sričių Lietuvos kūrėjų sékmė užsienio šalyse bei sékmingas lietuvių literatūros pristatymas tarptautinėje Frankfurto mugėje skatina mūsų pasitikėjimą Lietuvos meno ir kultūros kokybe, atvirumu ir konkurencingumu.

Šiuo metu pasirašytiems dvišalės tarpvalstybinio kultūrinių bendradarbiavimo sutartys su 28 užsienio valstybėmis. Rengiamos ir iki 2005 metų bus pasirašyti dar 9. Užsienio valstybėse dirba 5 kultūros atašė, Lietuva aktyviai reiškiasi UNESCO, į kurios pasaulio paveldo sąrašą įtraukta Kuršių Nerija, Vilniaus senamiestis ir, tikimės, greitai bus įtrauktas ir Kernavės kultūrinis rezervatas. Lietuvos kryždirbystės tradicija įtraukta į nematerialaus paveldo šedevrų sąrašą. Šių puikių rezultatų pavyko pasiekti tik nuoseklaus ir atkaklaus darbo bei glaudaus bendradarbiavimo tarp jvairių institucijų, organizacijų bei eksperčių grupių dėka.

Lietuva aktyviai įsitraukė į ES kultūros programą „Kultūra 2000“. 2001 metais Lietuva gavo 2,15 karto didesnę paramą nei sumokėjo už dalyvavimą programoje, o 2002 metais gauta parama buvo 3,7 karto didesnė už Lietuvos sumokėtą mokesčį. Greitai Lietuvos menininkams duris atverdar dvi ES kultūrai skirtos programos – „Media plus“ ir „Media mokymai“. Lietuvos įsijungimas į šias programas bei Europos Sajungos audiovizualinę industriją yra stiprus veiksnys modernizuoti šalies audiovizualinjų sektorij, sparčiau bei kokybiškiau įdiegti naujas technologijas.

Regionų kultūra, informacinė visuomenė

Vadovaudamasi europietiškais demokratijos ir decentralizacijos principais Ministerija skiria daug dėmesio regionų kultūrai. 2002 m. buvo parengta ir patvirtinta Regionų kultūros plėtros programa, kurios vykdymas sudarys administracines, finansines, teisines sąlygas aktyvinti kultūros plėtrą, didinti jos vaidmenį regionuose, skatins kultūros, turizmo, švietimo, verslo ryšius regionuose, regionų bendradarbiavimą. Šiuo metu Ministerija baigia rengti etninės kultūros plėtros programą. Etninė kultūra, jos įvairovė yra svarbus Lietuvos kultūros tapatumo garantas, todėl šiose dvejose programose numatytos jos puoselėjimo priemonės sukurs pažankias prielaidas išsaugoti Lietuvos žmonių etninę savastę.

Gyvename modernių technologijų amžiuje, kai išsami ir atvirių prieinama informacija tampa vis svarbesnė visuomenės gyvenimui. Todėl, vadovaujantis Vyriausybės prioritetu plėtoti informacinię visuomenę, Ministerijoje buvo parengta ir patvirtinta Bibliotekų renovacijos ir modernizavimo programa 2003–2013 metams. Programa kompleksiškai sprendžia bibliotekų renovacijos ir modernizacijos problemas, siekia susteikti visiems gyventojams vienodas galimybes naudoti informacines technologijas socialiniams ir visuomeniniams reikalams. Kartu su šiuo metu rengiama Muziejų renovacijos ir modernizavimo programa 2004–2009 metams sukuriamas pagrindas plėtoti kultūros informacijos židinius bei kultūrinio turizmo traukos centrus regionuose.

Tiesa, kad kompleksinės programos reikalingos lėšų, šis poreikis yra patenkinamas pagal valstybės biudžeto galimybes. Vis dėlto akivaizdu, kad bibliotekų renovacijos ir modernizavimo programa paskatino savivaldybes atkreipti dėmesį į joms priklausančių bibliotekų būklę. Pradėjus įgyvendinti minėtą programą šiais metais Ministerija sulaukė per 20 savivaldybių prašymų įtraukti joms priklausančias bibliotekas į Valstybės investicijų programą.

Paveldas

Prisimenant Lietuvos kultūros kongreso kreipimesi į Seimą cituojamą Kultūros ministro 2000 metų pranešimą, reikia pripažinti, kad iš tiesų tuo metu padėtis kultūros paveldo srityje buvo nepatenkinama. Siekiant radikalių permainų, parengta ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu patvirtinta „Kultūros paveldosaugos sistemos reformos koncepcija“.⁶ Idėjos, iškeltos šioje koncepcijoje, vėliau taip pagrindiniai atramos taškais, rengiant naujają Nekilnojamoji kultūros paveldo apsaugos įstatymo redakciją.

Šių dvių teisės aktų pagrindinis tikslas – pertvarkyti kultūros paveldosaugos sritį. Vienas svarbiausiai šių principų, – kultūros paveldas turi būti integruotas į kitas valstybės gyvenimo sritis. Integruta paveldosauga, – tai kultūros paveldo apsaugos idėjų gyvybingumo pagrindas. Kultūros paveldas yra nacionalinis turtas ir jo apsaugai turi būti skiriama optimalus kiekis biudžeto lėšų. Savininkas, naudotojas turi jausti valstybės paramą, jam turi būti kompensojama dalis jo panaudotų investicijų. Tik atvira investicijoms ir tuo pačiu sugebanti suderinti visuomenės poreikį

išsaugoti praeities vertėbes kultūros paveldo sritis tampa patraukli visuomenei. Jei visuomenėje nesiformuos poreikis saugoti, niekas nepadės. Štai kodėl paveldosaugos sistemą būtinai reikėjo decentralizuoti, žymiai daugiau teisių suteikiant savivaldybėms, vietas bendruomenėms, religiniams bendrijoms.

Deja, šios idėjos negali prigyti iš karto, todėl jau šiandien parengti svarbūs teisės aktai, kurie privalo sudaryti patikimą pagrindą kultūros vertėbių išsaugojimo programai, buvusių dvarų išsaugojimo programai, Kultūros vertėbių tipiniai apsaugos reglamentai, Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamentas, Kauno istorinės dalies, vadintinos Žaliajais kalnais, apsaugos reglamentas.

Šiuo metu rengiami Kauno senamiesčio, Klaipėdos senamiesčio, Palangos istorinio centro apsaugos reglamentai.

Parengta Tuskulėnų rimties parko sukūrimo programa.

Ypač daug dėmesio buvo skiriama Vilniaus senamiesčiui, kuris 1994 m. įtrauktas į pasaulio paveldo sąrašą.

2001 m. gruodžio 11 d. Vilniaus miesto savivaldybės meras, aplinkos bei kultūros ministrai pasiraše memorandumą, susitardami bendrai planuoti ir koordinuoti visus senamiestyje vykdomus darbus. Šių institucijų specialistai dirbdami kartu apsvarstė Vilniaus senamiesčio specialiojo plano, detaliojo plano bei Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamento problemas, siekdamai, kad šie dokumentai būtų suderinti tarpusavyje.

Didelę reikšmę Vilniaus senamiesčio apsaugai turėjo tai, kad sutvarkyti Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato teisiniai dokumentai: patvirtinti rezervato nuostatai, rezervato ribų ir jo zonų ribų planas, rezervato direkcijos nuostatai.

Daug dėmesio buvo skiriama Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimo programai parengti, nes ši programa sudaro sėlygas investicijoms pritraukti, išplėsti tarpautinį bendradarbiavimą.

Jau realiai vykdoma Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo programa, remiantis 2001 m. spalio 17 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtinta Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija.

Reziume

Paminėjau tik svarbiausius Ministerijos parengtus ir rengiamus teisės aktus, pagrindinius pastarųjų metų darbų vaidlius, jo kryptis, ateities tikslus ir uždavinius.

Pabaigai norėčiau priminti keletą kultūros srities Valstybės investicijų programos projektų. Šiais metais tęsiami Valstybinio Vilniaus mažojo teatro pastato rekonstrukcijos darbai, Klaipėdos bibliotekos statyba, Lietuvos Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos priestato statyba, tęsiamas Lietuvos Respublikos integralios bibliotekų informacinių sistemos LIBIS kūrimas, toliau vykdomi Chodkevičių rūmų ansamblio rekonstravimo ir pritaikymo muziejus reikmėms darbai.

Paminėsiu ir keletą naujų projekty. Bus rekonstruojami Panevėžio G. Petkevičaitės–Bitės viešosios bibliotekos bei Kauno muzikinio teatro pastatai, remontuojamas Klaipėdos dramos teatro pastatas, rekonstruojamas Nacionalinės ga-

lerijos pastatas, įrengiama jos ekspozicija, kompiuterizuojamos bibliotekos, perkami muzikos instrumentai.

Manau, kad „biurokratinė rutina“ nėra peiktinas pasakymas, jeigu juo įvardijamas intensyvus ir nuoseklus Ministerijos darbas, duodantis realius rezultatus. Svarbi demokratinių visuomenės nuostata byloja, kad kiekvienas pilietis turi stengtis kiek galédamas geriau dirbti savo ir gerbti kito darbą.

Viešos diskusijos, ginčai, konferencijos yra labai naujingo, nes padeda suprasti partnerius ir koordinuoti siekti bendrų tikslų. Primindama pranešimo pradžioje išsakyta mintį, kad Lietuvos Respublikos Vyriausybė atsako už nacionalinę kultūros politiką, noriu pridurti, kad Kultūros ministerija taip pat tikisi pilietinės atsakomybės iš savo partnerių ir kviečia juos konkretiais, konstruktiviais ir į pozityvų tikslą nukreiptais pasiūlymais prisidėti prie darbo.

Tai svarbu ypač dabar, mūsų gyvenamuoju istorinio lūžio laikotarpiu, kai politinėmis, teisinėmis ir ekonominėmis priemonėmis kuriamos prielaidos kūrybingos, demokratinės, pilietiškos ir atviros Lietuvos visuomenės raidai, kurioje nacionalinei kultūrai tenka neabejotinai svarbus vaidmuo.

NUORODOS:

1. 2002 m. kovo 5 d. Nr. IX-752.
2. LRV 2002-10-23 nutarimu Nr. 1676 patvirtinto Lietuvos Respublikos teatrų ir koncertinių įstaigų įstatymo koncepciją. (Žin. – 2002, Nr. 104–4634).
3. Priimta LRV 2002-09-10 nutarimu Nr. 1430 (Žin. – 2002, Nr. 90-3864).
4. Programa patvirtinta LRV 2003-02-03 nutarimu Nr. 153 (Žin. – 2003, Nr. 14-552).
5. Nr. IX-1067.
6. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. nutarimas Nr. 288.

Contemporary men of culture like conflicting ancient tribes

The conference of the Lithuanian Culture Congress „The Lithuanian culture“ policy at the moment of joining the European Union was held in the House of the Seimas of Lithuania on April 9, 2003. The conference was approximately attended by 300 members. Apprehending the condition of Lithuanian culture, conceiving the advantages and drawbacks of joining the EU were the key objectives of the conference. Otherwise, becoming aware of the troubles facing every small state in the new union was the issue of no less importance. Regrettably, the interchange of opinions between the delegates of state institutions and those of public organizations ended in fiasco. The delegates suffered a failure because of the mis-communication and the misunderstanding between the representatives of these two parts. Those who wanted to offer strong opposition to state institutions were unsufficiently prepared for the debate to be held with the other side, and for this reason there were no basic positive considerations on the most important cultural issues of the state.

The Minister of Culture Roma Dovydėnienė's report delivered in this conference has been presented in full in the article. In her report the Minister of Culture has overviewed the key acts of the law, programs and financing in recent years.

Algimanto KUNČIAUS nuotrauka.

Apeiginis palabinimas

Daiva VAITKEVIČIENĖ

Straipsnio objektas – senovinis lietuvių gérimo ritualas, kurio fragmentiški aprašymai pasirodo rašytiniuose šaltiniuose drauge su kitomis žiniomis apie XIV–XVI a. ikikrikščioniškas apeigas ir etiketo stereotipus; plačiau aprašytas XVII–XVIII a. šaltiniuose. Straipsnyje analizuojamas vienas svarbiausių šio sudėtingo kompleksinio ritualo elementų – sinkretinis „palabino“ žodžiai ir gestais aktas. Tyrimo tikslas – struktūrinės analizės metodu išryškinti ritualo struktūrą, mitinius ir socialinius kontekstus, atskleisti apeiginio etiketo prasmę. Pagrindinė išvada: apeiginis palabinimas yra sinkretinė apeiga, kurios metu tariami tekstai ir atliekami veiksmai turi bendrą paskirtį: suvienyti bendruomenės narius ir užtikrinti jų religinį santykį su rituale minimais dievais.

Apie baltų apeiginius gérimus ir jų aukojimą dievams bei mirusiesiems pradedama kalbėti nuo IX a. pabaigos. Jau Vulfstano pasakojime minimas midus ir kumelių pienas.¹ Henriko Latvio kronikoje užsimenama, kad lietuviai pagal paganinį papročius kelia mirusiesiems šermenis su išgérimu,² tas pats, tik apie prūsus, rašoma Prūsijos potvarkiuose.³ Apie prūsus ir lietuvių apeigas vartojant gérimus ir juos aukojant raše Petras Dusburgietis, J. Dlugošas, J. Maleckis, M. Strijkovskis, J. Lasickis, L. Davidas, M. Pretorijus ir daugelis kitų. Nors faktų apie gérimus ir apeiginį gérimo būdą istoriniuose ir etnologiniuose šaltiniuose yra daug, tačiau šie duomenys iki šiol išsamiau netyrinėti. Apžvalginio pobūdžio straipsnių paskelbė etnologė Angelė Vyšniauskaitė.⁴ Apie apeiginį gérimą su nuliejimu yra rašiusi Elvyra Usačiovaitė.⁵ Atskiri faktai interpretuojami folkloristų, etnologų ir mitologų darbuose, tačiau iki šiol iš gérimo ritualų nebuvo bandyta pažvelgti kaip į stereotipinį veiksmą, reprezentuojančią tam tikrą pažiūrų sistemą ir turintį kultūriškai apibrėžtas reikšmes.

Pabandžius iš istorijos, etnologijos ir tautosakos šaltinių apžvelgti gérimo apeigos variantų visumą, paaiskėja, kad tai labai sudėtinga, daugiaplanė, tačiau ir itin universali apeiga, naudojama įvairiuose kultūrinuose kontekstuose. Užgérimo tradiciją matome švenčių apeigose, vedybinių ir prekybinių sutarčių sudarymo aplinkybėmis (iki šiol kai kur Lietuvoje dar išlikęs „magaryčių“ gérimas), laidotuvių apeigose (šermenye) ir kitais atvejais. Iš senesnių ir išsamesnių aprašymų matyti, kad lietuviškas gérimo ritualas – tai sinkretinė apeiga, kuria sudaro keletas atskirų komponentų, turinčių pastovią seką: kreipimasis į dievą, gérimo nuliejimas, kreipimasis į Žemyną, linkėjimas, užgérimas ir kt. Archajiškumu išsiskiria du apeiginiai elementai: (1) gérimo nuliejimas ant žemės (arba į viršų) ir (2) užgérimas (linkėjimas prieš išgeriant). Šie archa-

jiški elementai yra gana išsamiai aprašyti M. Pretorijaus „Prūsijos įdomybėse“ – XVII a. šaltinyje apie lietuvininkų papročius: čia jie įvardijami kaip *žemynėliavimas* ir *palabinimas*.

Žemynėliavimas, gérimo nuliejimas žemyn, lietuvių gérimo ceremoniją sieja su indoeuropietiškos kilmės graikų ir roménų ritualais,⁶ liudija ritualo archajiškumą bei ypatingą religinę reikšmę, igalinusią jį išlikti tūkstančius metų. Liejamo ant žemės gérimo aukojimas dievams yra gerai žinoma religinė praktika Graikijoje, daugybę kartų minima Homer. Roménams apeiginis gérimo nuliejimas nebūdingas, tačiau šios apeigos reliktai atsispindi lotynų kalbos žodžiu daryboje.⁷ Lietuvių kultūroje analogiška religinė praktika gerai paliudyta XVI–XVIII a. šaltiniuose, o rudimentine forma išliko iki pat XX a. Bene seniausia užuominina apie baltų ritualinį nuliejimą yra iš Prūsijos: 1249 m. Christburgo sutartyje kalbama apie prūsus pasižadėjimą nebesikreipti į dievus ir jiems nebenulieti (*non libabunt*).⁸ Žinių apie lietuvių ir prūsus paprotį nulieti žemyn gérimo pateikia J. Dlugošas, M. Strijkovskis, J. Lasickis, jų esama „Sūduvių knygelėje“, Vilniaus kolegijos jézuitų ataskaitose ir kt. Smulkiausiai aprašo, be abejo, M. Pretorijus.

Greta ritualinio liejimo žemyn (žemynėliavimo), gérimo apeigoje ne mažiau svarbus buvęs užgérimas (užsveikinimas, palabinimas). Kaip rašo M. Pretorijus, aptarnavus Žemynėlę, t.y. nuliejas šiek tiek alaus ant žemės ir sukalbėjus maldele („Žemynėlė žiedkelė, žydék rugiais, kviečiais, miežiais ir visais javais! Būkie linksma, dievel, ant mūsų. [Kad] prie tų mūsų darbų švents angelas pristotų; piktą žmogų pro šalį nukreipk, kad mūsų neapjuoktu“⁹), pradedamas gérimo palaiminimas, arba palabinimas.¹⁰ Palabinti iš tiesų reiškia kur kas daugiau negu palaiminti ar pašventinti gérimą, – ši apeiga susijusi su bendruomenės narių tarpusavio ryšiais, o drauge apima ir visos bendruomenės santykį su dievais, kuriems skirtos apeigos. Kokiu būdu tai atliekama?

Išraiškos požiūriu, palabinimas atliekamas žodžiais ir gestais.

Verbalinė išraiška

Aptarnavus Žemynėlę, prasideda palabinimas. Pirmiausia maldininkas nugeria gurkšnelį alaus, o tuomet, laikydamas kaušelį rankoje, palabina: palaimina gérimą ir tik po to išgeria jį visą.¹¹ Verbalinė palabinimo procedūra susideda iš dviejų, o kartais ir kelių prieš užgeriant pasakomų palinkėjimų, skirtų skirtingiemis adresatams. Kas tie adresatai?

Ragainės apylinkių valstietis su kaušeliu rankoje per kūlimo pabaigtuvės. XVII a. pab. // Lepner T. Der Preusche Litauer. – Danzig, 1744.

1. Palabinimo pradžia – kreipimasis į Dievą, dėkojant už globą ir prašant globoti ateityje. Štai kaip atrodo M. Pretorijaus vokiečių kalba užrašytas palabinimo tekstas lietuviškai:

Déküi Dievui, kad jis mus sveikus išlaikē ir geromis savo dovanomis apdovanotи teikési.

Déküi taip pat savo šeimininkui ir šeimininkei, kad jie visa tai uždirbo ir surengē. Tegul Dievas teikiasi užlaikyti gero-véje jí patí ir visa, kas jo yra (čia kai kurie išskaičiuoja visa).

Tegul Dievas laimina mūsų gérīmā, kad smagūs išliktume ir išiskirstytume, ir ateityje tegu duoda daugiau, ne mažiau.¹²

Nors kyla abejonių dėl Dievo archaišumo (panašu, kad čia susiduriame su krikščioniškuoju Dievu, užemusiu kito dievo ar dievų vietą) bei tam tikrū stilistinių niuansų autentiškumo, tačiau pažymétina, kad panašią retorię struktūrą – padékos ir prašymo – aptinkame ir kitame žanre – maldo-se, skirtose dievui (Pretorijaus veikale) arba keliems dievams (Sūduvių knygelėje¹³), plg.:

„Viešpatie dieve Gabjaugia, mes tau padéka vojom, jog galėjom tavo šitas dovanas gera išdirbt i.” [Užrašyta lietuviškai. Toliau – vokiškai – D.V.] „Tu apsaugojai mūsų namus nuo

daugelio pavojų, ypač kad ugnis bédos mums nepridarytų. Meldžiame tave, ateinančiais metais duok mums daugiau, ne mažiau, geriau, ne prasciau”. Dar paveda save ir saviškius dievui – „Tik tu, Gabjaugja, bük mums malonus.”¹⁴

Maldos, kaip ir palabinimas, susideda iš padékos ir prašymo – padéka suponuoja religinės veiklos tēstinumą, pri-mena ankstesnį dievų palankumą ir apeigą integruoja į nuolatinį apeigų procesą. Praeties tasa dabartyje leidžia besi-meldžiančiam pereiti nuo dabarties prie ateities plano, pra-šyti *ir toliau* globoti bei teikti gerybes. Apeigai atliki, anot Pretorijaus, buvo kviečiamas specialus senosios religijos pa-slapčių žinovas, vadinas maldininku,¹⁵ kurio malda, spren-džiant pagal aprašymą, buvo ilga ir smulkmeniška.

Pavyzdžiui, prieš pradedant orę, maldininkas meldžiasi keturis kartus iš eilės, po kiekvienos maldos išgerdamas alaus kaušelį ir po to sviesdamas jį per galvą. Keturios maldos turi keturis skirtingus tikslus:

(1) namų ir namiškių laimė bei sveikata (smulkiai išvardijami šeimos nariai, jų kūno dalijų sveikumas, gyvulių sveikumas ir éjimas rankon, sémkė pradedant ir baigiant visus ūkio darbus – arimą, akéjimą, séją ir t.t.);

(2) sémkė laukuose (kad darbininkų, gyvulių, séklos ne-ištiktu jokios bédos; išvardijamos visas galinčios pasitaikyti nelaimės, nuo kurių dievą prašoma apsaugoti);

(3) geri orai (saulė ir lietus tinkamu metu) ir apsauga nuo kenkimo, burtų, pléškavimų;

(4) aprūpinimas gerybėmis, valgių (stalo) palaiminimas.¹⁶

Atliekant palabinimo su alumii (midumi) apeigą, buvo geriama ratu paeiliui. Kiekvienas apeigų dalyvis, o ne tik apeigai vadovaujantis maldininkas ar namų šeimininkas, paémës į rankas kaušelį, privaléjo pakartoti tam tikrą kanoninį linkéjimą, Pretorijaus vadinamą palabiniu. Skirtumas tik tas, kad palabinimas yra kur kas trumpesnis už ižanginę malda ir tame daugiau kalbama apie žmones, jų sveikatą ir turtą. Palabiniu turinys, priklausomai nuo situacijos, buvo keičiamas, bet prie pastovių elementų reikiā prisikirti pirmiausia kreipimasi į dievybę, nuo kurios pri-klauso, ar prašymo turinys bus realizuotas. Realūs palabiniimo adresatai, dėl kurių kreipiamasi į dievybę ir kuriems ko nors linkima, yra apeigoje dalyvaujantys žmonės – šeima, giminė, bendruomenė.

2. Pirmojoje palabinimo dalyje, padékojus Dievui (dievams) ir paprašius globos, pirmiausia linkéjimu kreipiamasi į svarbiausius apeigų asmenis – (1) tuos, kurie surengé gérimo apeigą arba (2) tuos, kuriems skirta apeiga.

2. 1. M. Pretorijaus aprašymuose apeigų iniciatoriai be-veik visuomet yra namų šeimininkas ir šeimininkė, todėl Dievo prašoma globoti juos pačius, visą jų šeimą, ūkį, gyvulius ir turtus. Pavyzdžiui:

„Déküi mielam Dievui už tas geras dovanas, duok mums kitą metą toliaus tavo gerybę, išlaikyk prie geros sveikatos

[užrašyta lietuviškai – D. V.]. Vaikai palabindami užsimena tėvus, šeimynykščiai – šeimininkus: „Mielas Dieve, dėkoju tau už tavo malones, dėkoju tau ir už mūsų mielą tėtę, mamą (šeimininką, šeimininkę, etc.), kad jie gražiai surengę šią šventę. Laikyk juos, Dieve, geros sveikatos, duok, kad jū šeimyna ir gyvuliai gerai tarptų visų džiaugsmui ir pasitenkinimui“.¹⁷

Pažymėtina, kad Pretorijus smulkiausiai aprašo būtent namsuose atliekamas XVII a. valstiečių apeigas (įkurtuvės, orės pradžia, mešlavežis, rugiapjūtė, kūlimo pabaigtuvės, gyvulių prieauglio atsiradimas ir kt.), jos skirtos tų namų, šeimos ge-rovei; netgi tais atvejais, kai kviečiami kaimynai ir giminės, Pretorijaus aprašytų apeigų tikslas yra šeimos, o ne bendruomenės ar viso kaimo turtas bei sėkmė. Panašūs linkėjimai šeimos rate yra išlikę uždarose ir konservatyviose lietuvių šventėse, pavyzdžiu, Kūčių vakarienės metu šeimos nariai, lauždami kalėdaitį, irgi linki ir vienas kitą laimina. Kaip rašo P. Zalanskas, per Kūčias pirmiausia laimindavo tėvulis motulė ir visus vaikus, paskui motulė tais pačiais žodžiais laimindavo, „o tada, – kaip prisimena dainininkas, – mes visi vaikeliai nuog vyriausio iki mažiausio laužėme kalėdaitį ir linkėjome geros sveikatėlės ir ilgai ilgai gyventi“.¹⁸ Kitose Lietuvos vietose per Kūčias taip pat buvo linkima „laimingai sulaukti vėl vi-siems kitų Kūčių“, „Kad sektuosi darbai, kad augtų rugiai, kad šeimos nariai mylėtų vienas kitą“¹⁹ ir pan. Šių linkėjimų turinys susijęs su šeimos, namų apeigomis.

2.2. Tokiose apeigose kaip krikštynos, vestuvės ir laidotuvės palabinimo adresatu tampa konkretus asmuo (asmens) – naujagimis, jaunavedžiai, velionis. Tada asmens išskirtinumas priklauso nuo konkretios apeigų paskirties, o ne nuo socialinio statuso. Užgeriant jam ko nors linkima – tokio pobūdžio linkėjimai yra bene geriausiai išlikę net iki šių dienų, transformavęsi į tostus. M. Pretorijus nepateikia linkėjimų pavyzdžių iš krikštynų ir vestvių, o tik iš laidotuvėi:

Kas nors iš geriausių draugų su kaušeliu rankoje meldžiasi už mirusiojo sielą, paskui nulieja truputį žemén, sakydamas: „Žemynéle, bük linksma ir priimk šią dūšelę, ir gerai kavok!“ [Užrašyta lietuviškai – D. V.] Po to išgeria palabindamas, tada jam vėl pripila kaušelį, ir jis užgeria mirusįjį: „Na, tu mano gerasis drauge, broli, etc. Tegul Dievas gerai užlaiko tavo sielą!“ Išgéręs duoda kaimynui, kuris vėlgi žemynéliaudamas ir palabindamas išgeria, ir taip eina ratu per visą draugiją.²⁰

Jie mano, kad mirusiojo sielai nuo to yra lengviau, jei kiekvienas po truputį nulieja Žemynélei ir jai paveda sielą, taip pat palabindamas linki mirusajam visokio labo.²¹

Lietuviškas ir prūsiškas paprotys užgerti mirusijį yra XVI–XVII a. autorių mėgstamas pagoniškosios Lietuvos aprašymu stereotipas, plg. „Sūduvių knygėlės“ aprašymą:

(...) išleidžia pusę statinės alaus, supila į kokį nors indą, ima kaušelį. Kiekvienas geria į mirusijį ir kalba: „Kayls naussen gingetke“ – aš geriu už tave, mano drauge, kodėtu numirei? (...) Paskiausiai gerdami linki geros nakties ir

prašo jį, kad jis aname pasaulyje nuoširdžiai pasveikintų jų tėvus, brolius, draugus ir su jais gerai sugventų.²²

Šiuose aprašymuose matome tradicinį užgėrimo ir palabinimo ritualą, kanoninius palinkėjimus, be kurių negali būti atlakta gérimo apeiga. Krikštynose, vestuvėse panašūs linkėjimai išliko ilgai, jų galima aptikti XX a. etnografijos šaltiniuose, pavyzdžiu:

Kūmas su kūmu išgeri, šaukia vaiko tevų, pripilia pilnų, net su kaupu, ir saugo kad nenusiliet. Duoda tevui, sakydami bagaslovija:

– Kaip šito čerkela pilna, kad mūsų krikšto sūnaus būt galva razumo ir išminties pilna. Aruodai – grūdų, gurbai – gyvulių, laukai – uradzojaus, visokios bagotystas visur būt pilna!

LTR 2123, p. 89–92.

Jauniesiems atsiédus pakūčioje, priešais juos atsistoja tėvai. Tėvas iš butelio išpila į molinį puodus degtinės. Jis laiko puodus rankoje ir sako motinai:

– Sveika, motute!

Ir „prageria“ į savo vaikelius sakydamas:

– Būkit sveiki, veseli ir bagoci!

Motina, prieš išgerdama „gaidžio ašarėlę“, atsako tėvui:

– Ir tu bük sveikas, žmogeli!

Ji palinki vaikams to paties, ko tėvas linkėjo. Po linkėjimų tėvai perduoda degtinės butelį ir puodus jauniesiems.²³

Paskutiniajame pavyzdyje matome ne tik linkėjimą jau-navedžiams, bet ir tarpusavio pasisveikinimą, kuris taip pat yra sudedamoji rituelo dalis. Pakalbékime ir apie bendresnių palabinimą – linkėjimus visai draugijai.

3. Būtent draugija, t.y. visi apeigoje dalyvaujantys *in corpore*, yra dar vienas gérimo rituelo adresatas. M. Pretorijaus vokiečių kalba užrašyto palabinimo teksto pabaigoje matome kanoninę formulę, kuria laiminamam gérimui suteikiamą galia išlaikyti linksmumą: „Gott segne unser Trinken, dass wir bei frohem Gemüt bleiben und von einander scheiden“²⁴ („Dieve, laimink mūsų gérimą, kad smagūs išliktume ir išsisiskirstyume“). Linksmumą kaip ypač vertinamą būseną arba būdo savybę galėtume gretinti su sveikata ir grožiu – žmogiškomis ir dieviškomis vertybėmis, kurių mitinę reikšmę lietuvių kultūroje atskleidė A. J. Greimas.²⁵ Linksmumas – tai drauge ir geras ūpas, pasitenkinimas, ir palankumas – to linkima ir prašoma kreipiantis į dievus, pavyzdžiui, meldžiant Žemyną: „Žemynéle, bük linksma“, „Būkie linksma, dievel, ant mūsų“.²⁶ Linksmumą ir grožį kaip šventišką būdą mini dainos:

Sviro lingo mergelių suolas.

Visos linksmos, visos gražios.

SIS 800.

Tačiau ypatingas ryšys yra tarp linksmumo ir sveikatos – šios dvi vertybės drauge arba pakaitomis iškyla užgėrimo kontekste. Pavyzdžiui, tradicinis linkėjimas *sveikiems šokinėti* (XX a. I pusėje užrašytas kupiškėnės dainininkės Domice-lės Šlapeliénės) apima ir linksmumą, ir sveikatą. Be to, pa-

geidaujama savybė čia ne tik figūratyviai įvardyta, bet ir su stiprinta tam tikru judesiu – pilant gérimą į viršų, į lubas:

Bobuta pusį čerkelas išgeria, o kitų pusį, smarkiai pasi-
šokėjusi, pila lubos[e], sakydama:

– Duok, Dieve, kad mas sveiki už nedėlios kitos šokina-
tum, krupnikų gertum, ir kūmo ladunkos sulauktum!

LTR 2123, p. 41–42.

Tai yra palabinimo užbaigimas ir užtvirtinimas, pratešiant linkėjimą į ateitį, linkint visai draugijai ateityje išlaikyti gerą nuotaiką, linksmumą ir sveikatą (šokinėti taip, kaip dabar, pilant gérimą į viršų). Štai dar keli pavyzdžiai iš Kupiškio:

Išgera senis ir prisipyla kitų, nugeris pusį, o kitų pusį pliūpt paluban:

– Kad sveiki linksmai šokinatum toliau!

LTR 2123, p. 27.

Kūmas ant kūmų [i kūmos sveikatą – D.V.] prisipylis už-
geria ir pusį nugeris pilia lubos, smarkiai, kad nenukrist že-
man, kad išsitakšt smulkiai ant lubų, bagaslovydamas:

– Kad mūsų krikštasūnis būt sveikas, augtų didelis, ba-
gotas, grožių, meilių pačių apsiženytų, razumnų, gaspadinių,
kad mas čia ant jo veselių gertum, uliotum, kaip šindin (...).

LTR 2123, p. 89–92.

Plačiau nekalbant apie šio apeiginio gesto religinių kontekstą, būtina pažymeti, kad kalbama apie bites ir jų sakralinių iprasminimų: geriant alų (o kadaise – midų), buvo apeiliojama į medaus gérimą globojančias dievybes, pavyzdžiui, Austėją. Todėl kartais naudojama ir tokia linkėjimo formulė: „*Kad bitelės šokinėtų!*”²⁷ Kaip žinoma iš A. J. Greimo mitologinių darbų, bičių ir bičiulių tema labai glaudžiai susijusi su draugystės ir santarvės idėjomis.²⁸ Linkėjimas bitelėms šokinėti turi dvi persipinančias reikšmes: šokinėjimo kaip linksmumo draugijoje ir bičiulystės kaip bendro užsiémimo, dalijimosi medumi ir – draugiškumo. Tad linkėjimas, užtvir-
tinantis palabinimą, yra integreriantis, visą draugiją jungian-
tis verbalinis aktas.

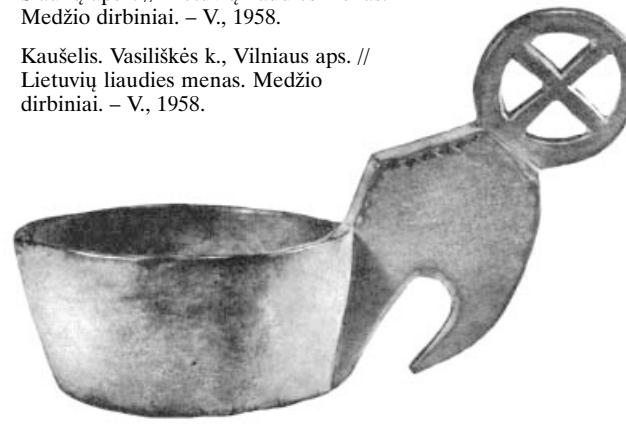
Antra vertus, svarstant apie gérimo pylimą į viršų, būtina nepamiršti Pretorijaus apraštuose ritualuose akcentuo-
jamo gérimo nuliejimo žemyn; matyt, išsamus ritualas galė-
tų apimti abu šiuos aukojimo būdus. Liejimas žemyn skirtas Žemynai (tā liudija kiti XVI–XVIII a. rašytiniai šaltiniai),
taip pat ir vėlėms. Pažymétina, kad žemyn liejamas pirmas gérimo šlakelis. Liejimas į viršų turėtų būti susijęs su viršutinė erdvės dalį valdančia dievybe (kurią Pretorijaus laikais jau pakeitės krikščioniškų bruožų turintis Dievas); į viršų liejama visai kita aukos dalis – paskutinis šlakelis. Teoriškai rekonstruotas ritualas (kuris realiai galbūt buvo atliekamas ne su visais elementais, o tik pasirinktais) atrodytų kaip simetriškas, išbaigtas ir reprezentuojantis mažiausiai dvi die-
vybes – žemės ir dangaus.

4. Paskutinis palabinimo komponentas yra trumpas pa-
sveikinimas užgeriant kaimyną – tradicinė linkėjimo for-

Kaušelis. Daugėlaičių k., Meškuičių vls.,
Šiaulių apsk. // Lietuvių liaudies menas.
Medžio dirbiniai. – V., 1958.

Kaušelis. Vasiliškės k., Vilniaus aps. //
Lietuvių liaudies menas. Medžio
dirbiniai. – V., 1958.

mulė, kitaip vadinama užgérimu, užsveikinimu. Nors iki šių dienų išsilaiküsi linkėjimo formulė yra „*Į sveikatą*” arba „*Būk sveikas (-a)*”, tačiau istoriniai šaltiniai pateikia ir kitą formulę. Šiek tiek kitame kontekste, kalbėdamas apie ožio aukojimą ir sriubą, išvirtą iš aukojamo gyvulio mėsos, Lukas Davidas rašo:

Kai ateina laikas, kiekvienam duoda suvalgyti po gaba-
lėli širdies, plaučių ir kepenų: paskui dideliu samčiu ar di-
deliu šaukštu iš katilo, kuriamė dar verda mėsa, į medinį dubenėlį pripila devynis pilnus šaukštus sriubos. Pirmas iš
jo išgeria vaidila; bet prieš kiekvieną gurkšnį ir po jo pasa-
ko: Labba, Labba, tai reiškia gerai. Paskui dubenėlį atiduo-
da kitam, šis taip pat atsigeria po truputį tris kartus sakyda-
mas tuos pačius žodžius ir atlirkamas tuos pačius judesius,
kaip ir vaidila; tai daro susėdę ratu visi susirinkusieji.²⁹

Idomu, kad *labo* linkėjimas L. Davido tekste yra susijęs būtent su lagonio gydymu, kadangi ožys aukojamas gydymo tikslais. Tačiau ir „*labinimas*”, ir sveikinimas vartojami si-
nonimiškai pasiseveikinimo formulėse „*Labas*” ir „*Sveikas*”. A. J. Greimas, tyrinėdamas sveikatos ir gyvybės sampratą lietuvių mitologijoje, atskleidė, kad sveikata suprantama ne tik medicinine, bet ir mitine reikšme – kaip žmogaus kūno integralumas, „garantuojantis jo ‘dvasios’ išsilaikymą tame

pačiame stovyje”.³⁰ Iš to sektų išvada, kad sveikatos linkėjimas užgeriant yra linkėjimas išlikti nepaliestam, nesužiestam ar nesužedžiamam, būti tvirtam ir atspariam (kadangi ligos, mitiniu supratimu, yra būtybės, pažeidžiančios žmogaus integralumą). Šią platesnę sveikatos sampratą baltų kultūroje liudija ir prūsų kalbos faktai: anot V. Mažiulio, prūsus žodis *kails* „sveikas”, vartotas geriant į kieno nors sveikatą arba pasisveikinant, suponuoja kadaise buvus baltišką būdvardį **kaila-*/kailu-*, reiškuojant „sveikas, ištisas, visas, nepaliestas”.³¹ Prūsus užsveikinimo formulė „*Kails*” yra užfiksuota ir „Sūduvių knygelėje”:

Kada baigiasi vaišės ir nudengiama staltiesė, tada visi padėkoja tam, kas iškėlė metines, ir pradeda gerti *kayls pos-skayls eins peranters* ir gieda savo giesmes”.³²

Linkėjimas „I sveikata” užgérimo metu nėra paprastas linkėjimas konkrečiam adresatui: geriant ratu visi ritualo dalyviai tarpusavyje susiejami, o užgeriant kaimyną nustatomas ryšys tarp užgeriančiojo ir užgertojo: drauge su linkėjimu jam perduodama užgeriančio prigimties dalelė, būdo savybė arba tam tikras mitinis turinys. Būtent tokiu būdu realizojamas geranoriško arba, priešingai, apgaulingo linkėjimo turinys. Pavyzdžiuui, jeigu žmogus, kuris yra vilkolakis, gerdamas vandenį palinkės kitam sveikatos, o šis pasakys „Dékui” (kaip to reikalauja įprastas gérimo etiketas), tai užgertasis perims savybę bėgioti vilku (BsLP 1, 191).³³ Užgérimas (gero ar pikto linkint) kaip galimybė perduoti „būdą” būdavo „nelegaliai” panaudojamas norint atsikratyti vilkolakio savybių:

Paklausus, kaip tie vilktakai atsirasdavo, sako, būk igirdydavę – ar su alum, ar su arielka, ar kitokium gérimu. Paklausus, argi negalėdavo pamesti tą vilktakystę, atsako: kodel ne, gal galeti, ale kiteip ne, kaip su igirdymu (ŠLSP, 44).

Suprantama, kad perduodant neigiamą savybę, stengiamasi, kad ji nebūtų sugrąžinta atgal. Tradicinė gérimo apeiga būdavo atliekama ratu, paeiliui susiedavo visus apeigos dalyvius. Indui su gérimu judant ratu, drauge su juo buvo perduodamas tam tikras mitinis turinys, kuris, turint galvoje visus palabinimo komponentus, yra susijęs su daugeliu vertybų – dievų teikiama apsauga, namų laime ir gerove, apeigą surengusiuojant sveikata ir laime, visos bendruomenės ir konkretiai kiekvieno linksmumu bei sveikata. Tačiau, nepaisant verbalinių išraiškos kompleksiškumo, palabinimas buvo sinchroniškai atliekamas dar ir gestu – rankos paspaudimu labinant.

Gestinė išraiška

M. Pretorijaus aprašytose apeigose užsveikintojas kaušelį perduoda kaimynui iš kairės, t. y. kaušelis siunčiamas ratu pagal saulę, pasauliu. Šis perdavimas atliekamas pagal tradicinio etiketo normas: užgérėjas paduoda užgertajam dešinę ranką, o dažniausiai dar ir pabučiuoja, kaimynas, užgėrės kitą, savo ruožtu vėl jam paspaudžia ranką.³⁴ Ranka pa-

spaudžiama ne tik tuomet, kai užgeriant gerama ratu, bet ir kitais atvejais, pavyzdžiuui, per sužadėtuves motina „užgeria naujaji žentą, žemliausiai nusilenkdama, perduoda jam kaušelį ir paduoda ranką, o kai kur dar ir pabučiuoja naujaji žentą”³⁵ Tai yra gestinė to paties *palabinimo* išraiška, nes rankos paspaudimas sveikinant irgi vadinas labinimu. Apie dvigubą labinimą, *verbalinį* ir *gestinį*, atliekamą gérimo ritualo metu, skaitome ir „Sūduvių knygelėje”: „Ta moteris, kuri susigeria su vyru, išgėrusi atsistoja, paduoda vyru kaušelį, ištisia jam ranką ir bučiuoja ji į lūpas. Tą patį daro vyras moteriai”.³⁶ Matome, kad verbalinė ir gestinė išraiškos sudaro sinkretinį darinį, kuris vėliau, apeigai degraduojant, ima irti: prieš užgeriant dar linkima sveikatos, bet užgėrus jau nebespaudžiama ranka. Tačiau senasis žodžio ir veiksmo sinkretizmas išliko, pavyzdžiuui, pasisveikinime susitikus: pasisveikinimo formulė „Labas” arba „Sveikas” (atsiradusi nutrupėjus linkėjimui „Būk sveikas”) sutvirtinama rankos paspaudimu. Nors neturime duomenų apie rankos paspaudimo prasmę užgérimo rituale, tačiau galima nemazai pasakyti apie rankos davimo prasmę sveikinantis.

Sveikinamasis ne su visais vienodai. „Jeigu sveikinas su labai artimu ir seniai matytu žmogumi, tai ranką krato gana ilgai, jeigu ne taip, tai trumpai, o jeigu visai su nekenčiamu, tai paduoda tik galus pirštų” (LTR 2027/46). Toks etiketas turi ne psichologinę, bet mitinę motyvaciją – sveikinimasis paduodant ranką suprantamas kaip tam tikro mitinio turinio perdavimas: drauge su ranga perduodama *laimę*. Sako ma: „Sveikindamasis neištiek visų pirštų, kitus prignaužk, nes laimę kitam atiduosi”.³⁷ Šiurkšciai pažeidžiant sveikinimosi etiką, galima iš besisveikinančio laimę visai atimti: „Jei sveikindamasis ranką ištrauksi, tai iš to žmogaus laimę visai atimsi”;³⁸ „Sveikindamas jei žmogus delną nusmaukia, tai su juomi pasiliekanti visa laime” (LTR 284/319–25). Norint sveikinant suteikti didesnę laimę, sveikinama ne plika ranka, o per drabužį arba audinių.³⁹ Taip sveikindavo visų pirmą jaunavedžius: „Jaunavedžius sveikindavo per skverną. Jei per vilną – avys seksis, jei per liną – linai” (ES 1119, l. 7); „Jei turėdavo baltą nosinaitę, tai ją uždėdavo ant rankos ir sveikindavo jaunavedžius. O jei neturėdavo, tai sveikindavo su skvernų, kad turtingi būtų” (ES 973, l. 32). Taip pat ne plika ranka sveikinama norint palinkėti, kad žmogui sekutį gyvuliu, plg.: „Jeigu avis atsivesdavo ēriuką, tai šeimininką sveikindavo per kišenę” (ES 1119, l. 21); „Jei pirkdavo gyvulį, tai jo pavadī pardavėjas perduodavo su skvernų, o pirkėjas su skvernų paimdavo” (ES 937, l. 20). Yra ir daugiau nuansų, iš kuriuos reikia atsižvelgti sveikinantis, pavyzdžiuui, negalima sveikintis per slenkštę, nes susipyksi (LKŽ 12, p. 1211). Kaip rodo latvių tikėjimai, negalima sveikintis kaire ranka (LTT 29897), taip pat šlapia, nenušluostyta ranka – savo laimę atiduosi (LTT 29901).

Analogiški laimės kontekstai supa kitą draugiškumo ir mandagumo gestą – bučinį. I pasibūčiavimą kaip tradicinio etiketo veiksmą atkreipė dėmesį kalbininkas A. Šleicheris.

Anot jo, XIX amžiaus vidurio Lietuvoje bučinys yra įprastinė sveikinimosi forma net tarp pažįstamų (ne giminių), netgi per šermenis: kaip įsivaizduojama, mirusiojo vėlė po vakarienės atsisveikina su visais dalyvaujančiais bučiniu, nieko neaplenkdama.⁴⁰ Pasibūčiavimas kaip gérimo ritualo dalis minima „Sūduvių knygelėje“ ir M. Pretorijaus „Prūsijos įdomybėse“. Bučiuojamasis pagal apibrėžtas taisykles, atsižvelgiant į tam tikrus draudimus. Pavyzdžiui, manoma, kad „dviems nuotakoms negalima bučiuotis, – gyventi nesiseks“ (LTR 440/68). Vestuvių papročiuose labai svarbi laimės idėja; su tuo susijęs ir minėtas jaunavedžių sveikinimo per skverną paprotys. Viena kitą bučiuojančios nuotakos yra mitinės etikos pažeidimas: jos viena kitai atiduoda savo laimę ir tuo pačiu netenka savosios – todėl gyventi nesiseka (plg. draudimą eiti kūmose nėščiai moteriai – jos pačios vaikas bus nelaimingas).

Dar kiti niuansai išryškėja iš rankos bučiavimo papročio (tai savotiškas tarpinis variantas tarp rankos paspaudimo ir bučinio). Ranką bučiuodavo dažniausiai jauni žmonės vyresniems (amžiumi arba socialine padėtimi). Moterų amžiaus (greičiau – statuso) pasikeitimo riba yra santuoka: ištakėjusiai imama bučiuoti ranką (pavyzdžiui, pašokdinęs ištakėjusių moterų vyras, „kad ir jaunai, vis tiek bučiuodavo ranką“ (LTR 2083/415). Tačiau rankos bučiavimas, nors ir didelės pagarbos ženklas, yra rizikingas dalykas. Sakoma: „Neduok rankos bučiuot, kol jauna: greit sena būsi“ (LKŽ 11. – P. 152). Panašus pavojus iškyla jaunam vyrui, duodančiam ranką vyresnio amžiaus moteriai: „Jei jaunas su senu bobu sveikinsis paduodamas ranką, tai to pati greitai nuseinės“ (LTR 1717/34).

Akivaizdu, kad sveikinimosi papročiai buvo griežtai apdrobuti amžiaus, statuso ir lyties atžvilgiu. Sveikinimosi taisyklę išaiškinimas ir mitinių bei socialinių motyvacijų nustatymas vertas atskiro studijos. Tuo tarpu krinta į akis tik pačios ryškiausios tendencijos: (1) vyrai tarpusavyje sveikinasi paspausdami ranką, o moterys pasibūčiuodamos; (2) jaunesniems žmonėms sveikinant vyresnius, naudojama rankos davimo ir bučinio kombinacija: rankos bučiavimas.

Apžvelgus kelias sveikinimosi reikšmes, galima vėl grįžti prie palabinimo užgeriant. Rankos paspaudimas ir pabučiavimas, dvigubas laimės perdavimo gestas, čia integruojamas į gérimo apeigą ratu siunčiant kaušelį. Ratu sėdintys žmonės paeiliui perima ir perduoda vienas kitam (1) žodinius linkėjimus, sveikinimus (2), palaimintą gérimą, (3) drauge su rankos paspaudimu ir bučiniu – laimę. Laimė lietuvių mitologijoje reprezentuoja žmogaus sėkmės principą ir reiškiasi įvairiomis formomis – kaip materialus turtas, kaip dvasinė globėja (asmeninė deivė), kaip kulto objektas ir kt. Ši sąvoka yra viena iš fundamentaliausių senojoje religijoje, laimės konцепcijos apraiškų aptinkama daugelyje mitinių kontekstų.⁴¹ Artimai susiję žmonės, pavyzdžiui, kūmai ir krikštavaikis, dalijasi laimėmis vienas su kitu. Kadangi palabinimo ritualo metu taip pat *dalijamasi laimėmis* (laimės dalijimas yra iš principio sakralinė veikla), visi dalyviai tarpusavy-

je artimai susiejami. Už ritualo ribų negali likti nė vienas bendruomenės narys, pavyzdžiui, šeimos apeigose privalo dalyvauti visi šeimos narai, net žindomas kūdikis, už kurį išgeria kaušelį tévai. Per šermenis geriant su palabinimu, kaušelį gauna absoliučiai visi, net atsitiktinai atklydės elgeta ar pakelėivis. Todėl palabinimo gestus ir žodžius gérimo rituale reikėtų vertinti kaip žmonių dvasinės integracijos procesą, vienijantį šeimos arba bendruomenės narius ir palaikančią mitinę ir socialinę tvarką.⁴²

Išvados

Apžvelgus dvi palabinimo raiškas, verbalinę ir gestinę, jas sugretinus su kitais gérimo ritualo elementais, matyti, kad senojoje lietuvių kultūroje gérimo apeigai buvo suteikta didelė socialinė ir religinė reikšmė. Palabinimu yra kreipiamasi į keletą socialinių adresatų: 1) apeigu iniciatorius, rengėjus (pavyzdžiui, namų šeimininkus); 2) išskirtinius apeigu dalyvius (naujagimį, kūmus, jaunavedžių, velionį ir kt.); 3) visą dalyvių bendruomenę *in corpore*; 4) kiekvieną apeigu dalyvį, jį asmeniškai užgeriant. Kita vertus, visas gérimo ritualas buvo skiriamas keliems religiniams adresatams. Pirmoji ritualo dalis, malda, buvo skirta konkrečiam dievui (pavyzdžiui, per kūlimo pabaigtuvės – Gabjaujui ir pan.), keliems dievams (pavyzdžiui, per pirmąją orę – Pergrubui, Perkūnui, Svaikstukui ir Pilnyčiui⁴³) arba jau krikščioniškų bruožų turinčiam Dievui. Antroje ritualo dalyje gérimo nuliejimas ant žemės, žemynėliavimas, susijęs su kreipimusi į žemės deivę Žemyną, o palabinimas aprépia kelių dievų sritis. Pretorijaus minimam *Dievui X*, kurio krikščioniškas sluoksnis kol kas akivaizdesnis negu viena ar kita eventuali mitinė identifikacija, skirta įžanginė palabinimo dalis. Jeigu toliemesni tyrimai patvirtintų, kad būtent šiam dievui taip pat yra skirtas gérimo nuliejimas į viršų („kad bitelės šokinėtu“), perspektvybė būtų jি gretinti su medų bei miudu globojančiais dievais *Austeja* ir *Perkūnu*.⁴⁴ Dar viena deivė, kuri netikėtai iškyla palabinimo metu, yra *Laima*, arba *Laimė*, be kurios negali apsieiti nė vienas sėkmę teikiantis ritualas, o tuo labiau su šeimos (bendruomenės) santykiais siejamos apeigos. Visų šių dievybių subūrimas gérimo rituale rodo, kad tai turėtų būti universaliai apeiga, atliekama siekiant įvairių tikslų. Todėl, aptarus ritualo struktūrą, kitas žingsnis būtų pradėti tirti konkrečius ritualo atlikimo kontekstus.

ŠALTINIŲ SANTRUMPOS

- BsLP – Lietuviszkos pasakos. Surinko J. Basanavicius. – Shenandoah, Pa., 1898. – T. 1.
 ES – Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštynas.
 LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas, t. 1 – 18. – Vilnius, 1968 – 1998.
 LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
 LTT – Latviešu tautas ticejumi, s. 1 – 4. Sakrajis un sakartojis prof. P. Šmits. Riga, 1940 – 1941.
 SIS – Sutartinės: daugiabalsės lietuvių liaudies dainos, t. 1 – 3. Sudarė ir paruošė Z. Slaviūnas. – Vilnius, 1958 – 1959.

ŠLSP – Šiaurės Lietuvos sакmės ir pasakos. Surinko M. Slančiauskas bendradarbiai. Parengė N. Vėlius. – Vilnius, 1985.

NUORODOS:

1. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos. – T. 1. – Sudarė N. Vėlius. – Vilnius, 1996. – P. 166, 168.
2. Senoji Livonijos kronika (1225–1227), žr. Min. veik., p. 283, 290.
3. Min. veik.. – P. 488, 502.
4. Vyšniauskaitė A. Gérimas lietuvių liaudies ritualuose ir kova su girtavimu // Ritualas. Blaivybė. Kultūra. – Vilnius, 1989. – P. 95–122.
5. Usačiovaitė E. Aukojimo reliktais lietuvių papročiuose // Etnologiniai tyrimėjimai Lietuvoje 1992, 1993, 1995. Etninė kultūra ir tapatumo išraiška. – Vilnius, 1999. – P. 128–137.
6. Benvenist E. Словарь индоевропейских социальных терминов. – Москва, 1970. – С. 360–367.
7. Ten pat.
8. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai 1. – P. 238. Anot E. Usačiovaitės, lotynišką *non libando* reikėtų suprasti ne kaip apiben-drintą „nebeaukoti aukų [dievams]”, bet kaip konkretų „nenu-pilti, nenuleti”. Žr. Usačiovaitė E. Min. veik. – P. 128–129.
9. Pretorius M. Preussische Schaubühne oder Deliciae Prussicae. 5.3.5–6 (pirmas skaičius nurodo knygą, antras – skyrių, trečias – paragrafa) // Mannhardt W. Letto-Preussische Gotterlehre. – Riga, 1936. – P. 561.
10. Pretorius: 5.3.6 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 561.
11. Pretorius: 5.3.6–8 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 561–562.
12. Ten pat. Ši ir kitus tekstus iš vokiečių kalbos vertė D. Urbas, E. Kraštinaitis.
13. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai 1. – P. 129–131, 144–146.
14. Pretorius: 5.9.4 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 573.
15. Pretorius: 5.4.4–6 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 563.
16. Ten pat.
17. Pretorius: 5.9.4 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 574.
18. Čiulba ulba sakalas. Petro Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė. – Vilnius, 1983. – P. 249.
19. Kudirkos J. Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos. – Vilnius, 1993. – P. 101.
20. Pretorius: 6.11.2 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 602.
21. Pretorius: 6.11.8 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 603.
22. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. XVI amžius. – T. 2. Sudarė N. Vėlius. – Vilnius, 2001. – P. 152.
23. Samulionytė J. Kaimiečių stalo indai ir įrankiai // Dieveniškės. – Vilnius, 1995. – P. 306.
24. Pretorius: 5.3.6 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 561.
25. Greimas A. J. Tautos atminties beieškant: Apie dievus ir žmones. – Vilnius–Chicago, 1990. – P. 127, 131–132, 135–136, 172–173 ir kt.
26. Pretorius 5.7.5, 6.11.2 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 569, 602.
27. Greimas A. J. Min. veik. – P. 274–276.
28. Greimas A. J. Min. veik. – P. 274–276, 264–266.
29. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai 2. – P. 283.
30. Greimas A. J. Min. veik. – P. 157.
31. Mažiulis V. Prūsų kalbos etimologinis žodynas. – T. 2. – Vilnius, 1993. – P. 72.
32. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai 2. – P. 153.
33. T. p. žr. Greimas A. J. Min. veik. – P. 157.
34. Pretorius: 5.3.7 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 561–562.
35. Pretorius: 6.8.12 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 590.
36. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai 2. – P. 153.
37. Panevėžys. Užrašė A. Misiūnaitė 1934 m. Z. Slaviūno fondas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
38. Z. Slaviūno fondas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
39. Apie laimės materialią išraišką žr. Vaitkevičienė D. Namų laimė // Liaudies kultūra. – 2002, 4(85), – p. 9–21.
40. Profesorius Schleicherio laiškai sekretoriui apie mokslinės kelionės į Lietuvą rezultatus // Tautosakos darbai. – 1997, 6–7 (13–14), p. 218.
41. Ten pat; Vaitkevičienė D. Laima gimtuvėse ir krikštynose // Tautosakos darbai. – V., 2002, T. 16(23), p. 123–139; Greimas A. J. Min. veik. – P. 185–237.
42. Bendra, vienijanti apeiga yra solidarumo išraiška, todėl elimi-nuojama bet kokia nesaikios, pykčio, barnio galimybė. Ranks padavimo gestas jau savaimė reiškia susitaikymą (frazeo-logizmas *ranką paduoti* turi reikšmę „susitaikyti“). Kaip rašo M. Pretorius, tomis dienomis, kai vyksta apeigos, negalima pyktis, pavyzdžiu, sambarių dieną „negalima su niekuo pyktis, bartis, labiausiai su šeimyna, reikia elgtis taikiai, draugiškai“ Pretorius: 5.7.15 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 571–572. Per Gabaujo šventę „stengiasi tą visą šventės dieną nesikeikti, nesibarti, kad viskas eitų tykiai, taikiai, kitaip šeimininkas būtų netinkamas šventės apeigoms atlkti“ Pretorius: 5.9.6 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 575.
43. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai 2. – P. 145–146.
44. Greimas A. J. Min. veik. – P. 274–276; Vaitkevičienė D. Ugnies metaforos. – Vilnius, 2001. – P. 84–85.

A ritual welcome

Daiva VAITKEVIČIENĖ

A description of the ancient Lithuanian rite of drinking could be found in historical and ethnological sources of the 14–20th centuries, which is a complex rite comprising acts of offering to gods (action of pouring a beverage on the ground or pouring it up overhead), a prayer, a welcome at the moment of drinking and other elements. The article provides the analysis of one of these elements – a welcome (Lithuanian *palabinimas*) i.e. a greeting given to gods and to the participants of the rite. By this hearty welcome an appeal is made to several addressees: 1) the initiators of the rite, the organizers (e.g. the masters of the house); 2) the exceptional participants of the rite (the new born child, godparents, the newlyweds, the deceased, etc.); 3) the whole community in corpore; 4) the participants of the rite saying words of cheers to each of them personally. Otherwise, the whole ritual of drinking was designed to a religious addressee. It was the Dievas X (God X) that may have been related to the gods Austėja and Perkūnas that are regarded as guardians of honey and mead. In addition, the presence of the deity Laima is also of utmost importance at the moment of greeting. She testifies a close connection of her and the success of the ritual as well or of the personal fortune of every participant of the rite.

The two expressions – verbal and gestural – are contained by this ritual of drinking. Communal members greet each other in speech (verbal regards) and by shaking hands and kissing each other. Gods are welcomed by pouring a drink on the ground or up overhead. The sincretism of the word and the action safeguarded the success of the ritual in attaining the key goal which was to consolidate the members of the community and to ensure their religious relationship with the gods mentioned at the ritual.

Senųjų jaunimo bendravimo tradicijų kaita XX a. pabaigoje

Žilvytis ŠAKNYΣ

Pusės amžiaus sovietinės okupacijos laikotarpis stipriai pakeikė tautos papročių kaitą. Dvi žmonių kartos gyveno inter-nacionalizmo, ateizacijos ir naujuujų sovietinių tradicijų kūrimo epochoje. Visokeriopas okupantų pastangos jaunuomenę atriboti nuo „idėjiskai pasenusių“ tėvų ir senelių didino kartų konfliktą. Tai negalėjo neatsiliepti ir jaunimo papročiams. Sąjūdžio metais 1918–1940-ieji tapo dvasinės atspirties riba. Galimybė gyventi nepriklausomos Lietuvos Respublikoje tarsi sulydė abi epochas. 1990 m. jau buvo atkurta dauguma tarpukario jaunimo organizacijų, draugijų; senųjų tradicijų gržimą skatinė žiniasklaida, kultūros darbuotojai, mokykla. Tačiau greitai masiškai propaguotas senųjų tradicijų grąžinimas sulėtėjo. Mažejant pavojui Lietuvai prarasti nepriklausomybę, silpnėjo ir visuomenės susidomėjimas etnine kultūra. Jaunimui jos perėmimas ir propagavimas prarado kovos už nepriklausomybę ir maišavimo prieš okupantus raišką. Dalis vos atgaivintų senųjų tradicijų transformavosi. Kai kurios ju, išlaikiusios formą, pakeitė turinį. Atsakydami į klausimą, kaip tai vyko, keliametikslą atskleisti, kokie tarpukariu gyvavę jaunimo papročiai pasiekė XX a. pabaigą. Tuo tikimes prisiidėti prie etninės kultūros testinumo ir jaunimo socializacijos tyrimo problemų aiškinimosi. Straipsnyje remiamės 1998 m. Varėnos ir Lazdijų² bei 1999 m. Ignalinos, Rokiškio, Švenčionių ir Zarasų³ rajonuose atliktų lauko tyrimų medžiaga ir įvairiuose Lietuvos rajonuose gyvenančių Lietuvos istorijos instituto jaunuų etnografų mokyklos klausytojų užpildytomis anketomis⁴ pagal autoriaus sudarytą programą „Jaunimo tradicinio socialinio gyvenimo formas ir jų kaita: XX a. antroji pusė“. Tirti daugiausia kaimų ir mažų miestų jaunimo papročiai. Tokio pobūdžio tyrimai ką tik pradėti, todėl į baigtinę jų analizę nepretenduojame. Tyrimas atliktas remiantis lyginamuoju metodu.¹

Nepaisydami tarpukario ir antrojo tūkstantmečio pabaigos epochą tapatumo įvaizdžio formavimo, šiuos laikotarpius turime suvokti kaip didelių kultūros (plačiąja prasme) nulemtų pokyčių ir skirtingu socialinių sąlygų veikiamas kultūras (siauraja prasme). 1918–1940 m. Lietuvos Respublikoje dauguma jaunuolių gyveno žemdirbiškose, socialiai integruotose kaimuose ir mažų miestelių bendruomenėse, kuriose dauguma žmonių sėsliai gyveno daugelį kartų. Šiose vietovėse lietuvių puoselėti papročiai paprastai traktuojami kaip tautinės tradicijos. Antrosios, atkurtosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu (po 1990 m.) dauguma jaunuolių gyvena dideliuose miestuose, gyvuojančiose socialiai ir kultūriskai daugiauspės, lokaliniu bendrumo jausmo neįkūniančiose, autonomiškose bendrijose, subūrusiose žmones iš visų Lietuvos regionų (dažniau-

siai stambiausiuose miestuose ir ypač anksčiau Lenkijos ir Vokietijos okupuotuose Vilniuje ir Klaipėdoje).⁵ Jose dažnai jaunuolis užauga skirtinguose etnografiniuose regionuose gyvenusiu tėvų ar net polietninėse šeimose, paveldėdamas skirtingų vietovių ar etnosų šeimos tradicijų rinkinį. Tačiau jaunystės, kaip kultūriskai autonomiško amžiaus tarpsnio, specifika kiek koreguoja šiuos prieštaravimus.

Tarpukariu dominavo amžiaus, teritorijos ir bendrų interesų vienijamos jaunimo bendrijos, kurios funkcionavo laisvalaikio, švenčių, kiek mažesniu mastu ir darbo metu. Jų etninę savimonę formavo šeimoje, jaunimo bendrijoje ir kaimo (miestelio) bendruomenėje įgytos tradicijos. Siaurą jaunimo bendrijų lokaliskumą valstybiniu mastu kiek plėtė jaunimo ir suaugusiųjų visuomeninės organizacijos. Etnografinių lauko tyrimų duomenimis, tarpukariu organizuojant jaunuomenės laisvalaikį ypač didelę reikšmę turėjo Pavarasario sajunga, Šaulių sajunga ir XX a. 4 dešimtmečiu kultūrinę veiklą plačiai išplėtojusi Jaunosios Lietuvos sajunga. Vilniaus krašto kaimuose – Lietuvių Šv. Kazimiero draugija jaunimui auklėti ir globoti.⁶ Sovietmečiu šias funkcijas kėsinosi perimti komjaučias. Antrojo tūkstantmečio pabaigoje, susilpnėjus jaunimo organizacijų reikšmei, sovietmečiu sunaikinus daugelį šeimų ir platesnėse socialinėse bendrijose puoselėtų tradicijų, prie tradicijų atstatymo nemažai prisiidėjo žiniasklaida ir mokykla. Tradicinėms jaunimo bendrijoms prarandant lokalinių charakterių stambesniuose miestuose jau sovietmečiu pradėjo formuotis iš Vakarų atėję neformalūs jaunimo judėjimai. Tieki kaimuose, tiek miestuose formavosi dažnai kaimynystė ir giminystė neparemtos draugų grupės (*chebros, kompanijos, kompaškės* ir pan.). Tobulėjant transporto priemonėms pamažu mažėjo tų kompanijų narių gyvenimo lokalumas. Plėtési ir tolimesnių draugų bei pažištamu ratas. Pažintis atlaidų kermonojuose, gegužinėse ar Lietuvos kariuomenėje keitė „plačiojoje sovietinėje tévynėje“ įgyti draugai. Sovietmečiu išplitus bendraminčių ieškojimą skelbiantis spaudoje ir siunčiant laiškus pamažu keičia bendravimas internetu. Tačiau jaunuolių žvilgsniai krypssta į išsvajotus Vakarus. Ypač miestuose. Taip pat kuriiasi sporto klubų, muzikinių ansamblų fanų grupės, kurių narių taip pat nevienija gyvenamoji teritorija.⁷

Bendraamžių bendrijos formų kaita pakeitė ir jaunimo iniciaciūs papročius. Tarpukariu didesnėje Lietuvos dalyje kai kur dar buvo atliekamos vaikinų priėmimo į lokalinę jaunimo bendriją apeigos.⁸ XX a. pabaigoje šie papročiai buvo labai reti. Teritoriniu pagrindu susiformavusiu jaunimo bendrijų nariams atliekamos priėmimo apeigos aptiktos tik keliuose atkampiuose Varėnos ir Švenčionių rajonų kaimuose. Kiek ki-

taip negu tarpukariu į jaunimo tarpą vienodai buvo priimami ir vaikinai, ir merginos.⁹ Labiausiai paplitusios mérinės socialinės brandos pažymėjimo apeigos, tarpukariu atlkinetos vyresnės sesers vestuvių metu, kai kur išliko iki šių dienų, tačiau transformuotos, praradusios iniciacinię prasmę ir tapusios tik pramoginiu vestuvių ceremonijos elementu.¹⁰ Lietuvoje sovietinei valdžiai nepavyko įkūnyti iniciaciniés simbolikos ir suformuoti naujoko socialinės ir chronologinės identifikacijos jausmą, nors buvo organizuojami iškilmingi priémai iki komjaunimą, pirmojo paso šventė, palydos į sovietinę armiją ar „išventinimai” į jaunuosių darbininkus ar kolukiečius.¹¹ Svariausią iniciacinię simboliką įgijo vidurinės mokyklos išleistuviu vakaras, išlikęs iki šių dienų, tačiau, mažėjant baigiančiųjų vidurinį mokslą nuošimčiui, menksta ir šių ceremonijų reikšmė. Taip pat liko sovietmečio atsiradusios pirmojo atlyginimo „laistymo”, priémimo į jaunimo grupę ir kitos tokio pobūdžio iniciacinięs apeigos. Gana panašiai (kaip ir tarpukariu) atsišveikinama su ilgesniams laikui mokyties ar į kariuomenę išvykstančiu draugu, tačiau tarpukariu dominavusius vardadienio šventimo papročius pakeitė gimtadienio pažymėjimo šventė (nors dažnai žymimas ir vardadienis).

Nemažai pasikeitė ir metų ciklo papročiai. Tam nemaža reikšmės turėjo paketės jaunuomenės religingumas. Tarpukariu lietuvių išpažištamu tradicinių religijų tradicijos buvo su-naikintos nemažoje dalyje šeimų.¹² Sajūdžio metais prasidėjęs staigus tradicinių tikėjimų atgimimas buvo suvokiamas kaip tau-tiškumo apraiška. Ilgainiui įtvirtinus Lietuvos valstybingumą ir religinėms praktikoms prarandant tautinio solidarumo funkcijas, didelė jaunimo dalis formavosi tik išorinį konfesinės identifikacijos jausmą, dažnai besiremianti tik religijos kaip gyvenimo ciklo tarpsnių ir socialinio statuso kaitos įtvirtintojos perėjimo ritualais (t.y. krikštynų, Pirmosios komunijos, Sutvirtinimo sakramento, vestuvių, laidotuvų ir kt.), funkcijomis. Daugelis kunigų skundžiasi, kad pamaldų metu retai pamatysi jaunuoli, tik pramoginę funkciją atlieka atlaidai. Tačiau iniciatyvą turi rodyti ir dvasiškiai. Néra stiprios katalikiško jaunimo organizacijos, nepakankamai dažnai jaunuolų norint atvesti į bažnyčią rodomas aktyvumas. Tačiau yra ir teigiamų pavyzdžių. Daugelis jaunesnės kartos dvasiškių stengiasi priartėti prie jaunimo. Kai kurie iš jų jaunuomenę stengiasi pratinti prie tradicinių švenčių. Pavyzdžiui, fiksotas faktas, kad Teizuose (Lazdijų r.) per Sekminį atlaidus, norédamas pritraukti jaunimą, muzikantus samdė ir gegužinę organizavo pats kunigas.¹³

Šią padėtį švelnina tik tai, kad jaunuomenės religingumas ir anksčiau buvo mažesnis negu suaugusiųjų. Dar tarpukario psichologai kalbėjo apie jaunuomenės religinę krizę.¹⁴ Tačiau antrojo tūkstantmečio pabaigoje jaunuomenės, kaip ir suaugusiųjų, dvasinio gyvenimo spragas vis intensyviau užpildo ne-tradiciniai tikėjimai ir sektos, neretai pažedžiantys jaunuolio psichiką, neleidžiantys jam visavertiškai integroutis į vi-suomenę, gyventi realaus gyvenimo ritmu ir net užkertantys kelią savo valia palikti „naujają bendruomenę”. Jie plinta jau ne tik miestuose, bet ir kaimuose.

Krikščioniškosios tradicijos vis dažniau igyja etninį pobūdį. Sustiprėjus jaunuomenės etninei savimonei, senelių konfesiniis identitetas neperimtas arba perimtas iš dalies. Net metinių

krikščioniškų švenčių papročiai (Velykos, Kalėdos) dažnai su-vokiami kaip tautiniai. Išlikus Kūčių ir Velykų stalo, tradicinių patiekalų tradicijoms, daugelis jaunuolių net nesusimąsto apie Piemenelių mišias, Velykų nakties budėjimą bažnyčioje. Mies-tuose, net ir daugumoje kaimų, nunykę prieš pusšimtį metų buvusios turtingos Sekminų tradicijos. Tapusios eilinėmis darbo dienomis, jau net nežinomas Šeštinės ir Devintinės. Tarpu-kario metais labiausiai laukiamas šventes Velykas ar Kalėdas pakeitė sovietmečiu išplitę, ribinę laiko atskaitos simboliką įkū-niję Naujieji Metai.¹⁵ Velykų ir Kalėdų pozicijas pažeidė ad-vento ir gavėnios kaip rimties ir susilaikymo laikotarpį tradi-cijų nykimas (vis dėlto po sovietmečio jos daug kur buvo atgai-vintos). Dar prieš nepilną dešimtmétį kai kuriose mokyklose tuo metu jaunesnėse klasėse netgi vengta vesti muzikos pamoka. Dabar net kai kuriuose kultūros namuose šokiai nevyksta tik pirmają ir paskutinią šių laikotarpų savaitę.¹⁶

Kita vertus, galime ižvelgti ir kitus kalendorinių tradicijų pokyčius. Kuriamos bendralietuviškos šventės. Žemaitiškai Už-gavėnės švenčia dzūkai, Joninės iškilmingai pažymimos ten, kur jos jau nebuvę švētos šio amžiaus pradžioje. Jas švenčia ne tik miestuose, bet ir kaimuose. Ši procesą galime ižvelgti ir tarpu-kario Lietuvoje. Atgavus nepriklausomybę, ypač po 1926 m., Lietuvoje taip pat per Joninių įvaizdį siekta akcentuoti garbin-gą Lietuvos praeitį, ją priešpastatyti šių regionų gyventojų kon-fesiniams skirtumams bei įsitvirtinti atgautame Klaipėdos krašte. Per garbingos Lietuvos praeities simbolius buvo siekiama sujungti Didžiosios ir Mažosios Lietuvos ateitį. Dėl šių prie-žascių šios šventės nykimo tendencija buvo sustabdyta, Joninės tapo įtakingu jaunimo ir suaugusiųjų organizacijų (*Jauna-lietuvių* ir *Šaulių*) metine švente, todėl paplitimo arealas net didėjo. Tačiau pakitus vyraujančiam kultūrinės informacijos per-davimo modeliui (vietoje vertikalaus (iš kartos į kartą) → tra-jektorinis (per mokyklą, kultūros namus, žiniasklaidą), dauge-liui žmonių išvykus gyventi toli nuo gimtinės, bendralietuviškų švenčių kūrimas dabar turi palankesnes sąlygas.

Greta lietuvių švēstų švenčių, sėkmingai atsiskračius dauge-lio sovietmečio švenčių tradicijų, jaunimas mielai perima va-karietiškų švenčių tradicijas. Žiniasklaidos, vėliau iš dalies ir kultūros namų, net ir mokyklos dėka viena iš labiausiai šven-čiamų jaunimo švenčių tapo šv. Valentino diena. Pavarčius lai-kaščius ir žurnalus, galima matyti, kad tik kiek daugiau dème-sio skiriama Kalėdoms ir Naujiesiems metams. Pagundai pa-sveikinti ar prisipažinti meilėje patinkamai mérinai ar vaiki-nui sunku atsispirti. Aišku, kad Lietuvos klimatinės sąlygos to-ko pobūdžio šventei ne itin palankios. Tai kiek stabdo žaibišką šventės plitimą. Taip pat matomas tendencijos, kad lygiai tokiu pat keliu gali būti importuotas ir Halloweenas, galbūt net ir Padékos diena.¹⁷ Prasmingumu jos net nelygintinos su tarpu-kariu panašiu būdu importuotomis Motinos ir Tėvo dienomis. Kita vertus, didesniuose miestuose kuriamos ir tariamai pago-niškos šventės, paminimi XX a. jau neprisimenami pavasario ir rudens lygiadieniai, savo tradicines šventes kuria ir miestai.

Tačiau vis dėlto reikia pažymėti, kad vien per kelerius metus (1988–1990 m.) kaime ir miesteliuose neįkėtina sparta buvo atgaivinta daugelis tradicinių švenčių, jas daugiau ar mažiau (dažnai atmesdamas religinį turinį) perėmė ir jaunimas.

Neliko su sovietine okupacija tiesiogiai susietų ar asociacijas keliančių Spalio revoliucijos metinių, Tarybinės armijos, Per galės dienų, tapusios eilinėmis darbo dienomis, savo reikšmę prarado ir Gegužės pirmoji, vis reičiau švenčiamą Moters dieną. Nyksta sovietmečiu sukurtos Derliaus šventę, Užgavėnės bei Velykas turėjusios pakeisti Žiemos palydį ir Pavasario šventę.¹⁸ Mokyklinis jaunimas šventes susikuria ir savo iniciatyva. Tai Šiaurės rytų Lietuvoje kai kur švenčiamos „Vasaros atidarymo ir uždarymo“ šventės, sutampačios su mokslo metų pabaiga ir pradžia.

Kaip ir tarpukariu, neorganizuotas Lietuvos jaunimas mažai linkęs kaip nors iškilmingiau pažymėti tautines šventes (išskyrus užsienyje gyvenančius lietuvius), tačiau mažai kultūrių pramogų turintis kaimų ir mažų miestelių jaunimas noriai dalyvauja išradingesnių mokytojų ar kultūros darbuotojų suorganizuotuose renginiuose.

Kaip ir anksčiau, jaunimas laisvalaikį dažniausiai leidžia pasilinksminimo vakarėliuose ir kituose jaunimo susibūrimuose. Analizuodami pasilinksminimo vietų paplitimą, matome analogijų su praeito amžiaus papročiais. Smukles miestuose ir miesteliuose pakeitė kavinės, barai, restoranai, klubai. Eilinėse diskotekose pertraukų metu neskamba dainos, nežaidžiami liaudies žaidimai. Kiek mažiau pakito kaimuose ir mažuose miesteliuose vykstantys vestuvių pasilinksminimai (tiesa, muzikantai neretai rikiuoja ne tik pasilinksminimą, bet ir pačią vestuvių eiga), kai kada vakarėlių rengia ir kitų šeimos švenčių metu, tačiau dažniau jau ne pagal muzikanto, bet magnetofono ar kompaktinio grotuvo muziką. Nefiksuota, kad dabartiniai laikais pasilinksminimus kas nors organizuotų po talkų (jos irgi labai retos). Vakarones pakeitė pasisėdėjimai prie televizoriaus ar videomagnetofono. Vasarą žymiai reičiau negu tarpukario rengiamos gegužinės. XX a. pradžios inovacija – klojimuose ar trobose rengiami vieši vakarėliai (po vaidinimo rengti šokiai) sovietmečiu beveik nunyko (pasilinksminimai rengti po sovietinę ideologiją įtvirtinančios paskaitos ar komjaunimo susirinkimo). Ivaoriomis progomis vaidinimai, koncertai su šokiais kai kur rengiami mokyklose ir kultūros namuose (klubuose). Platesniu mastu panašūs į tradicinius vieši vakarėliai (*lošimai*) išliko tik Punsko apylinkių lietuvių gyvenamuose kaimuose. Čia jie, kaip ir amžiaus pradžioje (okupuotose teritorijose ir tarpukariu), yra puiki patriotinio auklėjimo mokykla.¹⁹

Jaunimo dainavimo tradicijas pakeitė muzikos klausymasis, kartais ir muzikavimas ar dainavimas grojant muzikai. Džiugu, kad bent jau sovietmečio metais dominavęs beveik vien tik užsienietiškų muzikos įrašų klausymo paprotys (lietuviškieji kartais net niekinti) pakito. Dabar rimtą konkurenčią užsienietiškiems sudaro lietuviškieji muzikos įrašai. Tradicines dainas, šokius ir žaidimus puoselėja dar sovietmečiu tautinės rezistencijos raiškos formų turėjės folklorinių ir etnografinių ansamblių sajūdis, tačiau jau ne tokiu mastu. Beveik nunykę ir tradicinių lietuvių sportinių žaidimai. Kartais jie žaidžiami, bet jau ne jaunuolių, o vaikų. Jų vietą užėmė modernieji krepšinis, futbolas (sovietmečiu dar ypač populiarus buvo ir tinklinis). Tiesa, ir juos iš dalies galime vadinti tradiciniai. Ypač krepšinių. Dar ketvirtuojo dešimtmečio pabaigoje prasidėjęs krepšinio sajūdis neužgeso nei sovietme-

čiu, nei šiomis dienomis. Tikiu šiuo žaidimu galime parodyti, kad niekuo neatsliekame ir net pralenkiame Europą. Krepšinis jau yra tapęs nacionalinė sporto šaka ir dažnu jaunimo sambūrių pretekstu.

Zymiai padažnejo ir kiti šventiniai ir šiokiadieniu susibūrimai, nes laisvo laiko padaugejo. Šiuo metu Lietuvos jaunimą kaip niekad kankina darbo neturėjimas. Ypač mažesnėse gyvenvietėse. Per patį darbymetį vidury dienos net ir praeityje intensyviu žemės ūkiu garsėjusioje Suvalkijoje galima pamatyti kortuojančius jaunus vyrus. Daugelyje Lietuvos miestelių neliko kino teatrų, kaimuose – kultūros namų. Todėl, apibūdindami šių dienų kaimo jaunimo gyvenseną, galime ižvelgti gilią laisvalaikio krizę, kurios sprendimu nesirūpina jokia institucija. Zymiai daugiau dėmesio skiriamo „daugumai“ – miesto jaunimui. Tarpukario spaudoje dažnų diskusių, kaip kultūrinti sodžiaus jaunimą ir kontroliuoti jo laisvalaikį, šiandien nebeliko.

Labai pakito jaunuomenės neintensyvaus darbo susiejimai.²⁰ Negrižtamai nunyko neintensyvaus darbo gamybinių susiejimai – naktigonių, naktinio drobių saugojimo, vakaronių (tiesa, vakaronių terminas žymi ir kitokio pobūdžio veiklą) sambūriai. Tuo tarpu daugelis neintensyvaus darbo gavybinių susiejimų išliko. Laukinės augmenijos vaisių gavyba, ypač neintensyvaus žemės ūkio rajonuose (ypač Varėnos r.), išliko. Nemažą Pietryčių Lietuvos jaunimo pajamų dalį sudaro grybų, uogų ir vaistažolių rinkimas, kartais tai ir proga pabendrauti keliems draugams. Daug kur vyriškajių jaunimą sutraukia ir neintensyvaus darbo gavybinių susiejimai – žvejyba, vėžių gaudymas, ypač tai svarbus užsiėmimas ir retkarčiais net pragyvenimo šaltinis darbo neturintiems jaunuoliams (medžioklė – daugiau suaugusiųjų pramoga). Pakito ir intensyvaus darbo papročiai. Tolumėjanti technika ir pakitęs ūkininkavimo būdas lémė daugelio senųjų darbo tradicijų nykimą.

Kolchozinis gyvenimo modelis lémé, kad sovietmečiu pagrindine darbo jėga tapo pagyvenę žmonės, kaimo jaunuomenę kaip sutelktą ir skubius darbinius įsipareigojimus atliekančią grupę galime ižvelgti tik moksleivių darbo ir polsio stovyklose ar studentų vadinosiose derliaus nuėmimo talkose. Tačiau dirbta ne savo žemė. Šiuo metu bendras darbas neteko vienijančio vaidmens. Töbulesnė žemės ūkio technika nereikalauja daugiau darbo jėgos, sovietmečiu susikėlę į gyvenvietes ūkininkai vėl grįžta į vienkiemius (nors dėl žemės ūkio produktų realizavimo sunkumų matome ir atvirkštinių reiškinių).

Atlikta lyginamoji analizė leidžia modeliuoti ateities perspektyvas. Kaip matome, nemaža dalis jaunimo tradicijų, nepaisant sovietmečio okupacijos, buvo išlaikyta (ar atgaivinta), tačiau į Rytų kultūros vietą skverbiantis Vakarų kultūrai, jų lieka vis mažiau. Vykstant sparčiam kultūros modernizacijos procesui Lietuva netenka savito veido. Jaunuomenė (ypač kaimo vietovėse) pasigenda tarpukariu jai reikšto suaugusiųjų dėmesio ir susirūpinimo tautos ateitimis. Manau, nykstančias tautos tradicijas, būtinas tautos išlikimui, galėtų sustiprinti privalomo etninės kultūros kurso Lietuvos viduriinėse mokyklose įvedimas (tuo atsiliekame nuo kaimynų latvių).²¹ Taip pat, remdamosi prieškario patirtimi, įvairios politinės, kultūrinės

ir visuomeninės organizacijos galėtų prisdėti prie jaunimo etninio identiteto, kultūrinant jaunimo laisvalaikį, formavimo. Tą funkciją galėtų atlikti su kultūrine programa rengiamos gegužinės ir vieši vakarėliai. Jų programą susiejus su to meto kalendorine ar valstybine švente, pasiremiant konkretios vietovės senbuvių prisiminimais, lokalinių jaunimo tradicijos (ypač kaimuose ir mažuose miestuose) būtų atgaivintos ten, kur jos buvo gyvos. Tokiu būdu Lietuvos Respublika galėtų būti patraukli užsienio turistams (mažų miestelių, kaimo vietovių ekonomikai ypač aktualus kaimo turizmas) ir galėtų sėkmingai integrutioti į Europos Sąjungą.

NUORODOS:

1. Straipsnis parengtas pagal autoriaus pranešimą „Senųjų jaunimo tradicijų kaita XX a. pabaigoje”, skaityt Vilniuje 1999 m. gegužės 12–13 d. vykusių konferencijos „Etninės kultūros paveldas ir dabarties kultūra”.
2. ES, b. 2063 (1–14), 60 l. Surinko Žilvytis Šaknys ir Asta Matulienė.
3. ES, b. 2139 (1–38), 118 l. Surinko Žilvytis Šaknys ir Ilona Jasinevičiūtė.
4. ES, b. 2138 (1–27), 102 l. Užpildyta 1999 m. birželio 21 d. mokomosios ekspedicijos metu Varėnoje.
5. 1996 m. pradžioje kaimo jaunimas (15–29 m.) sudarė 29,7% visos Lietuvos jaunuomenės: Lietuvos gyventojų sudėtis pagal amžių apskritystę, miestuose ir rajonuose. Statistikos rinkinys. – Vilnius, 1996. – P. 16.
6. Plačiau: Šaknys Ž. Jaunimo laisvalaikio tradicijos ir inovacijos Lietuvoje (XX a. 3–4 dešimtmečiai) // Etninė kultūra ir tautinis atgimimas / Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1990 ir 1991 metais. – Vilnius, 1994. – P. 140–151.
7. Plačiausiai apie didelių miestų jaunimo grupes ir ju kultūrinę erdvę: Ramanauskaitė E. Slengo kultūra. Sociologinis tyrimas // Darbai ir dienos. – 1999, nr. 11(20), p. 227–274.
8. Šaknys Ž. B. Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje // Lietuvos etnologija. – Vilnius, 1998. T. 1. – P. 106.
9. Šaknys Ž. Pietų dzūkų jaunystė atkurtoje Lietuvos Respublikoje: iniciacių ir kalendoriniai papročiai // Mūsų praeitis. – 1999, nr. 6, p.107. (Musteikos k., Varėnos r.); ES, b. 2139, l.59. Inf. Vida Nemeikaitė (Vaciukiškės, Švenčionių r.).
10. Šaknys Ž. Pietų dzūkų jaunystė... – P. 108–109.
11. Apie tokias pastangas plačiau: Giedrienė R. Civilinės apeigos. – Vilnius, 1979. – P. 36 – 39, 44 – 51.
12. Romualdas Grigas 1955–1960 m. gimusių žmonių religingumą apibréžia taip: *Religija suvokiamā tik išoriškai, formaliai, kaip nunykusios kultūros atributas. Kadangi individas laisvas nuo nostalgiskų prisiminimų apie religiją, tai ir jos dvasia grįsti papročiai bei žmonių bendravimas jam svetimas*: Grigas R. Kintanti ar gėstanti socializacija? (Kartų sociologinis portretas) // Lietuvos šeima. Moksliškes-praktinės konferencijos „Lietuvos šeima: tradicijos ir ateitis“, išvykusios Vilniuje 1994 m. spalio 25–26 d., medžiaga. – Vilnius, 1994–1995. – P. 46.
13. Šaknys Ž. Pietų dzūkų jaunystė... – P.116.
14. Plg: Gobis J. Pirmosios jaunystės psichologija. – Šiauliai, 1923. – P.20–21.
15. Pavyzdžiu, Naujuosius metus kaip linksmiausią šventę įvardijo net du trečiai Pietų Dzūkijos jaunuolių: Šaknys Ž. Pietų dzūkų jaunystė ... P. 116.
16. Šaknys Ž. Pietų dzūkų jaunystė... P.112.
17. Plg. diskusiją: Žygis į Halloween // Liaudies kultūra. – 2000, nr. 1, p. 3–11.
18. Plačiau apie sovietines tradicijas : Vyšniauskaitė A. Naujų tarybinių papročių formavimas // Lietuvių etnografijos bruozai. – Vilnius, 1964. – P. 551–562; Dundulienė P. Lietuvių etnografija. – Vilnius, 1982. – P. 332–337, 360–365.
19. Vaicekauskiene A. Punsko ir Seinų krašto vestuvinių papročiai. – Punskas, 1995. – P. 165; Bielskis P. Lietuvos klojimo teatras. – Klaipėda, 1999. – P. 167–178.
20. XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės kaimo jaunimo bendruomeninės veiklos schema pateikta: Šaknys Ž. B. Jaunimo brandos apeigos.... P. 15.
21. Trinkūnas J. Etnokultūrinis auklėjimas // Etninė kultūra atkurtojoje Lietuvos Respublikoje (konferencijos medžiaga). – Vilnius, 1997. – P. 55; Tuo labiau, kad vadovėlis jau yra: Čepienė I. Lietuvių etninės kultūros istorija. – Kaunas, 1992; Žymiai papildytas leidimas: Čepienė I. Lietuvių etninės kultūros istorija. – Kaunas, 1995. Taip pat būtina rengti etninės kultūros specialistus ir aukštosiose mokyklose, kad jie tą kursą galėtų dėstyti.

The youth's altering old traditions of communication in the late 20th century

Žilvytis ŠAKNYS

The article provides a comprehensive analysis of the change of the traditions of the Lithuanian youth in the 20th century with the emphasis laid on the issue of revealing the elements of traditional culture that were retained by young people by 1990 and how these elements altered in recent years. In the article the material from the field work of 1998 and 1999 in Southeastern and Northeastern Lithuania has been referred to.

The analysis of the change of communal traditions of the youth in the late 20th century as well as during interwar years showed that the community itself underwent some changes. With the urbanization from the West a number of informal youth movements appeared and with the modernization of means of communication communities of young people have lost their local nature. Thus the change of traditional initiation rites was predetermined by this. Lots of traditional calendar festivals and the related communication customs were revived in 1988–1990, however, because of the decrease of religiousness among young people the content of the holidays became different. Christian traditions continue to attain their ethical nature. With the decay of the peculiarities of local festivals holidays common to all Lithuanians continue to be created. On the other hand, as the Soviet festivals experienced a rapid decline in recent years a large number of holidays from the West were taken over instead. The major forms of spending the leisure underwent lesser alterations. Particularly in villages and townships the main pretence for the gathering of young people has remained the dance party, although the tradition of singing has been replaced by that of listening to the recordings of music. Differently from the Soviet period recordings of foreign music found itself in a serious rivalry with those of Lithuanian music. Because of the changing technologies in the countryside the nature of gatherings at work have greatly altered.

Despite the „Eastern“ culture during the Soviet period quite a few traditions of the youth have been retained (or revived), however, they usually find their way with difficulty in reviving as the „Western“ culture is ardently seeking its place, too. With a rapid process of modernizing culture Lithuania is becoming faceless. Young people (particularly in the countryside) feel the absence of the attention from the adults as well as a serious concern for the future of our nation as was the case during the interwar period. We believe that the introduction into Lithuanian schools of compulsory course on ethnic culture could foster the revival of the vanishing traditions for they are so indispensable to the survival of the nation. In addition, on the ground of the prewar experience different political, cultural and public organizations could contribute to the formation of the ethnic identity of young people by making their spare time much more cultured. This function could be performed by outings and public parties containing cultural programs. These programs could be related to a calendar festival or a state holiday by using the reminiscences of the old timers of a particular locality. In this way local traditions of young people (particularly in the country and small towns) could be revived in the places where they used to be alive. Moreover, the Republic of Lithuania will become more attractive to foreign tourists (the countryside tourism is urgent for the economy of rural localities and small towns) and will be able to successfully join the European Union.

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, 2001 Vilnius
El. p. zilvytis@takas.lt

Gauta 2002 03 15, spaudai įteikta 2003 05 05

Sutartinės dviejős tarp kitų archajiškų dainavimo dviese būdų

Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ

Straipsnio objektas – lietuvių sutartinės dviejős ir paralelės su kitų tautų folkloru. Tikslas – tirti įvairių tautų giedojoimo dviese tradicijos priešliaidas. Metodai – lyginamasis, istorinis, tipologinis, struktūrinės analizės. Išvados – sutartinės dviejős laikytinos ne mažiau archajiškomis už keturines bei trejines. Dainavimas dviese archajinėje muzikos sistemoje bene akivaizdžiausiai išreiškia simbolinę binarikos idėją. Duetinis dainavimas (kaip ir grojimas) laikytinas archajišku (neretai ir sakraliu) reiškiniu: tai rodo ryšys su apeigomis, taip pat su senomis daugiaabalsumo formomis bei komponavimo technikomis (diafonija, organumu, hoketu, priešingų fazii kvėpavimu, kryžminiu ritmu ir pan.), kurios gyvybingos ir šių dienų primityvių tautelių muzikos tradicijose.

Autorei gana seniai kirbėjo mintis išsamiau paanalizuoti savitą lietuvių sutartinių rūšį – *dvejinės* (*dviejős*).¹ „Tradicinės“ giesmės *dviejős* (jomis autorė nelaiko kanonų *dviejős* bei *keturinių*, kartais giedamų dviejų giedotojų) akivaizdžiai skiriasi nuo kitų polifoninių giesmių visų pirma tuo, kad neturi savitų refrenų – išskirtinio sutartinių požymio. *Keturinės* pasižymi ypatingo refrenų (neretai susidedančių iš garsažodžių) gausa, kai kurioms, taip atrodo, sudarytos vien tik iš garsažodžių.² Garsažodžiai ne vienam sutartinių tyrinėtojui (Z. Slaviūnui, D. Šeškauskaitė ir kt.) kėlė mintį apie itin archajišką *keturinių* kilmę. Beje, jų netrūksta ir *trejinėse*, pagal refreną (arba garsažodžių) gausumą (taigi ir archajiškumą) *trejinės* tarytum lygiuojasi su *keturinėmis*. Tačiau palikiame sutartinių refrenų kilmės ir amžiaus problemą nuo šalyje, bandydami sutelkti dėmesį į giesmes, galima sakyti, visiškai neturinčias jų (arba turinčias tik tiek, kiek reikia skirtingai ritmo formulėi vienoje iš balso partijų sukurti), t. y. *dvejinės*. Iki šiol į šias berefrenes giesmes beveik nebuvvo atkreiptas etnomuzikologų dėmesys (išskyrus autorės straipsnį, kuriame šiek tiek bandyta atskleisti *dvejinių* originalumą³) – matyt, tyrinėtojams, ieškojusiems sutartinių archaikos požymių, jos atrodė lyg ir neaktualios, pernelyg „naujos“ (kai kurių *dvejinių* melodijų užrašymai iš tiesų primena gana sudėtingas, sakyčiau, profesionalių kompozitorių, partitūras). Beje, *dvejinėms* (bent jau didžiajai jų daliai) „trūksta“ ne tik ref-

renų, bet ir choreografijos⁴ – svarbaus sinkretinės visumos komponento (sinkretizmas, kaip žinia, yra vienas folkloro kūrinių archaikos požymių). Taigi atrodytų, kad *dvejinės* – ne tik kitokios, bet galbūt ir vėlyvesnės už kitas sutartines. Ši teiginį dar reikėtų pagrįsti.

Remdamasi ilgamete sutartinių atlikimo patirtimi, galėčiau teigti, kad *dvejinės* reikalauja ypatingo dviejų giedotojų susiklausymo bei subtilaus viena kitos pajautimo. Muzikine prasme galėtume kalbėti apie, ko gero, aukščiausią profesionalumo apraišką. Pabandykime prieškoti šio įdomaus reiškinio, giedojoimo *dviejős*, ištakų,⁵ remdamiesi ne tik sutartinių, bet ir kitų tautų dainavimo duetu apžvalga. Atrenkant pavyzdžius, pagrindinis autorės dėmesys buvo kreipiamas ne į muzikos stilų ar faktūros tipą (t. y. polifoniją, monofoniją, heterofoniją, diafoniją, antifoną ir pan.), o į patį duetinio dainavimo principą, dviejų balsų organizavimo būdus. Nuošalyje buvo paliktas homofoninis duetinis dainavimas, atspindintis vėlyvesnę tradiciją.

Taigi autorės tyrimų objekto ašimi laikytinas giedotojų skaičius – du. Tai yra minimaliausias atlikėjų skaičius, būtinas kolektyviai (neretai polifoniškai) muzikuoti. Pasaulyje galime rasti nemaža dainavimo dviese pavyzdžių, reikalaujančių iš atlikėjų tiesiog tobulo susiklausymo (idant du balsai, tarpusavyje derinami vienokiui ar kitokiu principu, sudarytų vieningą visumą). Dainavimas dviese įvairių tautų tradicijose laikytinas gana populiaru ir universaliu reiškiniu. Jo archajiškumą ir visuotinumą rodo paminėjimai kai kurių Europos tautų mitologijos ir istorijos šaltiniuose, taip pat gyvybinga raiška šiandieninėse įvairių pasaulio tautų (ypač ne Europos muzikinių kultūrų) tradicijose. Taigi pabandykime trumppai pasidairyti svetur.

Anot poetikos specialisto A. Veselovskio, dviems buvo skirta dainuoti epinę dainą.⁶ Šią mintį tyrinėtojas bandė pagrįsti, atkreipdamas dėmesį į termino *kuēilava* etimologiją. Sanskr. *kuēilava* – rapsodas, aktorius; *kuēilavya* – rapsodo, aktoriaus profesija; tačiau *kuēilava* taip pat reiškia: *Kuēa* ir *Lava*, brolius dyvynius, Sitos ir Ramos sūnus, Valmykio mokiniai (asketas Valmykis indu tradicijoje laikomas „pirmuoju poetu“, legendiniu epinės poemos „Ramajana“ autoriumi, epinės eilėdaros *šloko*

Dviejų gieda *Trys keturiose* (Gabrielė Širkaitė ir Daiva Vyčinienė).
K. Driskiaus nuotrauka.

išradėju; jis auklėjo Kušą ir Lavą iki jų sugrąžinimo tėvui). Sakoma, kad užbaigės „Ramajaną“ Valmykis ieškojo, kas galėtų ją platinti po pasaulį. Tada prięjė du juanuoliai atsiskyrėlių rūbais, Kuša ir Lava, ir apkabinę jam kelius; jiems Valmykis ir perdaivės savo poemą, kad dainuotų kartu.⁷ Esama ir daugiau panašių dainavimo dviese mitologinio „pateikimo“ pavyzdžių. Antai „Dainoje apie Grotti malūną“ (iš „Edos“) pakaitomis, maldamos girnomis, dainavo *Fenja* ir *Menja* (mitiniai šios dainos personažai, milžinės, stebuklingu malūnu malančios auksą).⁸ Imperatoriaus Adriano laikų legendoje pasakojama apie Homero ir Heziodo varžytuvės, kurios, anot A. Veselovskio, primena mišlių ir išminties dvikovas, kokios iki šiol dar gyvos, pavyzdžiu, Kipre ir Vokietijoje⁹ (priminsiu, kad autorius gyveno ir raše XIX a.; pirmasis „Istorinės poetikos“ leidimas pasirodė 1940 m.).

Kalbant apie senąsias suomių runas, mūsų sąmonėje, anot A.R. Niemi'o, iš karto „iškyla du vienas priešais kitą sėdintys barzdoti herojai, kurie, susiėmę už rankų, susikabinę už kabliu sulenkštų pirštų, visu kūnu linguodami į taką, išsijautę dainuoja čia pat gimstančias eiles“.¹⁰ Dar

smulkiau ir vaizdingiau antifoninį runų dainavimą aprašė A. Veselovskis: „dainininkai du: užvedėjas ir lydintis ji, akompanuojantis jam, tas, kuris suka ir veja dainos styga, padainuota pirmojo¹¹ <...>. Abu dainininkai sėdi šalia arba vienas priešais kitą; liesdamiesi keliais, susikibę rankomis ir šiek tiek linguodami, jie dainuoja; vedantysis padainuoja pirmą eilutę ir šiek tiek daugiau nei pusę antrosios; tada prie jo prisijungia akompanuojantis ir paskui pakartoja (jau vienas) pirmąją eilutę. Taip dainuoja ir samoedų šamanai: vienas muša būgną ir dainuoja keletą eilucių improvizuodamas; antrasis pagauна tai, ir jie dainuoja kartu, po to antrasis vienas pakartoja tai, ką jau dainavo pirmasis. Suomių runos dainuojamos norint išbandyti, kieno atmintis stipresnė; vienas iš dainininkų, kurio atsargos išsibaigia, paleidžia draugo rankas; kaip sakoma „Kalevaloje“, niekas negalėjo susitverti rankomis (t.y. varžytis) su Veinemeinenu“.¹²

Beje, panašias atlikėjų varžytuvės primena tebegyvos archajisko duetinio dainavimo tradicijos. Antai Kanados eskimų (inuitų) vokalinus žaidimus (*throat-games*) *katajai* atlieka dvi moterys (du vienarūšiai balsai) viena priešais kitą – veidas prieš veidą, burna prieš burną (kartais jos dainuoja, susiimdamos už rankų arba už pečių). Kanados inuitų *katajajq* vokalinė technika pagrįsta motyvų kartojimu, įkvepiant ir iškvepiant, skleidžiant nosinių ir gomurinių garsą, išsiveržiant nefiksuoto aukščio garsams. Taigi skamba savotiškas mykimas (vadinamas gerklinis dainavimas) ir aukšti garsai. Šio dviejų moterų vokalinio užsiemimo idėja – nualsinti priešininkę, ritimiškai destabilizuoti ją. Kūrinys baigamas, kai viena iš moterų uždūsta, pradeda juoktis. Tekstas – nieko nereikiantys skiemėnys (garsai).¹³ Giminingą žanrą – *rekutkar* (*rekut* „gerklė“ + *kar* „daryti, sukurti“) – turi Krafto ainai, imigravę į Hokaidą iš Sachalino (tačiau šio žanro neturi Hokaido ainai Japonijoje). Dvi dainininkės sėdasi viena priešais kitą kuo arčiau, viena iš jų veda melodiją, o kita „gerkline artikuliacija“ sukuria tarsi mušamąjų instrumentų akompanimentą (pasinaudodama oro srove, sklindančia į ją iš porininkės burnos).¹⁴ Atlikėjų rankos sudedamos priešais burnas ir priglaudžiamos prie kitos partnerės rankų. Matyt, tai daroma akustikos sumetimais, norint, kad dviejų partnerių balsai susilietu į vieną skambesį. Caribou inuitų moterys dainuodamos

dar kiša galvas į dubenį, siekdamos išgauti garsų susiliejimo ir rezonanso efektą.

Panašūs reiškiniai paplitę ir kitose tautose. Antai Turkmenijoje žinomas žaidybinių dainos *əgin-liale* (*əgin* – pečiai, *liale* – marginų dainų rūšis), arba *chymmyl*, kurias atlieka dvi moterys, po truputį žengdamos viena kitos link, be to, dar savotiškai trūkčiodamas pečiais (*chymmyl* gali būti dainuojamos ir dainininkėms sédint viena priešais kitą).¹⁵ Papua-Naujojoje Gvinėjoje (Kaluli, Pietų Aukštumos provincija) žinomas dviejų moterų dainavimas (pavyzdžiu, *heyalo* daina) aido arba „perdengimo“ (dalnio sutapimo) principu: antroji atkartoja pirmosios frazę, tačiau balsai „ne sekā vienas kitam iš paskos, o iškyla vienas virš kito“.¹⁶ Vakarų Naujojoje Gvinėjoje, Irian Jaya vietovėje, užfiksuotas dviejų vienuolikos metų eipo mergaičių dainavimas (*dit*), pagrįstas balsų koordinacija kartojant formules. Mergaičių dainavimas – kaiip tinklo (*voratinklio*) pynimas. Šis skečas arba savotiškas pasilinksminimas (jei taip galima vadinti polimuzikinę formą) bedainuojant pamažu tampa glaustu *ostinato*.¹⁷

Idomu, kad galima rasti sašaukų ir su Rigvedos recitavimo tradicija¹⁸ – *rathapātha*. *Rathapātha* recitavimą atlieka du Trichur mokyklos mokiniai, kurie tupi vienas priešais kitą, rankomis parémę (suémę?) galvas (head in hand – „galva rankose“), ypač koncentruota poza. Tai yra sunkus, varginantis pratimas dviems: pirmas atlikėjas privalo sekti (sakyti) recitavimo stiliums – *samhitā pātha* – turinį (laikydamasis *sandhi* fonetikos sutrumpinimų taisynilių), tuo tarpu antrasis atlikėjas pažodžiui sekā – *pada*

Krafto ainų moterys atlieka *rekutkar* (Natzie 1999: 403)

pātha. Toliau, kai tekstas yra deklamuojamas, vienas iš giedotojų vis prideda naujų žodžių, regresijos būdu kartodamas prieš tai minėtus žodžius pagal modelį: a–b, a–b–c–b, a–b–c–d–c–b.... Abu balsai skamba lygiagrečiai, pirmojo giedotojo tonai – Cis–E–Fis, o antrojo – Fis–Cis–E. Tekstas – ilgo himno, adresuoto dievui *Vishwadevas*, pradžia.¹⁹

1. A: *asya vāmasya*
B: id. id.
2. A: *asya vāmasya palitasya vāmasya*
B: id. id. id. id.
3. A: *asya vāmasya palitasya hotus palitasya vāmasya*
B: id. id. id. id. id.
4. A: *asya vāmasya palitasya hotus tasya hotus palitasya vāmasya*
B: id. id. id. id. id. id.
5. A: *asya vāmasya palitasya hotus tasya bharātā tasya hotus palitasya vāmasya*
B: id. id. id. id. id. id. id.

ir t.t.²⁰

Atrodytų, kas gali būti bendra tarp mūsų gana padrikių pateiktų skirtingo laikmečio ir skirtingu tautų duetinio dainavimo pavyzdžių? Ar galime juos gretinti, o juo labiau lyginti su lietuvių giedojimu *dviejōs*? Norėdami atsakyti į šiuos klausimus, atkreipkime dėmesį į mūsų pabrakutas teksto vietas ir pabandykime apibendrinti. Paiškėja kai kurie tapatūs atlikimo momentai (arba tam tikri dėsningumai).

1. Dainavimas dviese reikalauja ypač gerai jausti partnerį, kitaip tariant, „susidainavimo“ (galima sakyti, tai visoms tautoms bendras atlikimo principas).

2. Paprastai dainuojama vienas priešais kitą. Be to, būtinas dainininkų artimas kontaktas (akimis, burnomis, kartais rankomis, pečiais ir pan.). Čia galime prisiminti sutartinių (ypač *dvejinių*) būdingą giedojimą „burna burnon“. Dar XVI a. į tai dėmesį atkreipė M. Strijkovskis, vėliau Z. Slaviūnas fonografu įrašinėdamas sutartinių giedotojų grupių giedojimą (būtinybę nuolatos matyti viena kitos veidą, akis, atliekant dvejines, giedodama yra pajutusi ir autorė). Beje, archajiskos polifonijos pavyzdžius taip dainavo ir dvi serbų dainininkės tarptautinio folkloro festivalio „Baltica–2002“ metu. Apie tokį atlikimo bruožą yra rašęs ne vienės etnomuzikologas (D. Devičas, N. Kaufmanas, A. Čekanovska, A. Elšeková, I. Zemcovskis ir kt.).

3. Dainavimą dviese patys atlikėjai neretai suvokia kaip varžymąsi (kuris ilgiau išdainuos tekstą, kuris ne-suklydės pakartos ritmo formules, kuriam ilgiau užteks kvapo ir pan.), tam tikrą ištvermės išbandymą (tarsi „muzikinę iniciaciją“?). Sutartinių (*dviejōs*) giedojimą taip pat galėtume laikyti savotiškomis dviejų giedotojų varžytuvėmis, vis dėlto, matyt, svarbiau yra bendras tikslas – deramai (teisingai) atlikti vieną ar kitą giesmę, „sumušti“ sekundas tarp balsų ir pan. (beje, daugybė įvairių tautų tikėjimų pagrįsti dviejų priešingų jėgų kuriamo harmonija). Prisiminkime minėtajį ainų moterų dainavimą: atlikėjų rankos sudedamos priešais burnas ir pri-glaudžiamos prie partnerės rankų, kad balsai geriau susilietu į vieną skambesį (Caribou inuitų moterys balsų susiliejimo efekto siekia, minėjom, kišdamos galvas į du-beni). Taigi galime manyti, kad tam tikro varžymosi momentas duetuose yra labai archajiška tradicija, galbūt siekianti žynių žodinių (ir muzikinių, nes seniausiai teksta buvo recituoojami tam tikro aukščio garsais) dvikovų (kosmogoninių ritualų) laikus, antra vertus, lyg ir vėlyvesnė (igavusi pramogos bruožų) tradicija: senovėje buvę svarbu tiksliai atlikti tai, kas priklauso, pavyzdžiui, vienam sekti (kurti) tekstą, kitam – atkartoti vedančiojo (dažnai vyresnio, garbingesnio) dainininko melodijos, ritmo, teksto motyvus, o ne varžytis. Pavyzdžiui, runų

dainavimui akompanuojantis dainininkas „suka ir veja dainos stygą, padainuotą pirmojo“; latvių pradedančioji dainininkė *teicēja* deklamuoją, sako žodžius arba veda, o pritariančioji *locītāja* palenkia, pasuka melodiją. Banda Ngao (Centrinės Afrikos Respublika, Bambari regionas) dvi jaunos mergaitės iniciacijų metu labai aukštai dainuoja responsoriu būdu: žodžius – vadovaujantis balsas, tik asemantinius skiemenis²¹ – atsakytoja; Etiopijoje polifoniškai dainuojant dviems adari genties moterims (iš Hararo), pirmoji (patyrusi, Hararo dainininikų vyresnijoji) meistriškai varijuoja melodiją, antroji (mažiau įgudusi) – tik „palaiko“ ją (antrosios partija tėra pirmosios – *melody* – „papildinys“, *complement*).²²

4. Dvi dainininkės, bendro (vieningo) skambesio efekto siekia įvairiai koordinuodamas balsus. Pavyzdžiui, minėtos eskimų (inuitų) ir ainų moterys pasinaudoja sudėtingu vokaliniu būdu, pagrįstu greitu įkvepiamų ir iškvepiamų garsų kaita – *panting style* („greito ir sunkaus kvėpavimo stilus“). Antrasis balsas kartoja pirmojo balso partijos motyvus, tačiau – kanoniškai, „kryžminių fazų“ kanonu. Kartojamas motyvas paprastai identiškas pirmojo balso motyvui, tačiau kartais gali ir visiškai skirtis (tokiu atveju svarbiau yra priešinga kvėpavimo fazė). Anot šio žanro tyrinėtojo J. J. Nattiezo, čia būtinas žinojimas ir patyrimas (virtuoziškumas bei estetika atliekantiems šiuos

vokalinus žaidimus taip pat ne svetimi). „Gerklinis“ dainavimas, kombinuojant įkvepiamus ir iškvepiamus garsus, žinomas ir Mali (*ihamma* dainas dainuoja Kel Ansar tua-regai).²³ Svarbu, kad šis principas artimas atliekant ir įvairių pasaulyje tautų archajišką instrumentinę polifoninę muziką (kaip žinia, praeityje būta ypač glaudaus vokalinės ir instrumentinės muzikos ryšio). Instrumentinėje muzikoje jis siejamas su *sensomotoriniu mąstymu*, kuris daugelio mokslininkų laikomas intonacinio mąstymo pirmtaku. An-tai rusų muzikologas A. Ivanovas, tyrinėjęs Pietų Rusijos vyrų ansamblinių grojimą obertoninėmis fleitomis, pa-stebėjo, kad muzikos per-odas pagrįstas veidrodiniu si-metrišku pirštų judesio „ten – šen“ (*tuda – siuda*) piešiniu.

Nepaliečiai pučia trimitus (Daniélou 1978:83)

Periodą sudaro ritmiškas piršto sulenkimas ir atlenkimas du kartus (8 pozicijos aštuntinėmis – 4 + 4). Tai susiję su kvépavimo technika.²⁴ Sensomotorika paremta ir Kursko grupinio *kugiklių* pūtimo tradicija. Pasak šios tradicijos tyrinėtojos O. Veličkinos, *priduvalnyje* partijos pūtikės seka iš paskos grojančioms penkių *kugiklių* komplektu, atsilikdamos „puse žingsnio” (*na polšaga*); jų kvépavimas yra priešingos pagrindinių pūtėjų kvépavimo fazės. „*Pripučiančiosios*” atlikėjos, pasak O. Veličkinos, „itraukia” (*loviat v sebia*) grojančiųjų penkiomis dūdelėmis kvépavimą.²⁵ Čia galėtume prisiminti ir daugiau įvairių tautų muzikos pavyzdžių. Tiesa, jų atskirų partijų koordinavimas tiesiogiai lyg ir nesusijęs su kvépavimo fazėmis, tačiau, kaip matysime, išlieka tas pats vieno atlikėjo įsiterpimo į kito partiją (nuolatos sekant jam iš paskos) principas (šiuo atveju stipriasiams atliekamų kūrinių takto dalis galėtume traktuoti kaip iškvépimus, o silpnąsias – kaip įkvépimus). Tokį reiškinį galima būtų pavadinti ritminiu kanonu²⁶ (beje, ir minėta obertoninių fleitų apmokymo tradicija, anot A. Ivanovo, atitinka kanono logiką: „vedamieji” kartoja „vedantiji”, sekdamai jam iš paskos;²⁷ kanonas čia – ypatinga periodiškumo forma, kuriai būdingi ne tik nuoseklūs pakartojimai laike, bet ir raumenų judėjimo derinimas (fleitininkų ansambliuose gretimas partijas atliekančių muzikantų pirštų atlenkimo ir sulenkimo judesių periodas, pasislinkęs laike, sudaro kanoną), taigi kanonas tampa savotišku nemuzikinių dalykų „perdirbėjų” į muzikinę polifoninę formą²⁸). Šis principas plačiai gyvuoja Afrikoje. Štai – Ugandos (Rytų Afrika) ksilofonininkų tradicija. Ksilofonais čia groja dviese (sėdėdami vienas priešais kitą), dešinėje ir kairėje rankose laikydami po lazdelę. Muzikantai derinasi taip, kad vienas atlikėjas užpildo kito muzikos tuščias vietas (*duple-division interlocking* – „dvitakčio dalinimo” arba „dvidalio sukibimo” principas),²⁹ t. y. antrasis muzikantas išstoja, nuo pirmojo atsilikdamas „puse dalies”:

I. • • • • • • • • • •
II. • • • • • • • • • •

Ugandoje paplitusi speciali mokymosi groti ksilofonais metodika: pirmas muzikantas mintyse skiemenuoja garsažodžius „pit–pat–pit–pat”; antras – „er–er–er–er”, kad iš abiejų partijų susidarytų „pitter–patter–pitter–patter”. Panaši grojimo dviem ksilofonais tradicija gyvuoja ir Lugandoje: „pagrindine eile” grojančio muzikanto veikla apibūdinama žodžiu *okunaga* („pradedantis mušti, instrumentu išgaunantis pirmus garsus”), antro, t. y. įsiterpiantį, muzikanto – *okwawula* („atskiriantis, atskiras, atskirtas”). Šis „kryžminio ritmo” (*Kreutzrhythmnik*) principas Afrikoje būdingas ir „mušamajai”, ir „pučiamajai”, o kartais – ir „dainuojamajai” muzikai: pavyzdžiui, trigu-

bas sukibimas³⁰ vyrauja Bugandos ksilofonų muzikoje, *vagogo* (Centrinė Tanzanija) moterų būgnų *ng’oma* mušimo tradicijoje. Imitacinis balsų sukibimas būdingas Etiopijos (Rytų Afrika) Dorze vokalinei polifonijai (kai kurioms balso partijoms).³¹ Šiuolaikiniai polifoninės muzikos pavyzdžiai rodo, kad daugelyje muzikos tradicijų atskiri balsai (jų gali būti tik du arba daugiau) organizuojami (derinami) kanono – nuolatinio vijimosi, mokymosi iš „vyresnio”, jo imitavimo – principu (kuris, tiesa, ne visa da sutampa su šiuolaikine kanono kaip muzikinės polifoninės formos samprata).

Ritminio kanono (ar „kanono laike”) pavyzdžių netrūksta ir Lietuvoje. Toks principas dažnas skudučių ir ragų komplektais atliekant polifoninę muziką (dažniausias dviejose, rečiau – trijose partijose),³² pavyzdžiui, LLIM 78, 82, 83, 86 ir kt.

Kaip ritminį kanoną (t. y. pirmos partijos ritmo motyvą imitavimą, nors tai aiškintina ir komplementinės muzikos dėsningsumais) galima būtų traktuoti ir kai kurias dviese (kiekvienas pučia po 2–3 skudučius) skudučiuojamas³³ sutartines, pavyzdžiui, „*Dobile, totata totata*” (LLIM 20), „*Šiena du kupečiu*” (LLIM 10, 11) ir kt:

I partija

Do- bi-le, to- ta-ta to- ta-ta. Do- bi-le, to- ta-ta to- ta-ta.

II partija

(♪ ♪) ♪ | ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ||
Do-bi-lél, ta-ta-toi ta-ta-toi. Do-bi-lél, ta-ta-toi ta-ta-toi.

I partija

♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ||
Šie- na du ku-pe-čiu, šie- na du ku-pe-čiu.

II partija

(♪ ♪ ♪) | ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ | ♪ ♪ ||
Du ku-pe-čiu šie- na, du ku-pe-čiu šie- na.

Manytume, kad skudučiuoti pūtikai pradėdavę ne abu iš karto (kaip užrašyta dauguma S. Paliilio knygos³⁴ natų pavyzdžių), o vieną paskui kitą, t. y. antrasis pirmiau įsklausydavo į vedančiojo partijos ritmo formules, o tada prisijungdavo, sekdamas jam iš paskos (tai patvirtintų ir S. Paliilio minėtoje knygoje aprašytas dviejų daudyčių pūtimo principas). Beje, antrojo pūtiko partijos pradžia netrai yra lyg pirmojo partijos pabaigos ritmo formulės paskartojimas (pavyzdžiui, ...*du kupečiu / du kupečiu...*):

I partija

♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ||
Šie- na du ku-pe-čiu. Du ku-pe-čiu šie-na.

II partija

Taigi antroji partija tarsi tampa pirmosios ritmo veidrodiniu atspindžiu (identiškas darybos principas būdingas ir kai kurioms sutartinėms, giedamoms *trijos*: „*Tūtoj, kū čia važa, / kū čia važa, tūtoj*”, „*Lylėj, sese linų, / sese linų, lylėj*” ir kt.). Toks antro atlikėjo pirmosios partijos

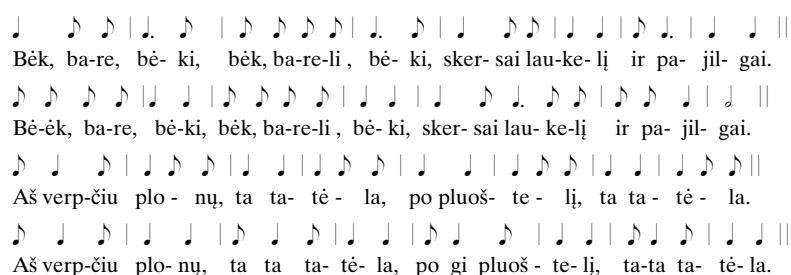
pabaigos ritmo pakartojimas šiek tiek primena runų dainavimo tradiciją (kaip minėta, runų vedantysis padainuoja pirmą eilutę ir dalį antrosios, tuomet antrasis prisijungia prie jo, o paskui jau vienas pakartoja pirmąją eilutę).

Kai kuriuose dviese (po 2–3 dūdeles) pučiamuose skudučiu polifoniniuose kūrinėliuose randame ir hoketo³⁵ principą (jis vyreriauja didesniais skudučiu bei ragų komplektais pučiamuose kūriniuose), pavyzdžiui, LLIM 41:

Panašiai koordinuojami ir aprašytieji dviejų eipo (Vakarų Naujosios Gvinėjos) mergaičių balsai, vienam balui išiterpiant į kito partiją (hoketo principu), ir taip be perstojo (jų dainavimas, pasak etnomuzikologų, kaip tinklelo pynimas). Hoketas ypač būdingas Afrikos vokalinės ir instrumentinės muzikos tradicijoms (tiesa, ši technika dažnesnė polifoniniuose kūriniuose, atliekamuose gausesiui nei du dainininkai ar muzikantai grupių). Hoketo principu (instrumentinės muzikos pauzes užpildant balsams) pagrįstas pigmėjų vokalinis, instrumentinis muzikavimas, kuriam artima Pietų Rusijos kugiklių (kuviklių) pūtimo tradicija.

Trumpai apžvelgę įvairiomis tautoms būdingus dviejų balsų tarpusavio derinimo (t. y. darnios visumos organizavimo) principus, pabandykime sugrįžti prie sutartinių, giedamų *dviejōs*. Čia neįžvelgsime nei kvėpavimo kryžminėmis fazėmis technikos, būdingos atliekant minėtus vokalinius žaidimus, nei hoketo principio, nei tikslaus ritminio kanono („kanono laike“). Vis dėlto *dvejinėse* esama labai griežto balsų ritminio organizavimo, šiek tiek panašaus kaip ir aptartuose kitų tautų pavyzdžiuose. *Dvejinės* balsų koordinacija pagrįsta vieno balso vėlavimu tariant tuos pačius skiemenis (kitaip sakant, ritmo sinkopavimui, o žvelgiant plačiau – komplementine ritmiška), tai primena minėtą „kryžminio ritmo“ principą (tiesa, jo laikomasi nenuosekliai), pvz.:

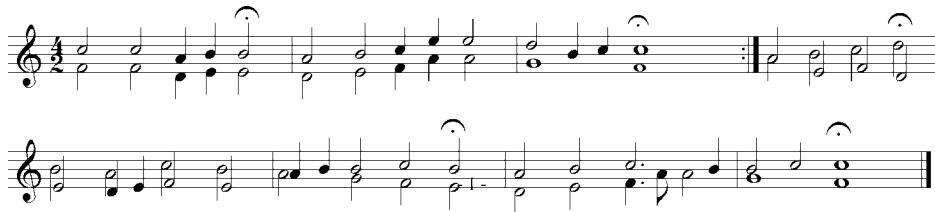
Dvejinėse bene akivaizdžiausiai iš visų sutartinių paresireiškia geru giedotoju „virtuozišumas“, sugebėjimas, tinkamai „sumušant“ atskirų partijų garsus, pasiekti vienitį, nenetrūkstantį, beveik tolygų (aštuntinių) ritmo pulsavimą. Bendras abiejų partijų ritmo ir skiemienavimo piešinys būtų toks:

Bé-ék, ba-re, bé- ki (ki), bék, ba-re-li , bé- ki (ki), sker- sai lau- ke- lì (lì) ir pa- jil- (jil) gai.
Aš verp-čiu plo- nū (nū), ta ta ta ta - té- la (la), po gi pluoš (pluoš)-te- lì (lì), ta ta ta ta- té- la (la).

Beje, sutartinėje „Aš verpčiu plonū“ antroji giedotoja į savo melodiją meistriškai įpina tam tikrus žodelyčius *gi* ir *ta* (kitose sutartinėse pasitaiko įterptiniai žodeliai *lioj*, *lylio* ir *pan.*), kad jos skiemens nesutaptų su pirmosios giedotojos teksto tais pačiais skiemenumis (papildomo žodelio *ta* įterpimas į tekštą tampa ir savotiška menine priemone – šios sutartinės, giedotos verpiant, skambesys primena verpimo ratelio ar audimo staklių keliamus garsus). Panašus interjekcijų, trumpų žodelių, įterpimas būdingas Viduržemio jūros pakrančių – bulgarų (*oj; le; le; mori; more; e; lele*), albanų (*o; ja; he; moj; hajde*), aromunų (*aide; lele; more; moj; lai*), makedoniečių (*lele; aja*) bei kitų tautų diafonijai.³⁶

Vis dėlto pasaulyje esama ir tokio duetinio dainavimo, kai ritmas lyg neturi pagrindinio organizuojančio vaidmens. Dviejų balsų koordinavimo pagrindu laikytinas jų aukščio santykis. T. y. balso partijos derinamos ne horizontaliai (laikė), o vertikaliai (erdvėje). Pavyzdžiui, Saliamono salyne (Malaita) užrašyta dviejų moterų atlieka laidotuvių rauda – dviejų balso partijų kontrapunktas. Pagrindinis balsas vadinas *pau ni ‘au* „muzikos galva“ arba *pau ni nuuha* „dainos galva“ (kairioji ranka), jis dainuoja žodžius; antras balsas *aarit’i* (dešinė ranka) aukštais garsais dainuoja uždara arba pusiau praverta burna (balsiu *e*).³⁷ Dramblio Kaulo Krante (Kpouébo, Toumodi subprefektūra) moterų dainą atlieka dvi mažos baule mergaitės (5 metų ir 7 metų) ir moterų choras. Solisčių dainavimas pagrįstas tercine polifonija, choro – responsoriumo forma.³⁸ Zioubli vietovėje (Toulépleu subprefektūra) kaupimo daina atliekama gere genties moterų: dvi solistės dainuoja paralelėmis kvartomis, keturių moterų choras – ostinato. Solistės dirba tik epizodiškai – dažniau stovi ir dainuoja.³⁹ Vietname (Lang Trán, Cao Bang provincija) darbo dainas pakaitomis dainuoja du Nleng

An berniukai ir dvi mergaitės. Dainuojant dviems berniukams, vienas pradeda, kitas įsijungia unisonu, vėliau atsiskiria nuo pirmojo kvartos, kvintos, tercijos ir sekundos intervalais, po to vėl grįžta į unisoną. Palaipsniui šių dviejų balsų dainavimas aukštėja.⁴⁰ Islandijoje nuo seno žinomas „vokalinis dialogas”, arba „duetas” (*Zwiegessang*) – paralelių kvintų *tvksöngvar*. Šiame krašte itin gerbiami patyrę, ijugę vokalinių duetų dainuotojai (*geübte Zwiesänger*), minimos žymių „duetininkų” šeimos. Sunkiausia muzikinė užduotis šiuose *tvksöngvar* priklauso „palydinčiam” (pritariančiam) balsui. Strofų pabaigose pritarianis balsas dainuoja aukštai, forsuodamas krūtininį balsą (ne falsetu), todėl tos vietas dažnai skamba negražiai, rėksmingai. E. M. Hornbostelis šį dvibalsį dainavimą vadina *kvintų organumu su balsų pynimu*:⁴¹

Kaip matome, įvairių tautų dvibalsio dainavimo (tiesa, kai kuriose tautose dviejų atlikėjų dainavimas palydimas *choro*⁴²) tradicijose veikia savi vertikalaus balsų koordinavimo principai: vienur svarbu žemo ir aukšto registru prieštara (Malaita), kitur – tercijų (Kpouébo), kvartų (Gere; Zioubli), įvairių intervalų (Vietnamas) bei kvintų (Islandija) polifonija (arba diafonija, organumas). Lietuvių giedojimas *dviejōs*, kaip žinia, pagrįstas vien tik sekundomis (jų sąskambiai susidaro pinantis dvem balsams). Taigi lietuvių *dvejinės*, palyginti su kitų tautų duetinio dainavimo pavyzdžiais, originalios tuo, kad jose vienodai „atsakingai” laikomasi abiejų minėtų balsų tarpusavio organizavimo principų – horizontalaus (vieno balso giedami skiemens įsiterpia į kito balso atliekamus skiemenis) ir vertikalaus (pinantis balsams, nuolatos susidaro sekundų sąskambiai), pavyzdžiu, „O kas pražydo” (SIS 371):

Paanalizavus įvairių tautų dainavimo dviese pavyzdžių struktūrą (ir atradus tam tikrų panašumų), kyla klausimas, kodėl vis dėlto buvo dainuojama dviese, ką toks dainavimas galėjo reikšti? Juk ypatingas dainininkų susiklausymas (kurio maksimumas, beje, dažniausiai esti atvirkščiai proporcingas atlikėjų skaičiui, tad du dainininkai –

optimaliausias variantas), „virtuoziškumo” siekimas, pagaliau, estetinis pačių atlikėjų ir klausytojų duetinio dainavimo vertinimas – vėlyvas reiškinys. Matyt, iš pradžių būta kitokių duetinio dainavimo paskatų.

Galbūt dainavimas, kaip ir grojimas, dviese kadaise galėjo būti laikytas tam tikru sakralumo, dieviškumo (prisiminkime indoeuropiečių tautoms būdingą dvynių kultą, susijusį su vaisingumu, derlingumu; dvynių mitai žinomi daugeliui pasaulio tautų) ženklu⁴³ (pagrindo šiai prielaidai kelti, manyčiau, teikia ir minėti duetinio dainavimo pavyzdžiai: Kušos ir Lavos – brolių dvynių, Sitos ir Ramos sūnų, bei dviejų mitinių būtybių – Fenjos ir Menjos – dainavimas, taip pat Homero ir Heziodo žodinės dvikovos bei Veinemeineno ir mirtingųjų varžytuvės dainuojant runas). Dviem daudytėmis (ilgais mediniais trimitais) buvo pučiamos lietuvių sutartinės. Daudytių sutartinių melodika, pagrįsta tik natūralaus garsaeilio garsais, labai skiriasi iš kitų instrumentinių sutartinių (beje, sutartinių, giedamų *dviejōs*, melodika taip pat paremta tik natūraliu garsaeiliu; ne-

retai tos pačios sutartinės, pavyzdžiu, „Ei rūta, rūtelė”, „Lioj liepa” ir kt., būdavo arba giedamos, arba pučiamos dviem daudytėmis, arba skudučiuojamos dviejų pūtėjų 4–5 skudučiais). Remiantis M. Strijkowskiu, T. Lepneriu, S. Daukantu bei S. Stanevičiumi, galima daryti prielaidą, kad dalis sutartinių galėjo būti atliekamos pakaitomis – pučiant dviem daudytėmis ir giedant *dviejōs*. Trimitų pūtimas dviese⁴⁴ visuotinai laikytinas itin senu reiškiniu bei sakralumo požymiu. Po du lūrus pūsdavo vikingai, dviejų medinių arba metalinių trimitų pūtimas svarbių religinių apeigų metu žinomas Pietų Indijoje (čia tik poromis pučiami *kahalay* arba *kombu* – lūro tipo instrumentai), Nepale, Himalajuose ir kitur.⁴⁵ Matyt, neatsitiktinai dviem milžiniškais ragais Šveicarijos Alpėse anksti ryta buvo „ipučiamos” Sekminės.⁴⁶ Rumunijoje ilgas medines triūbas pūsdavė per laidotuves. Taigi šitoks pūtimas Himalajuose, Alpėse, Karpatuose ir kitur buvo susijęs su archajiškais papročiais (pasak instrumentologo C. Sachso, šiaisiais instrumentais grodavę vien vyrai: nuo moterų jie būdavę slepiami⁴⁷). Apie lietuvių daudytės senosiose apeigose konkrečių duomenų neturime

(galbūt dėl to, kad šie instrumentai pirmą kartą paminėti tik XVI a.⁴⁸). A. Guagninis raše, kad vietiniai gyventojai „dar turi tokias medines gana ilgas dūdas (trimitus, tūbas), kurias pūsdami, leidžia triukšmingus garsus, sugroja keistą ir nesuderintą melodiją <...>⁴⁹ Idomu, kad liaudyje išties skvarbūs trimitų garsai apibūdinami kaip vilkų

kauksmas. Čia galime prisiminti kelių sutartinių posmelius – savotiškas mūses, kuriose vaizdžiai nusakomos minėtų instrumentų garso ypatybės: *Du Ginešių lauki, / Du kaip vilkai kaukia* (LLIM, 198). Šis dviejų daudycių pūtimu apgiedojimas labai primena tekštą apie penkių trimitų (ragų) skambesį: *Einorių lauki / Pinki vilkai kaukia* (LLIM, 324).⁵⁰ Beje, ir antikos laikais trimitas apibūdinamas kaip „riaumojantis žvėries balsu“: Eschilas „Eumenidēse“ *salpinx diatoros* (tirėnietiškas arba etruskų trimitas – D.V.) vadina „riaumojančia, baubiančia“.⁵¹

Matyt, „nežemišką garsą keliančių“ instrumentų pūtimas dviese turėjės ypač didelės galios. Prisiminkime, kad Alpėse dviem trimitais „ipučiamos“, t. y., „paskelbiamos“, „atidaromos“ Sekminės (viena pagrindinių pavasario švenčių). Rumunijoje ilgos medinės triūbos pūstos per laidotuvės (kaip apsaugos priemonė arba signalas mirusiuju pasauliui?).⁵² O Papua–Naujojoje Gvinėjoje (Yentchan, Rytų Sepiko provincija) dviem vyrams dainuojant į bambukinius vamzdžius (kiekvienas jų dainuoja į savo instrumentą) išgaunami Mai dvasios balsai. Šiuo atveju instrumentai naudojami kaip savotiškos balso kaukės (arba pakieisti balsai – *voice-alterers*),⁵³ siekiant paslėpti gryną žmogaus balsą. Balsas, naudojant instrumentą kaip mirlitona, tampa protėvių (ano pasaulio) balsu, igalinančiu bendrauti su protėvių pasauliu.

Grįžkime prie analizuoto dviejų balsų dainavimo („varžymosi“), kurį galima būtų interpretuoti ir kaip dviejų skirtingų pasaulių – žemiško ir anapusinio (žmonių ir protėvių) – balsų išraišką (kaip minėta, dviejų priešingų jėgų kova arba jų kuriama harmonija ir pusiausvyra pagrįsti įvairių tautų tikėjimai).⁵⁴ Dar kartą prisiminkime ainų ir inuitų archaijuskus duetus. Kultūrologiniu požiūriu *rekutkar* ir *katajjait* laikytini žaidimu (*multifunctional host-structure žaidimu*), t. y. garso ir nemalonaus garso, „triukšmo“ (šio ir kito pasaulio? – D.V.) žaidimu. *Rekutkar* žanras kai kurių tyrinėtojų (Alassie Alasuak) hipotetiškai kildinamas iš šamaninio periodo. *Rekutkar* buvo atliekami medžioklės ritualo metu, per Meškos šventę. Jie skambėdavo džiūgavimo, pasilinksminimo dalyje, prieš tai atlikus meškos nužudymo ritualą, kurio metu moterys sustodavo ratu (veidais į centrą), sudėdamos rankas prie burnos kaip megafoną. Ką galėtų reikšti toks „gerklinis“ dainavimas – *rekutkar* – Meškos šventės metu (meška ainams – šventas gyvūnas)? Iš klausimą padeda atsakyti dainos *rimse* tekstas: „Prašau tavęs, meška, padaryk savo „gerklinį“ balsą“. Ši daina buvo atliekama prieš pat meškos nužudymą, kai ją, pririšta už kaklo, vesdavo aplinkui. Tai rodo, kad meškos riksmais ainų kultūroje identifikuojamas su žmogaus „gerkliniu“ balsu.⁵⁵ Inuitų *katajjait*, iš pirmo žvilgsnio, pramoginių žaidimų tekštą sudaro beprasmių skiemens, archaijiski žodžiai, protėvių arba senoviniai žmo-

nių pavadinimai, gyvūnų vardai, toponimai. Gana dažnai imituojami gyvūnai (žąsys, žuvėdros, gagos, ruoniai, kurapkos, šunys, net moskitai ir pan.). Šiaurės Kvebeko ir Pietų Baffino moterys imituoją tik žąsų gagėjimą. Antropologas Bernardas Sakladinas d'Anglurle *katajjait* siūlo laikyti šamanistinio periodo kūriniais, atliekamais koletyinių švenčių metu: per pavasario ekvinokciją bei vasaros ir žiemos solsticijas. Ankstyvą pavasarį atliekami „gerkliniai“ žaidimai turėjo pagreitinti paukščių (žąsų) sugržimą. Pastebimas *katajjait* ryšys ir su derlingumo ritualaus. Kai kurių pateikėjų tvirtinimu, *katajjait* buvo atliekami vyrams išvykus į medžioklę. Vokaliniai žaidimai sparčiavo jų sugržimą, padėdavo privilioti gyvūnus medžioklės metu. Taigi vyrams išvykus į medžioklę, moterys žaisdavo šiuos žaidimus ne savo malonumui ar pokštadamos, o besistengdamos paveikti paukščių, jūros žinduolių, vėjo, vandens ir kt. sielas, sukurti palankias sąlygas medžioklei ir žvejybai (galbūt čia nedrašiai galėtume prisiminti ir sutartines, kurių giedojimas pačių pateikėjų prikyginamas įvairių paukščių – gulbių, ančių, gervių ir kt. – balsams, o skudučiavimas archaijiskomis ritmo formulėmis, paremtomis garsažodžiais, tampa savotišku muzikiniu anties, intako, tutučio ir kitų paukščių balsų kodu?). Moterų „gerkliniai“ žaidimai galėtų būti laikomi išlikimo muzikos (*survival music*) rūšimi.⁵⁶

Gvildendami toliau duetinio dainavimo kilmės klausimą, pasitelkime panašius Sibiro *pič einen* „gerklinio“ dainavimo žaidimus (Kazuyuki Tanimoto 1992 m. juos užraše iš čiukčių). Analogiškų vokaliniai žanrų galima rasti ir kitose Sibiro dalyse – tarp koriakų, evenkų ir tungusų (etnomuzikologų teigimu, visi trys žanrai – *katajjait*, *rekutkar*, *pič einen* – yra artimi). Skirtingai nuo *katajjait* ir *rekutkar*, Sibire ir šiaisiai laikais labai akivaizdus ritualinis šio „gerklinio“ dainavimo kontekstas. Ir dabar čiukčiai atlieka sezoninius ritualus, tad jų metu gerklinis balsas tinka ne žaidimams, o ritualiniams šokiams, dainoms. Šokiu, balsu (tam tikrais gestais ir vokaline gyvūnų balsų imitacija) vaizduojami gyvūnai: šiaurės elniai, ruoniai, kurapkos, gervės (tai būtina, prašant dvasių geros medžioklės ir žūklės). Muzikine (atlikimo) prasme čiukčių *pič einen* šiek tiek skiriasi nuo eskimų *katajjait*. *Katajjait* atlieka dvi moterys (retkarčiais – kelios poros), *pič einen* – didelis moterų būrys: vienos atlikėjos renka melodiją (vadovauja), kitos improvizuoja pagal vadovaujančius balsus. Taigi čiukčių *pič einen* laikytini ne vokaliniais žaidimais, o ritualinėmis dainomis su šokiais: jų išraiškos priemonė – „dainuoti gerkle“ (*to sing with the throat*).⁵⁷ Etnomuzikologo J. J. Nattiezo manymu, Kanados inuitų (kurie, beje, iš Ameriką emigravo iš Azijos) vokaliniai žaidimai praeityje, matyt, taip pat yra buvę dainomis ir šokiais. Religinis inuitų vokaliniai žaidimų kontekstas dabar išnykės, šio

žanro vokalinės technikos specifišumas sumažėjęs (galima kalbėti tik apie religinio reikšmingumo liekanas). Dažbartiniai *katajai* laikytini savotiška kombinacija iš protokomponentų: ne daina, ne šokis, o vokalinis žaidimas. Tuomet mums natūraliai kyla klausimas: gal ir šių „gerklinių” žaidimų atlikimo būdas dviese (savotiškos dviejų atlikėjų varžytuvės, pramoga) laikytinas vélyvesniu, susiformavusiu palaiapsnui nykstant ritualiniams kontekstui? Kol kas neskubékime vienareikšmiškai atsakyti.

Bandykime duetinio dainavimo klausimą svarstyti toliau, nukreipdami dėmesį į vestuvinių apdainavimų (tam tikro „žodžiavimosi”) tradiciją. Antai Estijos pietuose vestuvines dainas atliki žmonės kvietė (samdė) geriausias žodžių žinoves, kai kurioms iš jų dainavimas vestuvėse tapdavo šalutine profesija. Tai peraugdavo į savotišką geriausią apylinkės dainininkų turnyrą. Dainininkė M. Wolf (73 m.) pasakojo: „*kaazituzed* dainavo daugiausia pagvenusios moterys; dažnai dainuodavo taip, kad dvi pagvenusios moterys sėsdavosi į vieną kampą, kita moterų pora – į kampą priešais: taip jos galėjo „žodžiauti” nors pusdieni; į tuos kampus joms nešdavo alaus ir degtinės, kad liežuviai dar geriau „atsirištų”, o dainuoti būtų dar lengviau. Dainuodavo įvairiai, kartais pirma viena pora, paskui kita, o kartais net abi poros kartu, „viena per kitą” (viena – vyro pusės, kita – jaunosios), ypač tada, kai jau imdavo rimtai koliotis.⁵⁸ Kitōs ugrofinų tautos – mordvių (mokša etninės grupės) – vestuvėse specialias peikimo dainas *pariaftomat*⁵⁹ dainavo dainininkų grupelės iš jauniosios ir jaunikio pusės. Buvo specialiai kviečiamos šių apdainavimų atlikėjos *pariaftomat rangjicht* (tos, „kurios šaukia vestuvinius apdainavimus“). Vienos jų astovaudavo jaunojo, kitos – jauniosios giminei (dvi skirtingos dainininkų grupės tarsi varžydavosi). Už apgiedojimą joms atsilygindavo tokiomis pat dovanomis kaip ir kvestiemis muzikantams.⁶⁰ Kaip matome, šiuo atveju kalbama ne apie dainininkų poras, o apie grupeles (jų dydis neapibrėžtas), atstovaujančias jauniosios ir jaunikio pusėms. Tai vėl mus verčia suabejoti, ar taip vaizdžiai aprašytas estų moterų dainavimas poromis nėra atsitiktinis? Galbūt ir Estijoje dainininkų, atstovaujančių dvem skirtingoms giminėms, skaičius nebuvo apibrėžtas (t. y., nebūtinai turėjė būti po dvi giedojimo specialistes kiekvienoje pusėje)?⁶¹ O gal, atvirkščiai, – laikui bėgant pakito mordvių vestuvinių apgiedojimo tradicija (t. y., atlikėjų skaičius palaipsniui nežymiai išauga nuo dviejų iki keleto)? Atlikėjų skaičiaus svyravimo reiškinį pastebime ir Rytų Lietuvos archajiško daugiabalsumo tradicijoje. Antai *keturinės* čia giedamos įvairiai būdais, tačiau anksčiau, matyt, visus juos vienijo vienodas jų skaičius – keturios (nuo to kilęs ir liaudiškas šių giesmių pavadinimas). O XX a. viduryje kai kurios *keturinės* jau giedotos ne dvem poromis, o dvem

grupėmis (po 2–4, o kartais ir daugiau giedotojų kiekvienoje). Taigi nykstant apeiginiam kontekstui (pavyzdžiui, Rytų Lietuvos – apeiginiam rugių lankymui), giedotojų skaičius, matyt, pamažu tampa nebesvarbus.

Vis dėlto manyti, kad vestuvinių apgiedojimai dviese per vestuves galėjo būti neatsitiktiniai, skatina ir lietuvių apgiedamosios sutartinės, kurių dauguma buvo atliekamos *dviejōs* (iš 262 Z. Slaviūno „Sutartinių” tritymje skelbtų vestuvių veikėjų apdainavimo sutartinių net 225 atliekamos *dvejinių* būdu, deja, tik 10 užrašymų su melodijomis⁶²). Jau minėta, kad „Sutartinių” tritymje skelbtos šių *dvejinių* ilgos melodijos tik atrodo sudėtingos, bet, kruopščiau patyrinėjus,⁶³ paaiškėja, kad tai mažų atkarplių nenutrūkstanti virtinė, neretai astrofinės sandaros. Taigi apgiedamosios *dvejinės* išipina į bendrą astrofinių (elementariausią) folkloro kūrinių kladą (be abejo, greta tokų improvizacinių žanrų, kaip raudos ar dainuojamieji pasakų intarpai, sutartinės *dviejōs* atrodo žymiai ritmiškiau organizuotos: matyt, tai susiję su grupinio giedojimo tradicija, kontrastine polifonija, pagrįsta sekundų sąskambiais⁶⁴). Apgiedojimų *dviejōs* senumą liudija ne tik eilėdara (vyrauja 5–6 skiemenu eilutės, nors jų skaičius eilutėje svyruoja nuo 4 iki 7, kartais – 8), bet ir jų tekstu savotiški mitiniai vaizdiniai (pavyzdžiui, *anos šalies svičia – trigurklala, vienam gurklaly – katė su kačiukais, kitam – pela su peliukais, trečiam – kala su kaliukais* ir pan.). Toks hiperbolizavimas neatitinka pastarųjų amžių estetinių normų (pasak L. Saukos, „vaizdų sistema, polinkis į naivią epinę fantastiką rodo ankstyviesiems laikotarpiams būdingo meninio mąstymo pėdsakus“⁶⁵). Nepaisant aiškuos apgiedojimų improvizacino prado, panašūs teksto motyvai buvo kartojami, apgiedant įvairius vestuvių veikėjus. Tam tikrų teksto motyvų bei melodinių tipų kanonizavimas įvairių tautų vestuvinių apgiedojimo tradicijose rodo šio žanro sasajas su magine funkcija (pasak mordvių folkloro tyrinėtojo N.I. Bojarkino, labai gausūs peikimai, skirti jaunajai, senojoje mordvių pasaulėžūroje suvokiami kaip maginė apsaugos priemonė⁶⁶). Galbūt kiekvieno vestuvių veikėjo apgiedojimas, kuo daugiau išjuokiant jį (kaip žinoma, juokas – viena iš apsaugojimo priemonių), galėjo būti susijęs su jo apsaugojimu nuo pikta. Matyt, šią apeiginio apgiedojimo funkciją įvairose tauose galėjo atliki ne bet kas, o tos srities specialistės, sugenbancios meistriškai improvizuoti tam tikrų melodijų ir tekstu normose. Baltų bei finų vestuvinių apgiedojimo tradicijų bendri momentai leidžia kelti prielaidą, kad „lojojimas“ dviese nėra atsitiktinis.⁶⁷ Turint omeny estų ir mordvių tradicijas, galima tuo ir suabejoti (mažiausia grupinio atlikimo sudėtimi galbūt giedodavo tik tada, kai kaimė nebūdavo daugiau šios srities specialistų), tačiau lietuvių apgiedojimai liudija tvirtą „lojojimo“ *dviejōs* tradiciją. Juk

dvejinės sutartinės (šiuo būdu, kaip minėta, atliekama dauguma vestuvininkų apgiedojimų) – tai specifinis atlikimo būdas, ne tik reikalaujantis būtent dviejų atlikėjų, bet ir pasižymintis tam tikrais išskirtiniaisiais bruožais (savita eilė-dara, berefreniškumu ir kt.). Tebelieka viena sunkiai įmenama mišlė – kodėl vis dėlto per vestuves buvo „žodžiaujama” *dviejōs*, ką tai galėjo reikšti? Ar tai kaip nors susiję su dviejų giminių prieškumu, su vaisingumo (dvilypumo?) simbolika, o gal su vyriško ir moteriško pradų dualizmu? Čia žvilgsnis vėl krypsta į instrumentinės muzikos tradiciją, tiksliau – daugelio instrumentų pradinį naudojimą poromis (anot instrumentologo C. Sachso, toks buvo pirmas žingsnis instrumentų „melodizavimo” link). Paprastai vieno iš „porōs” instrumentų tamsesnis skambėsys esti kontrastingas kito šviesesniams balsui. Taigi vienos jų tapatinamas su „tėvu” („vyru”), kitas – su „motina” („moterimi”). Anot C. Sachso, toks dalijimas į poras būdingas grojant įvairiais instrumentais: čiuringomis, plyšiniais būgnais, ragais-kriauklėmis, membraniniais būgnais. „Vyriškumo” bei „moteriškumo” sampratą lemia instrumento dydis („vyriškas” – didesnis, „moteriškas” – mažesnis) arba garso tembras („vyriškas” – intensyvus, stiprus, „moteriškas” – tuščias, duslus).⁶⁸ Galbūt ir vestuvių apgiedojimų *dviejōs* atskiros partijos (ikūnijančios skirtinges garsaeilius bei skirtinges „tonacijas”) galėjo išreikšti du skirtinges pradus – vyrišką ir moterišką, o šių pradų muzikinė darna vienoje giesmėje – užtikrinti būsimą jaujanų poros darną bei vaisingumą? Gal tokia interpretacija perdėm tiesmuka? Gal „žodžiavimas” *dviejōs* – tai tiesiog patogiausias būdas („mažiausiomis balsų sąnaudomis”) čia pat vietoje improvizuoti? Ši mišlė, ko gero, taip ir liks nejminta. Beje, *dviejōs* buvo giedamos ir verpimo bei kitų darbų sutartinės (kai kurių jų skiemenu skaičius eilutėje pastovesnis nei „lojojimų”), kurių atlikimo būdo ir funkcijos ryši taip pat sunku pagrįsti.

Šiaip ar taip, atidesnis bei platesnis žvilgsnis į lietuvių sutartines *dviejōs* paneigia nuomonę apie tariamą šių berefrenių giesmių naujumą, palyginti su archajiškomis refreninėmis keturinėmis ir trejinėmis. Beje, nepaisant skirtų atlikimo būdų, visos sutartinės priklauso archajiškai binarinių⁶⁹ muzikinei sistemai, tik trejinėse ir keturienese binarka sustiprinama vienalaikiu dviejų skirtingu tekstu (prasminio ir garsažodinio) skambesi, o dvejinėse – dviejų atlikėjų, išprasminančių skirtinges funkcinės sritis (anot R. Janeliausko, dvi skambesio lytis), poliarumu. Sutartinių *dviejōs* eilėdaros laisvumas (nulemtas glaudaus ryšio su šnekamaja kalba), kurio, pasak L. Saukos, dar nevaržo refreno rémai, neabejotinai rodo seną šių giesmių kilmę. Matyt, ne mažiau senu laikytinas ir pats atlikimo būdas *dviejōs*. Tai rodytų ir aptarti įvairių tautų duetinio dainavimo pavyzdžiai. Be abejo, šiandien vargu

ar įmanoma vienprasmiškai atsakyti į klausimą, ar dainavimą dviese galima laikyti viena iš pirminių muzikavimo formų. Greičiausiai tai jau „šiek tiek patobulintas”, „professionalesnis” dainavimo būdas, per ilga išsikristalizavęs iš kolektyvinio (grupinio) dainavimo⁷⁰. Galima manyti, kad dainavimas dviese archajinėje muzikos sistemoje bene akivaizdžiausiai išreiškė simbolinę binarikos idėją. Tačiau palikime šiuos klausimus atvirus. Aišku tik tai, kad duetinis dainavimas (kaip ir grojimas) laikytinas archajišku (neretai – ir sakraliu) reiškiniu: tai rodo jo ryšys su apeigomis, taip pat su senomis daugiabalsumo formomis bei komponavimo technikomis (diafonija, organumu, hoketu, priešingų fazų kvėpavimu, kryžminiu ritmu ir pan.), kurios gyvybingos ir šių dienų primityvių tautelių muzikos tradicijose.

Tyrinėjimui pasitelkus įvairių tautų duetinio dainavimo pavyzdžius, nebuvo siekta surasti lietuvių *dvejinėms* visiškai tapacių atvejų, juo labiau – ieškoti etninių ryšių, kultūrinių įtakų ir pan. Todėl pasirinkti, galima sakyti, gana atsitiktiniai dainavimo dviese pavyzdžiai, atspindintys įvairius dviejų balsų koordinavimo principus (be abejo, straipsnyje apréptos anaipolt ne visos duetinio dainavimo apraiškos). Be to, specialiai nesigilinta į įvairių tautų dvibalsio dainavimo tradicijas, nors kiekvienos jų nuodugnesnė analizė galbūt atskleistų žymiai daugiau savitumo nei universalumo. Mus domino patys universaliausi dviejų žmonių balsų (kitaip tariant, dviejų poliarinių binarikos narių) organizavimo principai bei jų ryšys su kontekstu, tad kitų tautų muzikos pavyzdžiai tapo tik savotiškomis nuorodomis galimoms dvejinių interpretacijoms. Be to, plačiame duetinio dainavimo kontekste, manyčiau, išryškėjo kai kurie sutartinių *dviejōs* universalūs bei originalūs bruožai.

SUTRUMPINIMAI:

SIS I-III – Sutartinės. Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos / Sudarė ir paruošė Z. Slaviūnas. – Vilnius, I, II – 1958, III – 1959.
LLIM – Lietuvių liaudies instrumentinė muzika / Sudarė ir paruošė S. Paliulis. – Vilnius, 1959.

LITERATŪRA:

- Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. – Vilnius, 1993.
Central African Republic. Banda Polyphony // Musices and musics of the World / Compiled by Simha Aron; D 8043. – CD.
Dainos nuo Lygumų ir Stačiūnų / Parengė P. Kriščiūnas ir D. Vyčinienė // Lygumai. Stačiūnai. – Vilnius, 2001. – P. 617–741.
Daniélou A. Südasiens. Die indische Musik und ihre Traditionen // Musikgeschichte in Bildern, Band I: Musikethnologie / Herausgegeben von Werner Bachmann. – Lieferung 4. – Leipzig: VEB, 1978.
Elschekovij A. Traditionelle afrikanische Mehrstimmigkeit // Mursikkulturen in Afrika / Herausgegeben von Erich Stockmann. – Berlin: Verlag Neue Musik, 1987. – S. 62–81.

- Elschekovj A. Vergleichende typologische Analysen der vokalen Mehrstimmigkeit in den Karpaten und auf dem Balkan / / Stratigraphische Probleme der Volksmusik in den Karpaten und auf dem Balkan / Editor A. Elschekovj. – Bratislava: Veda, Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaft, 1981. – S. 159–256.
- Ethiopia. Polyphony of the Dorze // Le Chant du Monde / General Editor Hugo Zemp; CNR 27 46 46. – 1977/1994 by C.N.R.S. and Musée de l'Homme.
- Guagnini A. Alexandri Guagnini Veronensis, Sarmatiae Europea Descriptio, quae Regnum Poloniae, Litvaniam, Samogitiam, Russiam, Massoviam, Prussiam, Pomeraniam, Livoniā et Moschoviae, Tartariae que partem complexitur. – Kraków, 1578.
- Hornbostel E. M. Phonographierte isländische Zwiegesänge // Tonart und Ethos: Aufsätze zur Musikethnologie und Musikpsychologie. – Leipzig: Verlag Philipp Reclam jun, 1986. – S. 287–314.
- Janeliauskas R. Binarika, kaip komponavimo bendrybė // Lietuvos muzikologija. – 2001, T. 2, p. 6–21.
- Kerényi K. Dionizos. Archetyp życia niezniszczalnego. – Kraków: Wydawnictwo Baran i Suszczy?ski, 1997.
- Kimberlin C.T. The Music of Ethiopia // Music of Many Cultures. An Introduction / Elizabeth May, Editor. Foreword by Mantle Hood. – Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press, 1983. – P. 232–252.
- Lietuvių liaudies instrumentinė muzika. Pučiamieji instrumentai / Sudarė ir paruošė S. Paliulis. – Vilnius, 1959.
- Marburgietis V. Naujoji Prūsijos kronika. Lituanistinė biblioteka. – Vilnius, 1999.
- Muszalska B. Tradycyjna wielogłosowość wokalna w kulturach basenu Morza Śródziemnego. – Poznań: UAM, 1999.
- Nattiez J.–J. Inuit Throat–Games and Siberian Throat singing: A Comparative, Historical, and Semiological Approach // Ethnomusicology, Fall 1999, Vol. 43, No. 3, p. 399–418.
- Niemi A.R. Lituanistiniai raštai. Lyginamieji dainų tyrinėjimai / Sudarė ir iš suomių kalbos vertė Stasys Skrodenis. – Vilnius, 1996.
- Pasaulio muzikos instrumentai. Iliustruota enciklopedija. – Vilnius, 1999 (versta iš anglų k.; knyga pirmą kartą išeido Diagram Visual Information Limited, 195 Kentish Town Road, London NW5 2 JU, England).
- Račiūnaitė D. Lietuvių liaudies linearinio daugiabalsumo formos // Menotyra. – 1990, Nr. 17, p. 10–22.
- Račiūnaitė–Vyčinienė D. Lietuvių sutartinių ir Bosnijos bei Hercegovinos daugiabalsių dainų atlikimo paralelės // Liaudies kultūra. – 1994, Nr. 1, p. 20–21.
- Račiūnaitė–Vyčinienė D. Vestuvininkų apgiedojimo sutartinės // Liaudies kultūra. – 1997, Nr. 4, p. 36–42.
- Račiūnaitė–Vyčinienė D. Dviejų pradų – vokalinio ir instrumentinio – susipyrimas sutartinėje „Buvo dūda Vilniuj“ // Lietuvos muzikologija. – 2000, T. 1, p. 89–103.
- Račiūnaitė–Vyčinienė D. Sutartinių atlikimo tradicijos. – Vilnius, 2000.
- Račiūnaitė–Vyčinienė D. Sutartinės dainininkų lūpose. Liaudies terminų reikšmės ir prasmės // Darbai ir dienos. – 2001, Nr. 25, p. 101–113.
- Sachs C. Historia instrumentów muzyycznych. – Warszawa: PWM, 1975.
- South India. Ritual Music and Theatre of Kerala. Le chant du Monde LDX 274 910. – 1990 CNRS / Musée de l'Homme / General Editor: Hugo Zemp; Recordings and commentary by Pribislav Pitoeff. – CD.
- Traditional Recitation Forms of the Epic Chants [Report of the Tenth Congress, Ljubljana 1967, 1970] // Studia Ethnomusico-
logica Eurasistica II. – Stockholm: Publications issued by the Royal Swedish Academy of Music, 1991. – P. 201–224.
- Voices of the World. An Anthology of Vocal Expression. – 1996 CNRS / Musée del'Homme / Coordination: Hugo Zemp; General texts: Gilles Léothaud, Bernard Lortat–Jacob and Hugo Zemp. – CD I–III.
- Балтер Г. Музыкальный словарь специальных терминов и выражений немецко–русский и русско–немецкий. – Москва–Leipzig: Всесоюзное издательство „Советский композитор“, VEB Deutscher Verlag für Musik, 1976.
- Памятники мордовского народного музыкального искусства / Под ред. Е. В. Гиппиуса; сост. Н. И. Бояркин. – Т. I. – Саранск: Мордовское книжное издательство, 1981.
- Величкина О. В. Сохранение курской традиции многоствольной флейты // Сохранение и возрождение фольклорных традиций / Сб. н. трудов. Состав. А. Н. Иванов. – Вып.2, ч. 1. – Москва: Государственный республиканский центр русского фольклора, 1993. – С. 77 – 100, 80.
- Веселовский А. Историческая поэтика (второе издание). – Ленинград: Высшая школа, 1989.
- Земцовский И. Й. Артикуляция фольклора как знак этнической культуры // Этнознаковые функции культуры. – Москва: Наука: 1991. – С. 152–189.
- Иванов А. Н. Волшебная флейта южнорусского фольклора // Сохранение и возрождение фольклорных традиций / Сб. н. трудов. Состав. А.Н. Иванов. – Вып. 2, ч. 1. – Москва: Государственный республиканский центр русского фольклора, 1993. – С 30 – 76.
- Каранлыков Л. О некоторых музыкальных особенностях шопской двухголосной песни // Славянский музыкальный фольклор / Сост. и ред. И. И. Земцовский. – Москва: Музыка, 1972. – С. 163–185.
- Кыйва О. Об обычаях и способах исполнения свадебных песен на эстонских островах // Финно–угорский музыкальный фольклор: проблемы синкретизма / Тезисы докладов. – Таллин, 1982. – С. 33–36.
- Музыкальная энциклопедия / Глав. ред. Ю.В.Келдыш. – Т. 1. – Москва: Издательство „Советская энциклопедия, 1973.
- Тампере Х. Эстонская народная песня. – Ленинград: Музыка, 1983.
- Традиционная музыка туркменского народа / Музыкальное творчество народов СССР. Антология / Текст: Н.Н. Абубакирова; редакторы: Р. Кутлиев, С. Пулатов. – Ташкентская студия грамзаписи: Мелодия, 1987.
- NUORODOS:**
1. Daugeliui lietuvių folkloro mylėtojui, ko gero, žinomas trys pagrindinės polifoninių giesmių, sutartinių, rūsys: dvejinės (dviejos), trejinės (trijos) ir keturinės (keturiós). Šie pavadinimai atspindi pirmiausia giedotojų skaičių, nors kartu nusako ir tam tikrą polifonijos rūšį. Priminsiu, kad dvejinės – tai dviejų balsų kontrapunktas, trejinės – dažniausiai trijų balsų kanonas, keturinės – antifonas, pagristas dviejų balsų kontrapunktu ir politekstija (kiekvienoje giedotojų poroje yra po teksto rinkėja ir pritarėja).
 2. Galima manyti, kai kurių sutartinių tekstai, sudaryti vien iš garšažodžių, téra žymiai ilgesnių giesmių nuotrupos. Matyt, tai pirmieji posmai (kai kurių keturinių tik jie ir užrašyti), skirti atskiroms giedotojų (ar pūtėjų) partijoms – ritmo formulėms – įsiminti.

3. Račiūnaitė–Vyčinienė 1997: 36–42.
4. Čia nekalbame apie autorės nustatytą dvejinių rūšį – dvejines keturiōse, priešprieša šokamas dvių porų (žr. Račiūnaitė 1990: 10–22; Račiūnaitė–Vyčinienė 2000).
5. Ieškant dainavimo dviese ištakų, nederėtum pamiršti ir velyvesnių tradicijų. Vien įvairios lietuvių duetinio dainavimo apraiškos rodo šios tradicijos ilgaamžiškumą, tēstinumą ir gvyvibingumą. Turbūt ne vienam folkloro ekspedicijų dalyviui visuose Lietuvos etniniuose regionuose teko girdėti ir užrašyti puikiai susidainavusius duetus: seserų (pavyzdžiu, Šlekyčių – K. Zalagaitienės ir A. Paršaitienės – Čyčkų k., Vilkaviškio raj., Kunycių – S. Barkauskienės ir P. Kurulienės – Nibragalio k., Panevėžio r. ir kt.), suuotkinių porų (pavyzdžiu, Ričkų – Upynos m., Šilalės r., Klepšių – Velykių k., Panevėžio r. ir kt.), kaimynių, nuo jaunystės dainavusių kartu (pavyzdžiu, O. Stasiūnienės ir P. Janutėnienės – Guntauninkų k., Ignalinos r.) ir pan. Populiariosios muzikos klausytojai iki šiol mena E. Kuodžio ir J. Girijoto, brolių A. ir V. Frankonių bei kitus duetus. Duetinis dainavimas skatinamas ir kasmet vykstančiamje jaunuų dainininkų TV konkurse „Dainų dainelė“ (čia pasirodo puikūs brolių, seserų ir kitokie duetai).
6. Panašiai teigia ir švedų etnomuzikologas E. Emsheimeris, greta „klasikinio“ suomių epo „Kalevala“ dvių atlikėjų pavyzdžio primindamas Tibeto tradiciją. Anot šio tyrinėtojo, Tibete epo dainininkui (bardui) reikalingas antrasis dainininkas, turintis tarsi įviesdinti pirmajį į transo būseną, kuri – būtina (Traditional Recitation Forms... 1991: 220–221).
7. Веселовский 1989: 93.
8. Ten pat. – P. 165.
9. Ten pat. – P. 204.
10. Niemi 1996: 479.
11. Antrasis dainininkas, kuris „pasigauna“ pagrindinio, vyresniojo dainavimą, vadinamas sāistāja – „pinantis, vejantis daina“ (Веселовский 1989: 254).
12. Ten pat. – P. 94–95.
13. Voices of the World... 1996: 131; CD I: 12.
14. Земцовский 1991: 164.
15. Традиционная музыка туркменского народа... 1987.
16. Voices of the World... 1996: 159; CD III: 3.
17. Voices of the World... 1996: 125, 172; CD III: 30.
18. Kalbama apie Pietų Indijos Nambūdiri Brahmins tradiciją. Čia yra dvi mokyklos – Trichur ir Tirumava, besilaikančios tam tikrų vedų recitavimo principų (South India... 1990: 46–47; CD).
19. South India... 1990: 47–48.
20. Recituojamas tekstas savo forma gimininges lietuvių ir kitų tautų formuliniems (kumuliatyvinėms) dainoms. Matyt, šios dainos (kaip ir antifoniniu būdu atliekamos grandininės dainos) pradiniame etape turėjusios sakralumo ženkla (jas atlikti nesuklydus nėra paprasta – net patyrusiam dainininkui reikia specialių pastangų, didelės dėmesio koncentracijos). Tai rodytų ir religinio turinio daina „Žékelis“ (joje nuo vieno iki dešimties arba dvylikos vardijamos bažnytinės tiesos), kurią privalėjo įsisavinti vaikai. Galima prielaida, kad mažiausias šios dainos atlikėjų skaičius taip pat galėjo būti du (mokytojas – teksto žinovas, specialistas, ir jis imituojantis mokinys).
21. Voices of the World... 1996: 142; CD II: 2.
22. Kimberlin 1983: 244–246.
23. Voices of the World... 1996: 131; CD I: 13.
24. Иванов 1993: 67.
25. Suvokti sinkopuotą „pripučiančiųjų“ (priduvalnye) ritmiką anksčiau padėdavo nuo mažens patirta greito ritminio judėjimo kaita dirbant bendrus valstiečių darbus, pavyzdžiu, ku-
- liant. Mergaitės pradedamos mokyti pūsti kugiklius kaip tik nuo minėtos partijos (Величкина 1993: 80).
26. Įvairias ritminio kanono apraiškas autorė analizavo straipsnyje „Sutartinės dainininkų lūpose“ (Račiūnaitė–Vyčinienė 2001: 101–113).
27. Иванов 1993: 52.
28. Pietų Rusijos daugiabalsės dainos dažnai lydimos šokio, kurio ritmiški kojų „smūgiai“ taip pat sudaro būdingą kanono piešinį:
-
29. Idomu tai, kad nei dvigubo (dvidalio), nei trigubo (tridalio) sukibimo principio (angl. Interlocking, vok. Verzahnung, Ineinandergreifen) vėliau išstojantys muzikantai nesuvokia kaip sinkopavimo (išstojimo silpnijoje takto dalyje), o laiko savajį išstojimą „nuosavu, teisingu“ grojimo ritmu, t.y. to paties kartoju, tik kitoje laiko atkarpoje (Kubik 1988: 84). Manoma, kad duple–division interlocking principas, gana plačiai paplitęs Centrinėje Afrikoje, yra senas afrikiečių kompozicinės technikos palikimas, organizacinis principas, galimas daiktas, susijęs su proto–bantų „kalbėtojais“ (ten pat: 28).
30. Trigubo sukibimo principą kai kuriose Afrikos muzikos formose pirmas Zambijoje pastebėjo A. Džonsas (Jones A. M. African drumming – a study of the combination of rhythms in African music // Bantu Studies, Vol. 8, 1934), pavadindamas crossrhythm („kryžminiu ritmu“) (ten pat: 85–86).
31. Ethiopia...: 21.
32. Panašus imitacinis išstojimas (žemėjančia tvarka) būdingas bantu (Centrinė Afrika) ragu muzikos polifonijai (Central African...: 2, 3).
33. Tos pačios sutartinės buvo dviese skudučiuojamos, arba giedamos (keturių, kartais – dviejų), kartais – dar ir pučiamos daudytėmis.
34. Lietuvių liaudies instrumentinė muzika. Pučiamieji instrumentai / Sudarė ir paruošė S. Paliulis. – Vilnius, 1959.
35. Hoketas, lot. hoquetus (nuo sen. pranc. hoqueter – „perpjauti“, sen. pranc. hoquet – žagsėjimas, ital. ochetto) – XII–XIII a. kompozitorų ypač mėgti komponavimo technika. Jos esmė ta, kad kiekvienas iš dvių skirtingu balsų išstoja tada, kai kitas nutyla. Perėjimai iš balso į balsą galimi nedidelių melodijos atkarpu ribose arba sulig kiekvienu garsu. Manoma, kad hoketas i Prancūziją atėjo (apie 1200 m.) iš arabų kraštu per Siciliją (Музыкальная энциклопедия 1973: 1029; Балтер 1976: 113).
36. Muszkalska 1999: 35, 72, 81, 89.
37. Voices of the World... 1996: 167–168; CD III: 21.
38. Ten pat. – P. 164; CD III: 13.
39. Ten pat. – P. 164; CD III: 14.
40. Ten pat. – P. 165; CD III: 16.
41. Hornbostel 1986: 297 (straipsnis parašytas 1930 m. – D.V.). Skaitytojui siūlomas tvisöngvar pavyzdys Nr. 5 (fonografo įrašuose – 56 a), p. 311.
42. Tai būdinga atliekant kai kurias latvių burdonines dainas, pavyzdžiu, „rotāšana“, dainuotas nuo pavasario ligi sužydėjusios vasaros. Merginos rinkdavosi ant aukščiausios kalvos, kad daina toli girdėtusi, kad ją išgirstų jauni vaikinai, kurieji ji ir buvo skirta. „Dainininkės iš savo būrio išsirinkdavo dvi geriausias dainininkes. Jos sakė dainos žodžius, viena aukštesniu, kita – žemesniu balsu, ir viena , ir kita aiškiai moduliuodamos (varydamos) dainą. Likusios nesakė žodžių, tik kartu niūniavo, tarsi bosas. Ypač svarbus buvo pirmosios, šitos aukštābalsės daina–vedės, uždavinys, ji privalėjo turėti skardų, skambų balsą ir su-

- gebėti visą dainą išdainuoti teisinga melodija. <...> „Rotāšana” žinoma tik kai kuriose Latvijos dalyse, pavyzdžiu, Lubanos apylinkėse Vidžemės pakraštyje, aukštutiniame Kurše ir kai kuriose žemutinio Kuršo vietose” (Niemi 1996: 271–272).
43. Anot A.Daniélo, obojai Tibeto šventyklose apeigų metu pučiami tik poromis, o pasaulietiškai muzikuojant naudojama po vieną obojų (Daniélo 1978: 84).
44. Beje, pasaulyje plačiai paplitęs būdas groti pučiamaisiais instrumentais **poromis** turėjo įtakos dvigubų klarnetų atsiradimui. Jie ypač svarbūs arabų šalyse, tačiau žinomi ir Balkanuose, Indijoje, Sardinijoje bei Pietų Amerikoje (Pasaulio muzikos instrumentai 1999: 38).
45. Daniélo 1978: 82, 84, 125.
46. Balsys 1993: 198.
47. Sachs 1975: 44.
48. Tiesa, trimitai paminėti jau XIV a. pab. aprašant lietuvius, puolančius Marienverderio pilį (1384 m.): „Ketvirtą dieną [stabmeldžiai] prineša į griovius dervos ir malkų, ir kitą sek-madienį, švintant, trimitų garsai kelia juos į mūšį” (Marburgietis 1999: 191).
49. Guagnini 1578: 47.
50. Kaip aiškino S. Paliulis, Tautodvary vyrai ragais pūsdavę; vienas iš pagarsėjusių pūtėjų buvęs S. Einoris (Paliulis 1959: 345).
51. Sachs 1975: 153.
52. Senovės Graikijoje tokius instrumentus (salpinx) laikydavę paslėpę, o „kai prireikus ištraukdavę ir pūsdavę, atsivedavus mirusiuju karalystę, siūsdama Dionizą – gyvenimo kvintesenciją”. Dievo kvietimas salpingių pūtimu, pasak K. Kerénių, – ypač archajiškas reiškinys (Kerényi 1997: 155).
53. Voices of the World... 1996: 150; CD II: 20.
54. Beje, kaip tikrą išvirkščią (anapusinį) muzikinį tekstą galėtume traktuoti ir dvi atskiras sutartinių balso partijas, pagristas, kaip minėta, komplementine ritmika. Teksto skaitymas atvirkščiai, kitaip tariant, „veidrodiškumas” dažniausiai susijęs su anapusybe. Kai kur išlikę paprotys laidotuvų metu į kapą dėti veidrodį aiškinamas kaip „veidrodiškumo” šifras; lietuvių tradicijoje atvirkščiai dainuojama kumuliatyvinė „Žékelio” daina apsaugo nuo paties velnio: „Išgedoju visą dyliką reikia vėl pradėt nuo dylikto ir varyt atgal, prie kiekvieno posmo pridedant: „Aik, velnio, į peklą!” (Dainos nuo Lygumų... 2001: 741) ir pan.
55. Nattiez 1999: 407–408.
56. Ten pat. – P. 404–405.
57. Ten pat. – P. 409.
58. Tamperė 1983: 35–36.
59. Minėtos dainos yra heterofoninės arba polifoninės (burdoninio tipo) su gausiais sekundų saskambiais, primenančiais sutartines (šopu Bulgarijoje, setų Estijoje bei Ukrainos ir Baltarusijos Polesėje panašūs vestuvininkų apdainavimai taip pat susiję su seniausiomis daugiabalsumo formomis bei sekundiariais saskambiais).
60. Памятники мордовского... 1981: 17, 18.
61. Estų etnomuzikologas O. Kõiva pastebėjo, kad skirtinių vestuvinių dainų atlikimo būdai gyvuojant skirtinguose Estijos regionuose. Jo tyrinėjimais, po dvi dainininkes (pagyvenusias moteris) iš jauniosios ir jauniklio pusų kviesdavo žmonės Saaremo salos tyrinėje dalyje. Kitur, pavyzdžiu, vakarinėje Saaremo salos dalyje, kiekvienai giminei atstovaudavo po vieną „lojimo” dainų specialistę – *naga* (Кыївা 1982: 34).
62. Puiki sutartinių giedotoja V. Našlénienė, kilusi nuo Vabalninko, tvirtino, kad „apgiedamosios giesmės visos šitaip giedamos: *dvejōs* ir šitomis melodijomis. Taip apgiedama svočia, mariti, dieveris, piršlys” (SIS II: 726).
63. Apgiedamąsias dvejines autorė analizavo straipsnyje „Vestuvininkų apgiedojimo sutartinės” (Liaudies kultūra. – 1997, Nr. 4, p. 36–42). Čia glaustai kartojamos kai kurios minėto straipsnio mintys.
64. Lygindamu su kitomis dainomis, apie pastovesnį, organizuotessnį pietvakarių Bulgarijos diatoninių sekundinių dainų ritmą rašo ir bulgarų etnomuzikologai (Каранлыков 1972:180).
65. Sauka 1968: 108.
66. Pačių mordvių atlikėjų aiškinimu, „kuo daugiau per vestuves peiksi jaunają, tuo mažiau ją peiks anyta su šešuru” (Памятники мордовского... 1981: 18).
67. Šiek tiek kitokia tradicija, vadinama „giesmių karu” (*dzieśmę karś*) iki šių dienų gagi Latvijoje. Kelioms dainininkėms tariant burdoninį garsą, vedančioji čia pat kuria „lotinį” tekstą, po kurio jai dar kūrybiškiau stengiasi atkirsti kita vedėja. Tai dvielę dainininkų (atstovaujančių skirtingoms šalims) varžymasis. Panašaus reiškinio pėdsakai galbūt užsilikę labai originaliai atliekamoje (vienintelėje tokio pobūdžio) sutartinėje „Suminjojo geri svečiai” (SIS II, 825). Joje pirma giedotoja gieda giriamažį tekstą, antra – peikiamąjį.
68. Sachs 1975: 49.
69. Binarika (lot. *binarius* – dvigubas), anot kompozitoriaus R. Janeliausko, yra komponavimo bendrybė, nulemta tipinio muzikos kūrėjo santykio su skambesiui, koks yra būdingas archajišnio periodo muzikai (Janeliauskas 2001: 6). Binarinis muzikos komponavimas būdingas pentatoninėms kinų ir japonų bei antikinei (Tobulajai) tetrachordų sistemoms, taip pat daugeliui daugiabalsės liaudies muzikos tradicijų (Viduržemio jūros baseine, Balkanuose, Kaukaze, Pietų Rusijoje ir kt.).
70. Panašiai mano R. Janeliauskas, tyrinėjė binarikos kaip komponavimo bendrybės principus: „antifoninis sonorinių frazių apsikeitimasis tarp genties pulkų galėjo būti pirmynkštė ir elementariausia binarikos užuomazga. Čia itin svarbios pačios binarines – antifoninės funkcijos. Ilgainiui, besisklaidant pirmapradžiam sinkretizmui, ypač mažėjant atlikėjų grupėms, tirštas sonorinis skambesys pamažu skaidrėjo ir paprastėjo” (Janeliauskas 2001: 9).

The *sutartinės dviejos* among other archaic ways of performing songs in duets

Daiva RACIŪNIENĖ-VYČINIENĖ

The *sutartinės dviejos* (singing in a duet) are not considered to be less archaic than foursomes and threesomes. In the archaic musical system the symbolic idea of binary is most evidently expressed in performing a song by two singers. The chief justifications for the archaity of performing a duet in singing and playing could be confirmed by their connection with a fairly wide range of rites, olden forms of polyphony and the techniques of composing (diaphony, organum, hocket, cross-rhythm, respiration of the opposite phases) that are currently live in musical traditions of primitive peoples.

Lietuvių etnomuzikologijos terminija (XX a. pirmoji pusė)

Rimantas SLIUŽINSKAS

Tyrimo objektas – lietuvių etnomuzikologijos terminija. Tikslas – sąvokų daina, dainuoti, dainavimas daugiaplaniškumu paliudyti išsamių terminologinių tyrimų aktualumą, pačių terminų įvairovę. Metodai – aprašomas analitinis ir istorinis lyginamasis. Išvada – etnomuzikologijos terminija XX a. pirmojoje pusėje dar nėra nusistovėjusi ir atskirų mokslininkų raštuose dažniausiai subjektyvi.

Lietuviškosios etnomuzikologinės literatūros terminija labai įvairi, turtinga, bet palyginti mažai tyrinėta (1). Šiaime straipsnyje apsiribosiu sąvoką *daina*, *dainuoti*, *dainavimas* istorinėmis (iki 1940 m.) interpretacijomis, būdinių bruožų bei sudėtinėmis dalimi apibūdinimais.

Daina. Ši bendrinė sąvoka turi gan daug liaudyje plitusių sinonimų. Spalvingą jų kraitę 1921 m. pateikia M. Biržiška: „Visokių yra žodžių ir balso stiprumui dainuojant pareikšti: *niūniuok* (*niniuok*) arba *surguok*, *suok* (storai dainuok – suok *saugtines dainas*), *izgauk* (rékdamas dainuok), *tabaluok* – (dainuok trumpas daineles, *tabalaines*), *ripuok* (...) ir t.t. Nuo to taip pat visokie dainos vardai: *giesmė*, *daina* (...), *sutartinė*, *rinktinė* (*saugtinė*), *paduotinė*, *tabalainė*, *pliauškinė*, *suoma*, *laska*, *rauda*, *uolia*, *ralia*, *lala* ir kt.” (2; 33)

M. Biržiška konkrečias liaudies dainas buvo linkęs vadinti savaip: *Iškeliamimo daina*, *Juodvarnio daina* (3; 24), *Lietuvos vargų daina* (3; 26), *Žemaičių kazokelių daina* (3; 38), *Išeivio daina* (3; 41) ir pan.

Liaudies daina, *liaudies dainos* turi ir kitas, ankstyvesnes, formas: *žmonių dainos* (4; 71, 78, 86), *senobinės* (5; 41–62), *senosios* (6; 1), *pirminės* (3; 42). Kitos dainos vadintos *naujesniosios gadynės* dainomis (6; 1), *originalinės* (3; 3–4), *tarptautiškos* (7; 208). Vėlyvos kilmės lėkšto turinio dainas K. Banaitis 1919 m. yra pavadinės *dainapalaikėmis* (8; 20).

Daina ir giesmė. Šių dviejų giminingų sąvokų santykius bene išsamiausiai 1936 metais nusako J. Karosas: „Šiandieninėje mūsų kalboje (...) esame pripratę vartoti du terminu – *dainavimą* ir *giedojimą* (...). *Giedojimu* vadiname ne tik *bažnytinį giedojimą*, bet neretai ir *pasaulinių*. (...) Prof. Niemi ir kun. Sabaliauskas (...) priėjo išvados, kad seniau tie terminai buvo skiriami. *Giesmėmis* buvo vadinamos *sutartinės* (...). O *dainavimas* buvo vieno

asmens, *vienbalsinė daina*. Tad išeitų, kad visą *daugbalsinį dainavimą* – *pasaulinių* ir *religinį* – turėtume „*giedojimų*” vadinti. O „*dainavimui*” liktų tik solo dalykai. Tačiau, (...) turėdamas galvoj, kad (...) dabar daugiau iprassta „*dainavimų*” vadinti *pasaulinių* (...) *vienbalsį* ir *daugbalsį dainavimą*, o „*giedojimu*” – *religinį* ir šiaip iškilmingą, aš (...) laikysiuos: *daina* – *pasaulinis dainavimas* apskritai, *giesmė* – *bažnytinis* ir labai iškilmingas *pasaulinis* dalykas (pav. himnas)” (9; 8).

Dainų dermės ypatybės taip pat turi savo terminijos ištakas. Čia mums daugiausia medžiagos pateikia A. Sabaliauskas (1911 m.) ir M. Petrauskas (1912 m.). Anhemitoninės (pentatoninės) dermės yra vadinamos „*dainomis*, susidedančiomis iš penkių tonų” (10; 3). Derminė sandara – *dainų pamatas*: „*pamatas* lietuvių *dainų* yra *penkiastygis*” (10; 12).

Dainų formos ypatybės. Dainos gali būti *vienalypės* arba *dvilypės* (vienos arba kelių poetinio teksto šakų) (3; 53). Šakotinės dainos poetinio teksto dalis vadinama *dainos šaka* (3; 53). Žinomas ir A. Sabaliausko siūlytos sąvokos: *dainos sastatas*, *symetrišumas*, *surišimas* bei *temos išnaudojimas*: „ne viena daina džiugina dvasią savo dailiu sastatu, *symetriškumu*, arba gražiu *surišimu* ir *išnaudojimu temos*” (3; 53).

Dainavimo būdai skirtystini i *vienbalsinį*, *vienbalsį* (9; 8) bei *daugbalsinį* (5; 46–62), *daugbalsį* (9; 8), *dvibalsį* (11; 26, 27), *polifonišką* (5; 44–62), *dainavimą pritariant* (12; 19) arba *su užtara* (5; 55). Ir pačios liaudies dainos gali būti *vienbalsinės* (6; 1), *vienabalsės* (6; 18), *vienagaidžiai dainuojamos* (3; 46), *unisoninės* (8; 17), *vieninės* (vieno asmens dainuojamos) (13; 43) arba *dainuojamos sutartinai* (5; 44–62), *su užtara* (14), arba tiesiog *sutartinės* dainos (5; 44–62, 57). Beje, pastarųjų nevalia painioti su mums gerai žinomomis aukštaičių *sutartinėmis*. Dainavimo dinamika bei kiti atlikėjiški niuansai vadinti *dainavimo tarpuspaliaisiais* (8; 24).

Dainavimas mūsų aptariamu laikotarpiu galėjo būti *tradicionališkas* (5; 44–62), *pasaulinis* (pasaulietinis) arba *religinis* (9; 8). Liaudies dainų visuma – *liaudinė dainija* (14; 16).

Dainininkai susiburia į *dainininkų kuopą* (*chorą*) ir turi savo vedėją (3; 54).

Įvairūs liaudies dainų bruožai, jų sudėtinės dalys taip pat yra vertos atskiro terminologinės apžvalgos: *duetas, dainos dialogas, jos dvilypumas* (3; 54), *dainos garmonija* (harmonija) (13; 27), *konstrukcija* (15; 86–94), *metrika* (3; 16), *dainos tema* bei šios temos išnaudojimas (10; 6), *dainos vaizdumas* (10; 5). Šakotinės dainos poetinio teksto dalis čia yra ne tik *dainos dalis*, bet ir *dainos partija* (3; 53). Dainos melodijos variantas – *dainų atmaina* (3; 18). Minimas ir *tautinių dainų būdas, tautinių dainų charakteris* (12; 39). Dainininkas vadinas *dainuotoju* (10; 7).

Liaudies dainų žanrinė sudėtis – bene sudėtingiausia ir problemiškiausia ne tik terminologiniu, bet ir metodologiniu požiūriu. Šioje srityje daugiausia nusipełnės M. Biržiška, 1916 – 1925 m. savo veikalose tam skyres daugiausia dėmesio, bei A. Sabaliauskas, A. R. Niemi's, T. Brazys ir M. Petrauskas. Pati žanrinė liaudies dainų sudėtis buvo vadinta *dainų skirstymu, paskirstymu* (16; 1), *dainų rūsimis* (10; 7), kurios galėjo būti *seniausios* bei *vyrniausios* (16; 1). Mums yra žinoma ankstyviausioji L. Rėzos žanrinė lietuvių liaudies dainų klasifikacija. M. Biržiška rašo: „(...) šitokias tatai dainas – *meilės, džiaugsmų ir skausmų, bernelių ir mergelių, žvejų ir raitelių, žirgo ir baudžiavos, žolynų darželio ir rūtų vainiko, pirmųjų dienų dienuželių ir nuotakos, našlaičių raudų, šeimynos gyvenimo, karų – istorijos ir mitologijos dainas* Rėza savo rinkinyje yra mums davęs” (16; 89); „Ši [L. Rėzos] dainyną sudaro daugiausia *meilės, džiaugsmo, skausmo ir rūpesnio, siaip bernelių ir mergelių dainos*” (3; 12).

A. R. Niemi's suskirstė jo ir kun A. Sabaliausko 1912 m. surinktąsių lietuvių dainas ir giesmes trim skyriais: I. *darbo, pokylių, papročių* ir kitų stovių *dainos* (*giedojimai*); II. *lyrikos dainos* (*meilės, rūpesnio, skausmo* ir kiti *lyrikos giedojimai*) ir III. *eposo dainos* (*pasakojimai, pamokymai, juokai, prigimties balsų pamėgdžiojimai* ir *prietarai*) (16; 1).

Bene išsamiausia 1915 m. paskelbta M. Biržiškos lietuvių liaudies dainų žanrinė klasifikacija:

„I. *Darbo, pokylių, papročių giesmės* ir *dainos*. 1. *Prie darbo*: a) *prie naminių darbų*, b) *prie lauko darbų*, c) *raliavimai* ir *ridavimai*; 2. *Lopšinės*; 3. *Vaikų*; 4. *Piemenu*: a) *raliavimai*, b) *piemenų įvairios*; 5. *Šokių* ir *žaislų dainos*: a) *šokiai*, b) *žaislai su šokiais*; 6. *Tikėjimų* ir *papročių dainos*: a) *senovės tikėjimų atbalsiai*, b) *kupolių dainos*, c) *kalėdavimai*, d) *lalavimai*, e) *pabaigtuviai* (*nuobaigū*) *dainos*, f) *mīšlių, minčių dainos*; 7. *Prie gérimo*; 8. *Karų atbalsiai*. II. *Vestuvių dainos*: 1. *pažintuvės*, 2. *piršlybos*, 3. *sanderybos* (*sutartuvės*), 4. *žiedynos*, 5. *didvakario dainos*, 6. *vedžio išleistuvės*, 8. *vedžio lauktuves*, 9. *suolo vadavimas*, 10. *nuotakos ieškojimas*, 11. *pasėdo dainos*, 12. *vedant šokti*, 13. *kraičių vežant*, 14. *bažnyčion važiuojant*, 15. *pas anytą važiuojant*, 16. *muturą (gobturą) dedant*, 17. *vištavimas*, 18. *marčpietis*, 19. *karvojų dalijant*, 20. *kitam kitą apgiedant*,

21. *sugrąžtai*. (...) IV. *Pasakojimai, pamokymai, juokai, prigimties balsų pamėgdžiojimai*: 1. *pasakojimai*, 2. *pamokymai* ir *juokai*, 3. *lojimai*, 4. *prigimties balsų pamėgdžiojimai* (a. *paukščių giedojimai*, b. *galvijų balsai*, c. *darbo garsai*)” (16; 13); „Kai kurioms apeigoms ir *dainoms*, ypačiai *darbinėms* ir *vestuvinėms*, mėginu nustatyti naujus pavadinimus, kaip: *ištekuvės, įmarčios, grįžtuvės, eitinės, skalbtinės, kultinės* ir t.t.” (3; 6); „Suderindami žmonių iprasstus pavadinimus ir giesmės bei dainos atskyrio dėsnius, gausime: 1) *kuopos* arba *talkos darbo giesmių* arba *sutartinių* – *verptinių, linarūčio, rugiapijūčio, eitinių, šokinių*, ir 2) vieno asmens, arba *vienatvės darbo dainų* – *giminių, staklinių, lopšinių, sūpuoklių, laivinių, kultinių, skalbtinių, ridavimų, raliavimų, valiavimų*” (2; 40).

Vestuvinės dainos dar skirstytos į *atgrąžtų* (13; 63), *atsiseveikinamąsias* (3; 65), *jaunujų meilės* (16; 63), *nuotakos atsisveikinimo* (3; 13), *pintuvių* (3; 62) bei *vadavimo* (2; 39).

Karinės istorinės dainos skirstytos taip pat į gana smulkius žanrinius padalinius. Jos vadintos *jotinėmis, bernelių jotinėmis* (2; 42), *didžiavyrių* (16; 82), *apie kryžiuocius* (3; 21), *istorijos* (16; 6), *istorijos atsiminimo* (17; 3), *baudžiavos* (16; 63), *karo istorijos* (3; 13), *kareivių* (17; 19), *kareivių uliaunosiomis* (17; 46), *kariškosiomis* (*jotinėmis, sėdžiamosiomis* ir *stoviamosiomis*) (2; 44–45), *kariuomenės, karo, karo gadynės* (16; 83), *raitelių* (17; 19), *raitelių žygavimo* (17; 19), *rekrūtų* (17; 23) ir *žinginės* (2; 44).

Darbo dainos – *darbinės* (17; 6), *prie darbo, prie lauko darbų* (16; 1–3), *ganiavos* (3; 86), *šienapjūtės* (2; 43). *Prie naminių darbų* (17; 1–3) – *malimo* (3; 35), *prie girnų* (17; 20).

Kalendorinės, apeiginės dainos – *apeigų* (3; 81–82), *aukos* (*aukojimo*) (3; 76), *aukų, Užgavėnių, Sekminių, Joninių* (9; 17).

Jaunimo ir meilės dainos yra bandytos skirstyti į teminiu požiūriu gimininges žanrines grupes: *gražiosios* (3; 17), *jausmo* (2; 38), *liūdesio* (16; 83), *lyrikos* (16; 1–3) bei dainos *apie žirgelį* (3; 21).

Mitologinės dar buvo vadintos *mitinėmis* (16; 89), *mėnesinėmis* (3; 75), *saulinėmis* (3; 14), *Saulės mitų* (17; 32), *saulinii mitų* (16; 88) dainomis.

Vaišių dainos smulkiau neskirstytos. Jos tiesiog vadintos *gérimo* (9; 17), *uliaunomis* (16; 16), *ūliaunomis* (17; 100) dainomis.

Šeimos dainos – *šeimynos* (16; 63), *našlaičių* (16; 6), *vargo* (16; 78–79).

Be to, dar yra minimos *vamzdinės* (dainuojamos vamzdžiui pritariant) (3; 37), *parapinės istorijos* (3; 40), *garsinės* (3; 42), *garsų* (18; 39) dainos, *raudodainės* (3; 18) ir *vaitojimai* (18; 106).

Neminėdami ankstesnių bandymų sudaryti žanrinę lietuvių liaudies dainų klasifikacijos sistemą, matome, kad

J. Čiurlionytės 1969 m. sudarytoje ir lyg šiol dabar vi suotinai priimtoje sistemoje yra atsisakyta daugelio smulkų žanrinių liaudies dainų pavadinimų. Palikti svarbiausieji. Bet visa tai – jau ilgo, kruopštaus mokslinio tyrimo vaisius.

Išvados

1. *Dainos* sąvoka XX a. pirmosios pusės etnomuzikologiniuose raštuose turi ypač daug sinonimų.

2. *Dainos, giesmės* sąvokų vartojimas yra istoriškai sąlygotas ir gali iš esmės skirtis atskirų mokslininkų terminijoje.

3. Aptariamojo laikotarpio raštuose dainų dermės ypatybės nusakomas labai įvairiai – vieninga terminija dar nėra nusistovėjusi.

4. Dainų formas ir dainavimo būdų ypatybes nusakančios terminai iki XX a. vidurio taip pat dar subjektyvūs. Kiekvienas mokslininkas linkęs pateikti savitus (dažnai poetinio pobūdžio) apibūdinimus.

5. Liaudies dainų žanrus nusakanti terminija ypač subjektyvi. Tai – aktualus lietuvių ir kitų tautų lyginamųjų etnomuzikologinių studijų baras.

Straipsnyje pateikta tik maža mūsų etnomuzikologinės terminijos ištakų įvairovės dalelė, tačiau ir ji rodo šios tyrimų šakos aktualumą bei problemiškumą. Turėtume daugiau dėmesio skirti šios mokslo srities terminijos analizei. Be jos neįsivaizduojama istorinė konkretaus mokslo raida.

NUORODOS:

1. Sliužinskas R. M. Mažvydo amžininkai ir lietuvių muzikinės folkloristikos ištakos // Mažvydas M. Pirmoji lietuviškoji knyga. – Klaipėda, 1997. – P. 77–82; Sliužinskas R. Lietuvių muzikinio folkloro evoliucija // Lietuvos mokykla: istorija ir dabartis. – Šiauliai, 1997. – P. 144–147; Sliužinskas R. Lietuvių etničės muzikos terminija XVI - XX a. pradžios šaltiniuose // Tiltau. – 1998, nr. 1 (3), p. 95–102. Sliužinskas R. Stiliaus ir žanro samprata užsienio etnomuzikologijos moksle // Mokslas Vakaru krašte // Lietuvos mokslas. 18-oji knyga. – Vilnius, 1998. – P. 285–294.
2. Biržiška M. Dainos keliais (Vadoveliui bent kiek medžiagos). – Vilnius, 1921.
3. Biržiška M. Dainų istorijos vadovėlis. 3-sis leidimas. – Kaunas, 1925.
4. Žilevičius J. Muzika ir dainavimas pradžios mokykloje // Muzikos almanachas su chronologiniu muzikos kalendorium 1924 metams. – Kaunas, 1924.
5. Petrauskas M. Straipsniai, laiškai, amžininkų prisiminimai. Sudarė J. Burokaitė. – Vilnius, 1976.
6. Brazys T. Mūsų dainelės. Pirmoji dalis. – Vilnius, 1918.
7. Čiurlionis M. K. Apie muziką ir dailę. Laiškai, užrašai ir straipsniai. II leidimas. – Vilnius, 1960.
8. Banaitis K. Lietuvių muzikos ir dainų reikalai. – Vilnius, 1919.
9. Karosas J. Garsų keliais. Dainavimo metodikos, muzikos istorijos, muzikos formų ir instrumentų bruožai. – Kaunas, 1936.

10. Sabaliauskas A. Apie žiemę – rytiečių lietuvių tautinę muziką ir muzikos instrumentus. – Vilnius, 1911.
11. Puskunigis P. Seno kanklininko balsas // Trimitas. – 1921, nr. 34.
12. Brazys T. Apie tautines lietuvių dainų gaidas (melodijas). – Tilžé, 1920.
13. Biržiška M. Dainų literatūros vadovėlis. II-asis, naujai paruoštas leidimas. – Kaunas – Vilnius, 1923.
14. Biržiška M. Lietuvių dainų literatūros istorija. Kn. 1. – Vilnius, 1919.
15. Žilevičius J. Vidurinė ir aukštesnioji mokyklos ir muzikos – dainavimo pamokos jose // Muzikos almanachas su chronologiniu muzikos kalendorium 1924 metams. – Kaunas, 1924.
16. Biržiška M. Lietuvių dainos. Vidurinėms mokykloms vadovėlis. – Vilnius, 1916.
17. Biržiška M. Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos. – Vilnius, 1920.

Early sources of the Lithuanian ethnomusicological terminology (1st part of the 20th century)

Rimantas SLIUŽINSKAS

A terminological vocabulary of Lithuanian ethnomusicology is extremely rich, diverse and many-sided. All the terms and definitions documented in the early sources have been rare in use recently. Nevertheless, it is urgent to assemble them for the research studies that are underway. The research is the only way of introducing them in all their uses in order to enrich the up-to-date terminology. Ethnomusicological term ‘daina’ (song), ‘dainuoti’ (sing) and ‘dainavimas’ (singing) have been the objects of the research in the papers presented here.

It is not easy to translate into English the entire variety of Lithuanian terms describing the peculiarities of folk songs as well as the process of singing. As, for example, the verb ‘to sing’ alone has over 20 synonyms implying singing, which may be slow, fast, short, long, in a low or a high voice, loud or silent, etc. A folk song itself may have over 25 names in local folk terminologies (dialects and sub-dialects).

All these terms have been collected from the publications of 1900–1940 by A. R. Niemi, A. Sabaliauskas, M. K. Čiurlionis, M. Biržiška, T. Brazys and M. Petrauskas, including other Lithuanian scholars of musical folklore.

In the article a full attention has been drawn to the connection between ‘song’ (daina) and ‘psalm’, ‘hymn’ (giesmė) in terms of the terminology taking into account the peculiarities of moods, melodic and poetic form of folk songs, the way of performing them, etc. with the special part given to the genre system terminology of Lithuanian folk songs discussed in the writings of 1916–1925, and by M. Biržiška, in particular.

Kuršių ir skandinavų santykiai sagų literatūroje

Ugnius MIKUČIONIS

Regisi man tavo vyrai, konunge, benarsiai ir veikiau tetinkami patarnauti čia, tavo menėje, nei stoti į kautynes su narsiaisiais kariais iš Kuršo...

„Saga apie Sorli Stipruoli”

Objektas: straipsnyje aptariamos senovės skandinavų sagos ir vikingų susidūrimų su kuršiais paminėjimai jose. Tikslias: pristatyti lietuvių skaitytojui senovės skandinavų literatūrą, ypač sagas; parodyti, kaip iš „praktinės“ literatūros žanrų (hagiografijų, teisynų, mokslinių traktatų) bei žodinėje tradicijoje išsaugotą pasakojimų išsauga ir kaip rutuliojasi sagų literatūra; supažindinti lietuvių skaitytoją su kuršių paminėjimais sagose, aptarti šių epizodų istoriškumą. Metodai: pateikiamas ištraukos iš sagų, kuriose minimi kuršiai arba Kuršas; aptariant šių epizodų, kaip istorinių šaltinių, patikimumą, nagrinėjama viduramžių autorystės samprata, su ja susijęs „istorinės tiesos“ ir „meninės išmonės“ santykis sagose; pristatoma „laisvosios“ bei „knyginės prozos“ ir „sinkretinės tiesos“ teorija. Išvados: nors patys XIII a. islandai, pasakoje ir užraše sagas, veikiausiai tikėjo tuo, kas jose pasakojama, sagos anaipolt ne visuomet esti patikimi istorijos šaltiniai; jų reikšmė didesnė kultūros istorijos tyrinėjimams. Vis dėlto įdomu sužinoti, kaip sagose vaizduojami skandinavų vikingų susidūrimai su kuršiais. Iš pateiktų ištraukų matyti, kad tokiu susidūrimu iš tiesų būta, ir dažniausiai jie nebūdavę taikangi.

Pasaulio literatūros lobyne sagos užima ypatingą vietą. Viena vertus, jos unikalios, būdingos tik skandinavų kraštams; kita vertus, jos įdomios ir vertingos viso pasaulio skaitojoams. Be savo estetinės, literatūrinės vertės, jos domina mus ir kaip istorijos šaltinis, ar veikiau, Vésteinno Ólasono žodžiais tariant, „dialogas su vikingų epocha“. Apie sagų, kaip istorijos šaltinio, patikimumą, netrukus pakalbėsime kiek plačiau, o kol kas konstatuokime, kad mus, baltus, ypač domina tie sagų epizodai, kuriuose minimi skandinavų susidūrimai su baltais. Dažniausiai iš baltų tautų sagose minimi kuršiai. Bet pradékime nuo pradžių. Kas gi tos sagos?¹

Senovės skandinavų literatūra

Viduramžių (XII – XIV a.) skandinavų literatūra labai įvairi. Šiuo laikotarpiu užrašyta daug religinių bei pasaulietinių (teisinių, mokslinių, grožinių) originalių ir verstinių tekštų. Rašyta tiek lotynų, tiek gimtosiomis skandinavų kalbomis. Šioje publikacijoje aptarsime tik nedidelės šios raštijos dalies, vadinamujų sagų, ypatybes bei raidą. Senosios islandų kalbos žodis *saga* (dgs. *sögur*) yra susijęs su veiksma-

žodžiu *segja* ‘pasakoti, sekti, sakyti’.² Taigi pirminė jo reikšmė yra (žodinis) pasakojimas, sakmė, poringė’. Visose sagose pasakojama apie praeitį – vienose apie tolimą, netgi mitologinę praeitį, kitose – apie netolimą, apie tokius įvykius, kurių amžininkai, liudininkai ir dalyviai dar tebegyvi tuo metu, kai pasakojama pati saga. Šie pasakojimai apie praeitį, sagos, buvo mégstama viduramžių skandinavų pragmoga [Pálsson 2000: 19–23]. Vėliau, émus sagas užrašinéti, užrašytieji pasakojimai irgi vadinti sagomis, ir dabar išgirdę žodį *saga* visų pirma įsivaizduojame būtent raštijos pamincklus. Kai kalbame apie sagų datavimą, irgi turime omenyje, kada viena ar kita saga buvo užrašyta. Méginti nustatyti, kada kuri saga buvo pradēta pasakoti, kada ji atsirado žodinėje tradicijoje – bergždžias reikalias; aišku tik tiek, kad jokia saga negali būti senesnė nei įvykiai, apie kuriuos joje kalbama. Taigi jei sagoje kalbama apie X a. pabaigos įvykius, aiškai, kad saga ir pradēta pasakoti ne anksčiau. Bet jei sagoje kalbama apie legendinę, mitologinę praeitį, tai galima mèginti nustatyti tik jos užrašymo, bet ne „atsiradimo“ datą.

Sagų klasifikacija

Žinoma, viduramžių islando sąmonėje nebuvo nieko panašaus į ši skirstymą. Nei „islandų sagos“, nei kiti sagų tipai – „sagos apie senovę“, „karalių sagos“, „vyskupų sagos“ (visi šie pavadinimai atsirado tik naujaisiais laikais) – nebuvo suvokiamos kaip skirtinių literatūros žanrai.

Стеблин–Каменский 1984: 31.

Sagas įprasta grupuoti ir pagal tai, apie kokio laikmečio ir kokios šalies įvykius jose pasakojama, ir pagal tai, kas yra pagrindiniai vienų ar kitų sagų veikėjai. Sagos tyrinėtojų paaprastai skirstomos į „karalių“ (*konunga sögur*), „islandų“ (*Íslendinga sögur*), „amžininkų“ (*samtíðar sögur*), „vyskupų“ (*biskupa sögur*), „riterių sagas“ (*riddara sögur*), sagas „apie Šiaurės kraštų senovę“ (*fornaldar sögur Norðlanda*) ir kt. Visi šie pavadinimai yra sąlygiški, kartais ne visai tikslūs; vartoti juos émė ne patys viduramžių skandinavai, kurie sagas pasakojo ir užrašė, o XIX a. filologai. Bet skandinavų raštija prasidėjo ne sagomis.

Seniausi rašytiniai tekstai. Tarp pirmųjų skandinavų raštijos žanrų – teisynai, genealogijos, moksliniai (istorijos, gramatikos, astronomijos) traktatai bei religinė literatūra, taigi ne grožiniai, o praktiniai tekstai. „Pirmojo gramatikos traktato“, datuojamo apie XII a. vid., autorius sako: „[...] kad

būtų parankiau rašyti ir skaityti, kaip dabar įprasta ir šioje šalyje, tiek i st at y m u s, tiek g e n e a l o g i j a s arba š v e n t u o s i u s a i š k i n i m u s, arba tas m o k s l i n g a s i a s žinias [t. y. istoriją – U. M.], kurias taip išmintingai knygose surašė Aris Torgilsonas, tai ir aš parašiau mums, islandams, raidyna” [Benediktsson 1972: 208–209, išskirta U. M.]. Patys ankstyviausi skandinavų raštiniai tekstai – teisynai. Manoma, kad jau XI a. pab. buvo užrašyti kai kurių Norvegijos sričių įstatymai. Aris Torgilsonas liudija, kad Islandijoje pirmieji įstatymai buvo užrašyti 1117 – 1118 m. žiemą. Anksciau už bet kurią skandinavų sagas užrašomi iš užsienio atėjė raštijos žanrai: religinė literatūra, ypač populiaros buvo hagiografijos (šventųjų gyvenimai).³ Kartais vartojamas ir terminas „šventųjų sagos” (*heilagra manna sögur*), tačiau šie kūriniai – ne pačių skandinavų sukurti, o iš lotynų kalbos versti šventųjų gyvenimai. Tai ankstyvas literatūros baras – šie vertimai ar sekimai émė rastis matyt jau XII a. pradžioje. Iš lotynų kalbos versti Šv. Blažiejaus, Šv. Eustacijaus, Šv. Motiejaus, Švč. Marijos, Šv. Mikalojaus, Šv. Silvestro, Šv. Erazmo gyvenimai (ar, imituojant lotyniškus kūrinius, kurti sekimai). Ankstiai verčiamas ir Šventasis Raštas. P. Hallbergas teigia: „Tikriausiai ir pačios Biblijos dalys anksti buvo išverstos į skandinavų kalbas. Spėjama, kad tokį vertimą į norvegų kalbą būta jau prieš 1150 m., o gal ir visu šimtmečiu anksčiau” [Hallberg 1972: 57].

Tokie sekimai turėjo įtakos sagų žanro atsiradimui. Kaip netrukus pamatyse, ankstyvųjų sagų kompozicija didele dalimi nusižiūrėta nuo hagiografijų, tik jų turinys jau ne paškolintas iš kitų Europos kraštų literatūrų, o savas, skandinaviškas. Taigi hagiografijos yra ankstyvųjų sagų pirmtakai kompozicijos atžvilgiu.

Istorijos tractatai ir pirmosios „karalių sagos”. Dar vienas labai ankstyvas senosios skandinavų raštijos baras – istoriniai veikalai. Juose daugiausia kalbama apie Islandijos apgyvendinimą ir pirmuosius Islandijos gyventojus. Tačiau labai anksti imama domėtis ir Norvegijos valstybės bei jos valdovų istorija, tad tematikos požiūriu istorijos veikalai yra „karalių sagų” pirmtakai. Žymus islandų filologas Vésteinas Ólasonas rašo: „[Islandai] parašė gana daug kūrinių, patyrusių hagiografijų įtaką, tačiau netrukus išvystė ir tą istoriografijos tradiciją, kuri dabar dažnai laikoma sagų kūrimo ištakomis” (Ólason 1998: 48t). Pirmasis žinomas skandinavų istorikas – islandas Semundas Sigfusonas Išminčius (Sæmundr Sigfússon inn fróði, † 1133 m.). Jo darbų iki mūsų dienų neišliko, tačiau žinoma, kad jis lotynų kalba rašė apie Norvegijos konungus (karalius), pradėdamas tikriausiai pašaulio sukūrimu ir baigdamas, ko gero, konungo Magnaus Gerojo laikais.

XI – XII amžiais gyveno ir kitas islandų istorikas, mūsų jau minėtas Aris Torgilsonas (Ari Þorgilsson inn fróði), irgi vadintas Išminčiumi († 1148 m.). Iki mūsų dienų išliko jo darbas *Íslendingabók* („Islandų knyga”, datuojama apie 1125 m.) – glausta islandų tautos istorija, pasakojanti apie laikus nuo krašto apgyvendinimo iki maždaug 1120 metų. Aris parašė dvi *Íslendingabók* versijas. Pirmajai, be pasakojimų apie

Islandijos prieitį, priklausė ir „Norvegijos konungų gyvenimai” (*Nóregs konungaevi*) bei genealogijos, kuriuos vėliau autorius išmetė. Ario veikalas parašytas islandiškai, tačiau žymi lotynų kalbos įtaka (kai kuriais atvejais tai galbūt Semundo įtaka). Sausam jo stiliumi būdingas objektyvumas. Aris Torgilsonas skrupulingai nurodo savo informacijos šaltinius – tai visų pirmiai žodiniai liudininkų pasakojimai.

Seniausiu žinomu „karalių sagų” autoriumi laikomas Eirikas Odsonas (Eiríkr Oddson). Jo veikalas *Hryggjarstykki* („Nugaros gabalas“?) néra išlikęs, apie jį žinoma tik iš perpasakotų fragmentų Snorio Sturlusono „Žemės rate” ar kituose šaltiniuose. *Hryggjarstykki* mokslininkų datuojamas maždaug 1150 – 1170 metais ir vadinamas pirmaja karalių saga skiriant nuo Semundo bei Ario istorijos traktatų. „Žemės rate” *Hryggjarstykki* atpasakojamas bent šešis kartus. Iš šių vietų sprendžiama, kad Eiriko Odsono pasakojimas buvęs kur kas gyvesnis, detalesnis negu Ario Torgilsono, nors abu šie autorai rėmësi iš esmës analogiškais šaltiniais – daugiausia liudininkų pasakojimais. Ypač įspūdingas konungo Sigurdo Slembiro žities aprašymas, kurį Snoris pasiskolino iš Eiriko Odsono. Tačiau negalime būti tikri, ar tai paties Eiriko, ar jি atpasakojančio Snorio stilus bruožai, tad ir tiksliau ką pasakyti apie *Hryggjarstykki* vargu ar jmanoma.

XII a. pabaigoje benediktinų vienuolis norvegas Teodorikas (Theodoricus) lotynų kalba parašo veikalą „Norvegijos karalių senovės istorija” (*Historia de antiquitate regum Norwagiensium*, datuojamas 1177–1180 metais). Siame darbe pasakojama apie Norvegijos valdovus nuo Haraldo Gražioplukio iki Sigurdo Keliautojo į Jeruzalę. Maždaug tuo pat metu, tačiau visiškai nepriklausomai, buvo sukurta nežinomo autoriaus „Norvegijos istorija” (*Historia Norvegie*).

Seniausia išlikusi Norvegijos istorija, parašyta skandinavų kalba, yra vadinamasis Norvegijos karalių sagų sąvadas (*Ágrip af Nóregs konunga sögum*), datuojamas maždaug 1190 metais. Neišliko šio kūrinio pradžios ir pabaigos, tačiau manoma, kad Jame pasakota apie Norvegijos valdovus nuo Halvdano Juodojo iki 1177 metų, kai valdžios émė siekti Sveriras. „Savado” autorius rėmësi ankstesniais istorikų darbais: Teodoriko *Historia*, Ario *Konungaevi*, Semundo kronika, taip pat ir skaldų – viduramžių skandinavų poetų – eilémis. Šio kūrinio stilius jau gerokai skiriasi nuo Ario raštų: jam būdingos antitezës, aliteracijos, autorius stengiasi pasakojimą padaryti smagų ir įdomų. Tačiau didele menine verte *Igrip* nepasižymi. Spėjama, kad šis kūriny buvo sukurtas Norvegijoje, nors vienintelis dabar išlikęs jo nuororašas yra islandiškas.

Taigi iš aptartų žanrų – hagiografijų bei istorijos veikalų – išsirutulioja ir „karalių sagų” žanras. Jas aptarsime pirmiausia ir išsamiausiai, nes jos laikomos ankstyviausiomis sagomis (kaip jau minėta, ši pasakymą reikia suprasti taip, kad islandai „karalių sagas” ima užrašyti anksčiau nei visas kitas, bet tai nereškia, kad žodinėje tradicijoje nebuvu kito turinio pasakojimų; pavyzdžiu, herojinio turinio sagos vadinamos velyvesnėmis, nes jos vėliau užrašytos, o kada jos imtos pasakoti žodinėje tradicijoje, nustatyti neįmanoma, tik akivaizdu, kad kai kurie siužetai yra itin archajiški, kai kuriais atvejais – net ne skandinaviški, o bendragermaniški).

Pirmosios sagos apie karalius – misionierius. XII a. pabaigoje ima rastis tekstų ir apie pačių skandinavų šventuosius. Maždaug 1180 m. datuojama „Seniausioji Olavo Šventojo saga“. Kūrinio tikslas – šlovinti Olavą Šventąjį, kurio kultas Skandinavijoje išplito neilgai trukus po jo žūties 1030 metais Stiklestado (arba Stiklarstadiro, sen. isl. *Stiklarstaðir*) mūšyje. „Seniausiosios sagos“ stilis yra grakštėsnis, sintaksė sklandesnė negu Ario Torgilsono. Tačiau autorui sunkiai sekasi suderinti įvairius šaltinius – lotyniškuosius tekstu, skaldų posmus, žodinius padavimus, tad „Seniausiosios sagos“ kompozicija nevieninga, neretai pasakotojas prieštarauja pats sau. Veikėjų paveikslai nesudėtingi – jie arba teigiami, arba neigiami. Olavo gyvenimą čia nuo pat vaikystės lydi stebulkai, ženklinantys jo kaip šventojo misiją. Labai panaši į ją ir dešimtmečiu vėliau užrašyta „Legendinė Olavo Šventojo saga“ (datuojama apie 1190 m.).

Netrukdu Tingeiraro (*Pingeyrar*) vienuolyno vienuoliui parašo „Olavo Triugvasono gyvenimus“ lotynų kalba: Odo Snorasono kūrinys (datuojamas apie 1190 m.) iki mūsų dienų išliko tik išverstas į islandų kalbą, o Gunlaugo Leivsono (prieš 1200 m.) – neišliko visai. Odas Snorasonas nevengia įterpti legendinių motyvų, paimtų iš Biblijos ar kitos krikščioniškos literatūros. Kita vertus, jis remiasi ir islandų istorikais. Tingeiraro vienuolių darbai nuo „Seniausiosios Olavo Šventojo sagos“ skiriasi ne tik tuo, kad buvo sukurti lotynų kalba, bet ir prašmatnesniu stiliumi, tobulesne kompozicija.

Siuos kūrinius galima priskirti „karalių sagoms“, tačiau ir nuo šventųjų gyvenimų jie nelabai tesiskiria. Karaliai Olavas Triugvasonas bei Olavas Haraldsonas vaizduojami kaip šventieji, valdovo–misionieriaus gyvenimui būdinga šventojo *vita* (gyvenimas), *passio* (kentėjimas) ir *miracula* (stebulkai).

Morkinskinna ir Fagrskinna. Pirmojoje XIII a. pusėje (1220 – 1230 m.) sukuriами dar du reikšmingi sinoptiniai (t. y. apžvelgiantys ne vieno valdovo karaliavimą) istorijos veikalai: *Morkinskinna* („Tamsioji oda“) ir *Fagrskinna* („Šviesioji“ ar „Gražioji oda“), taip vadinami pagal pergamento spalvą. „Tamsiojoje odoje“ pasakojama 1030–1157 metų Norvegijos istorija. Šiam kūrinui būdingos vadinamosios islandų gijos (*Íslendinga þættir*) – nuo pagrindinės temos nukryptantys kompozicijškai išbaigtai pasakojimai apie islandus. „Šviesiojoje odoje“ aprépiama ilgesnė istorijos atkarpa – čia pasakojimas, kaip ir „Savade“, pradedamas nuo Halvdano Juodojo. Tačiau pats kūrinys yra dvigubai trumpesnis nei *Morkinskinna*. *Fagrskinna* nėra labai meniškas kūrinys, užtat jos autorui būdingas blaivus, kritiškas istoriko mąstymas. Viena vertus, jis dažnai cituoja senųjų skaldų eiles, kuriuos tradiciškai laikomas itin patikimu šaltiniu; kita vertus, atmeta antgamties istorijas, būdingas ankstesnėms sagoms, ypač pasakojimams apie abu Olavus.

Brandžiosios karalių sagos. XII a. pab. ar XIII a. pr. miestojo Tingeiraro benediktinų vienuolyno abatas Karlas Jonsonas (Karl Jónsson, † 1213 m.) ėmėsi rašyti „Sveriro sagą“ (*Sverris saga*). Ji buvo pradėta kurti paties konungo Sveriro (Sverrir, † 1202 m.) nurodymu ir rašyta jam diktuojant. Nėra tikrai žinoma, ar Karlas Jonsonas pats užbaigė visą sagą,

o jei ne – tai kokią mums žinomas sagos dalį sudaro jo veikalas. Vis dėlto dauguma tyrinėtojų tvirtina, kad kūrinys pasižymi vientisumu ir veikiausiai yra sukurtas vieno autoriaus [Kristjánsson 1988: 153; Schach 1984: 59]. „Karalių sagų“ žanro raidos požiūriu ypač svarbu tai, kad šioje sagoje vaizduojamas ne prieš šimtmetį ar kelis, o autorius gyvenamuoju laikotarpiu valdės karalius. Taigi pasakotojo ir herojaus neatiskiria „epinė distancija“, be to, Sveriras, skirtingai nuo Olavo Triugvasono ar Olavo Šventojo, – ne misionierius, ne *rex justus*, nors ir stengiasi dėti Olavo Šventojo ipédiniu ir pranašo Samuelio (taigi ir paties Dievo) globotiniu. Iš čia sudėtingas konungo Sveriro paveikslas. Jis vaizduojamas tiek šalininku, tiek priešininku akimis, nemenkinamas nei jo kaip valdovo talentas, nei priešiškumas norvegų didžiūnams ir Bažnyčiai. Didžiausi Sveriro priesai – konungas Magnus ir šio tévas jarlas Erlingas Kreivys – vaizduojami objektyviai, pabrëžiamas jų populiarumas tarp gyventojų. Dar vienas reikšmingas šios sagos, kaip literatūros kūrinio, privalusas – pirmą kartą nuosekliai išlaikytas policentrinis pasakojimas, leidžiantis autorui tuo pat metu plėtoti keletą siužetinių linijų ir vaizduoti įvykius iš skirtinę žiūros taškų. Paulas Schachas, vadindamas „Sveriro sagą“ pirmuoju literatūriniu šio žanro šedevru, pažymi: „Būtų sunku įvertinti šio veikalo svarbą Snoriui Sturlusonui ir kitiems sagų rašytojams“ [Schach 1984: 70].

Pačiu žymiausiu „karalių sagų“ autoriumi laikomas Snoris Sturlusonas (Snorri Sturluson, 1178/1179? – 1241).⁴ Jam priskiriama veikala „Žemės ratas“ (isl. *Heimskringla*; spėjama, kad parašytas apie 1220–1230 metus). Ši kūrinį sudaro „Prologas“ ir 16 sagų, kuriose pasakojama apie Norvegijos valdovus, pradedant mitiniais konungais ir baigiant Sveriro siekimu užimti sostą.⁵ Kiekvienam konungui chronologine tvarka skiriama atskira saga. Ilgiausia yra „Saga apie Olavą Šventąjį“, sudaranti kone trečdalį viso veikalo. Manoma, kad ji parašyta pirmiausia kaip atskiras kūrinys, o vėliau, ne ką tepakeista, įtraukta į „Žemės ratą“.

Ši ankstesnė „Olavo Šventojo sagos“ redakcija vadina „Atskiraja Olavo Šventojo saga“. Ji akivaizdžiai skirtiasi nuo visų ligtolinių sagų apie ši karalių. Pasakojime, kaip ir „Sveriro sagos“ atveju, persipina kelios siužetinės linijos. Olavas čia iš pradžių vaizduojamas kaip vikingas, vėliau – įnirtingas misionierius, o galiausiai – kankinys ir šventasis. Taigi pirmasyk susiduriame su dinamišku veikėjo portretu. Šventajam būdingi stebulkai ima reikštis tik artinantis mirčiai ir ypač – po jos. („Legendinėje Olavo Šventojo sagoje“ tokie stebulkai jų lydejo nuo pat gimimo.) Olavo priesai vaizduojami daug objektyviau, ne taip antipatiškai negu ankstesnėse sagose.

„Žemės ratas“ visiškai nepanašus ir į Ario Torgilsono istoriją. Snoris Sturlusonas ne sausai pasakoja apie praeities įvykius, o gyvai juos atkuria, remdamasis įvairiausiais šaltiniais ir savo paties vaizduote. Tačiau būtume neteisūs, jei sakytume, kad Snoris nė neketino perteikti istorinės tiesos, kad jo tikslas tebuvo sukurti įdomų, pagaulų, bet neteisingą pasakojimą apie praeitį. Gyvas praeities atkūrimas nebuvu suvokiamas kaip falsifikacija, ir sagų pasakotojai, stengdamiesi istoriją pateikti kuo gyviau, vaizdingiau, nesistengdavo nieko prikurti, tyčia pridėti nuo savęs tiesos sąskaita.

Labai tiksliai santykį tarp „Žemės rato” istorinės tiesos, meninės išmonės ir turinio apibūdina M. I. Steblin-Kamenskis straipsnyje „*Žemės ratas* kaip literatūros paminklas”:

Viduramžių islando sąmonėje nebuvo skirstymo į pasakojimą apie praeitį, atitinkantį istorijai, kaip mokslui, keliamus reikalavimus, ir pasakojimą apie praeitį, atitinkantį grožinei literatūrai keliamus reikalavimus. Todėl pasakojimas apie praeitį buvo, taip sakant, „proistorė”. Méginti atsakyti į klausimą, kas yra „*Žemės ratas*”, remiantis tokiomis sąvokomis kaip „istorija” ir „istorinis romanas”, pavyzdžiui, – interpretuoti jį kaip kažką tarpinį tarp istorijos ir istorinio romano, arba kažką, apimantį ir viena, ir kita, – vadinas, priskirti viduramžių islandui tai, kas buvo visiškai svetima jo sąmonei. Proistorė – tai kažkas labai skirtinga ir nuo istorijos, ir nuo istorinio romano, o tam tikra prasme netgi priešinga jiems.

Proistorė skiriasi nuo istorijos visų pirma tuo, kad užduotis, kurią ji sau kėlė, buvo nepalyginti platesnė nei ta, kurią gali sau kelti istorija.

Proistorė pretendavo į tai, kad ji – teisybė, o ne išmonė, bet drauge siekė atkurti praeitį kaip gyvą, pilnakrauję tikrovę. Antai, nors „*Žemės rato*” autorius neabejotinai suvokė savo pasakojimą apie praeitį kaip visiškai teisingą, jis praeities įvykius vaizdavo kaip konkrečių žmonių veiksmus ir žodžius, t. y. kaip gyvą tikrovę, kurią galima stebeti taip, kaip žmogus gali stebeti tai, kas vyksta jo regėjimo ir klausos ribose. Dalyvavimo „*Žemės rate*” aprašomuose įvykiuose iliuziją stiprina dar ir tai, jog, kadangi įvykiai nekomentuojami, skaitytojui tenka pačiam susigaudyti, kas slypi už vieną ar kitų veiksmų ar žodžių, panašiai kaip kad paprastai tenka daryti tiesioginiams įvykių stebėtojui.

Стеблин–Каменский. – М., 1980

(cit. iš interneto svetainės: <<http://www.shel.grbok.net/VikingsPage/russian/sagas/heimskringla/heimskringla.htm>>)

„*Karalių sagos*” po „*Žemės rato*”. Būdinga, kad po „*Žemės rato*” tesukurta vos viena kita karalių saga – tarp jų „Hakono Hakonarsono saga” ir „Kniutlingų saga”, neseniai pasirodžiusi ir lietuvių kalba. Galima pasakyti, kad karalių sagų žanras po „*Žemės rato*” išsisémė, viskas jau buvo pasakyta. Užtat pats „*Žemės ratas*” buvo gana dažnai perrašomas – nepaisant išpūdingos apimties, jo rankraščiu yra daugiau nei ankstesniųjų „karalių sagų”. Snorio veikalas turėjo labai didelės itakos vėlesniems sagų autoriams. Pavyzdžiu, kai kurių mokslininkų tvirtinama, kad „Kniutlingų sagos” vidurinė dalis skirta pasakojimui apie šventajį karalių – Šv. Knutą būtent imituojant „*Žemės rato*” kompoziciją (mat „*Žemės rato*” vidurinę dalį sudaro „*Saga apie Olavą Šventajį*”).

„Vyskupų sagos” irgi priskirtinos prie ankstyvųjų sagų, kurias pradėta užrašinėti XIII a. pradžioje. Jose pasakoja ma apie Islandijos vyskupiją Skalholto (*Skálholt*) bei Holaro

(*Hólar*) vyskupus: Joną Ogmundarsoną († 1121 m.), Torlaką Torhalsoną († 1193 m.), Gudmundą Arasoną († 1237 m.) ir kt. Šios sagos, kaip ir pirmosios „karalių sagos”, turi ryškių hagiografijos bruožų. Yra išlikusi ir sinoptinė Islandijos vyskupų istorija „Alkio žadintojas” (*Hungrvaka*, parašyta XIII a. pradžioje). Jos pratarmėje sakoma ją esant taip padintą, kad „jų perskaitę neišmanantys ir neišmintingi žmonės panorėtų daugiau sužinoti apie kilmę ir darbus tų iškilių vyru, apie kuriuos čia šiek tiek tepapasakota” [Kristjánson 1988: 183].

Kiek vėliau, maždaug nuo XIII a. trečiojo dešimtmečio, pradedamos užrašyti „islandų sagos” (kartais jos dar vadinos „giminių sagomis”). Čia kalbama daugiausia apie vadinojo sagų amžiaus Islandijos įvykius (apie 930–1030 m., pirmasis šimtmetis po Islandijos apgyvendinimo). Jų siužetas beveik visada rutuliojasi tragediškai ir baigiasi pagrindinio herojaus mirtimi ar žūtimi. Pagrindinis „giminių sagų” herojus – būtinai iškili asmenybė: narsus karžygys arba išminčius. Svetlana Steponavičienė rašo: „Sagų herojumi niekada nebūna menkas žmogus su nežymiu likimu. Sagos centre stovi žmogus, kuris, kad ir žūva, bet įveikia likimo siunčiamus išmėginius” [Steponavičienė 1975: 303–304]. Mums „giminių sagų” siužetas gali pasirodyti labai brutalus, žiaurus. Čia kalbama apie vaidus, nesantaiką, kruviną kerštą, žudynes. Dažnai veikėjai priversti žudyti vienas kitą netgi nenoromis, verčiami likimo užgaidos ar šventos keršto pareigos. Svarbus vaidmuo dažnoje „giminių sagoje” tenka moterims kurstytojoms, raganičioms savo vyrus ar sūnus kerštyti įžeidėjams. Mums gali susidaryti išpūdis, kad islandai buvo labai žiauri tauta. Tačiau tai tik paviršutiniškas išpūdis. Tiesiog vaidai ir žudynės laikytos svarbiu įvykiu, apie jas pasakota, o apie taikingus laikotarpius sagose pasakoma glauastai: „Nieko svarbaus nevyko; buvo ramu”. Turint omenyje, kad sagose, ko gero, aprašyti viisi svarbūs Islandijos įvykiai (taigi – viisos žudynės), nutikę per gerą šimtmetį, jų išeina ne tiek ir daug – nors, kita vertus, tai, kad sagose pasakojama būtent apie šiokus išvykius, irgi įdomus faktas.

Sagos – unikalus žanras. Viduramžių Europai būdinga didaktinė, moralizuojanti literatūra, o sagos – visai kitokios. „Giminių sagų” tikslas – ne pamokyti, ne palinksinti, o pasakoti apie svarbius praeities įvykius. Paprastai „giminių sagoms” būdinga tokia kompozicija: herojaus jaunystė, vikingų žygiai, tarnyba pas užsienio karalius ir grįžimas į Islandiją. Nūdieniam skaitytojui į akis krenta gausybė informacijos, kuri grožinės literatūros kūriniui būtų nereikalinga; tačiau tas ir yra, kad sagos – tai ypatinga, savotiška literatūra (arba nelitereata). „Giminių sagose” labai daug pasakojama apie veikėjų giminytės ryšius, gyvenamąsių vietas (tai visuomet realios, neišgalvotos vietovės) ir panaušius faktus. Meninio kūrinių kompozicijos požiūriu tai būtų tiesiog balastas. Tačiau sagų klausytojams, skaitytojams, sekiėjams, užrašytojams buvo svarbu viskas, kas, jų supratimui, siejosi su reikšmingais praeities įvykiais. Sagų kompozicija gali pasirodyti „netobula” ir dėl to, kad dažnai pasakojimas jose prasideda ir baigiasi tarsi nemotyvuotai, tarsi per daug pasakojama apie pagrindinio veikėjo protėvius bei paliku-

nis, kurių istorijos per silpnai susijusios su pagrindine linija, taigi tarytum nereikalingos. Šiu „netobulumų” priežastis ta, kad viduramžių islandų, pasakojuisių ir užrašiusių sagas, tikslas buvo ne pateikti menišką istoriją, atitinkančią mūsų literatūrinį skonį, o papasakoti apie svarbius praeities įvykius (būtent – apie susirémimus ir kautynes). Tie pasakojimai ir pasakojančiųjų, ir besiklausančiųjų – kaip ir „karalių sagų” („proistorės”) atveju – buvo priimami už tiesą. Kitas dalykas, kad neretai šimtmečius klajodami po žodinę tradiciją tie pasakojimai n e v a l i n g a i būdavo iškreipiami, nutoladovo nuo tikrovės.

Daugelis sagų herojų sutinkami ne vienoje, o bent keliose sagose. Tad „giminių sagos” temiškai yra susijusios tarpusavyje, jose veikia tie patys veikėjai, tik pagrindinis vaidmuo tenka vis kitam veikėjui kitomis aplinkybėmis. „Giminių sagos” sudaro tarytum ištisa epopėja. A. Gurevičius rašo: „Sagos autorius suvokia savo sagą kaip didesnės Sagos apie islandus dalį, ir kiekvienas autorius tarytum papildo šią Sagą arba, tiksliau, detaliai paaškina tą ar kitą jos dalį” [Гуревич 1979].

Neretai „giminių sagos” vadinamos grynos ar absoliučios prozos paminklais. Turima omenyje, kad jose nėra jokių pagražinimų: gamtovaizdžio aprašymų, palyginimų, metaforų ar pan. Jei gamta ir aprašoma, tai ne tam, kad lyriškai ar melancholiškai nuteiktų skaitytoją, o tik tam, kad paaškintų kokį nors konkretų įvykį. M. Steblin-Kamenskis rašo: „Gamtos aprašymas, kaip literatūrinė priemonė, buvo neįmanomas, kol gamta buvo aplinka, iš kurios žmogus saveš neišskyrė. [...] Jei „islandų sagose” kartais ir pateikiami kokie nors duomenys apie landšaftą, kurio fone kažkas vyksta, tai tik tam, kad paaškintų įvykius, aprašomus sagoje. Pavyzdžiui, kai „Njailo sagoje” pasakoma, jog „ant tako prie brastos gulėjo plokštį akmenys”, tai tik tam, kad paaškintų, kodel prijojusieji prie brastos negalėjo pasprukti nuo Gunaro. Tik sagoje aprašomiems įvykiams paaškinti reikalinga informacija apie tai, kas tam tikru momentu vyko gamtoje (šalo ar težo, snigo ar lijo, nusileido saulė ar patekėjo ménulis ir pan.)” [Стеблин-Каменский 1973]. Sagų kalba – santūri. Veikėjų išgyvenimai, jausmai, mintys, jų vidinis pasaulis tiesiogiai neaprašomi, nejusti autoriaus požiūrio į jų veiksmus ar vertinimo. Kaip pastebi S. Steponavičienė: „Faktai turi kalbėti patys – štai kodėl sagos tokios santūrios. Lygiai taip pat ramiai pasakojama ir apie nežymius atsitikimus, ir apie tragiškus, lemtingus įvykius, niekšiški darbai tiesiogiai nesmerkiams, didvyriški – nešlovinams. [...] Niekad nevaizduojama sagose ir meilė, spētina tik iš poelgių” [Steponavičienė 1975: 304]. Ir vėlgi – mums gali pasirodyti, kad šis santūrumas, kai apie jausmus paliekama spręsti pačiam skaitytojui iš herojų veiksmų, – tai subtili literatūrinė priemonė. Bet greičiausiai viduramžių islandams herojų jausmai paprasčiausiai buvo neįdomūs, sagų tikslas buvo pavaizduoti įvykius (dar konkrečiau – kautynes), o ne žmones, ne jų išgyvenimus [Стеблин-Каменский 1973]. Tačiau kaip tik dėl šito „nemeniškumo”, „nepoetiškumo”, dėl šito savo autentiškumo, objektyvumo sagos ir įgijo neįkainojamą estetinę vertę.

Dauguma šių sagų užrašyti XIII ar net XIV a., praėjus keletui šimtmečių nuo jose vaizduojamų įvykių. Dėl to labai sunku pasakyti, ar „giminių sagose” pasakojami įvykiai iš tie-

sų yra istoriški, ar galbūt pasakojimai per amžius tapo iškraipyti, supainioti, apsiplynė legendomis, o gal apskritai viša, kas pasakojama giminių sagose, – tik meninė išmonė. Tarp tyrinėtojų šiuo klausimu būta labai didelių nesutarimų.

Šio pogrupio sagos daugiausia anoniminės. Žymiausi kūriniai – „Egilio saga”, „Njailo saga”, „Gretiro saga”, „Gislio saga”, „Saga apie Lašišų slėnio gyventojus” ir kt. Prie šios grupės šliejasi ir „islandų gijos” – trumpi, išbaigtos kompozicijos pasakojimai, įpinti į stambesnius kūrinius – „karalių sagas” ar istorijos veikalus. „Islandų gijų” pagrindinis veikėjas paprastai yra koks nors islandas, tačiau, skirtingai nuo islandų sagų, siužetas čia smagus ar pamokantis.

„Amžininkų sagose” pasakojama apie XIII a. Islandijos įvykius, daugiausia – apie islandų pilietinio karo epochą, lėmuisią Islandijai neprisklausomybės praradimą. Šios sagos taip vadinamos todėl, kad jose pasakojama apie netolimą praeiti palyginti su užrašymo laiku (taip pat XIII a.). Žymiausias šio pogrupio veikalus – sagų ciklas „Sturlungų saga”. „Amžininkų sagos” laikomos gana patikimu istorijos šaltiniu, nes jų autoriai patys buvo aprašomų įvykių liudininkai arba turėjo patikimų informatorių.

„Sagose apie Šiaurės kraštų senovę” pasakojama apie tolimą, legendinę praeitį. Čia dažni mitologiniai motyvai, kai kurie jų pažįstami ir kitų germanų tautų tradicijose. Pavyzdžiui, „Volsungų sagoje” pasakojama apie Sigurdą – Favnoro Žudiką, žinomą ir iš „Vyresniosios Edos” giesmių, Nibelungų ciklo. Šių sagų skiriami keli pogrupiai: herojinės, vikingų, melų sagos. Nors sagų siužetai archajiški ir žodinėje tradicijoje, matyt, gyvavo seniai, užrašyti jos palyginti vėlai – ko gero, dėl akiavardžiai neistoriško siužeto į jas žiūrėta kaip į nelabai svarbias, nelabai reikšmingas. Taigi šios sagos pateikia nedaug istoriškai patikimos medžiagos, ir vis dėlto būtent kai kuriose „sagose apie senovę” minimi skandinavų susidūrimai su kuršiais. I juos nedera visai numotis ranka. Asmeniniame pokalbyje su garsiu rusų skandinavistu Jurijumi Konstantinovičiumi Kuzmenka šių eilučių autorius išgirdo labai taiklią mintį: „sagas apie senovę” galima palyginti su Homero epu. Regis, viskas čia pramanya, išgalvota, viskas – pasaka, betgi Troją Schliemannas atrado...

„Riterių sagomis” vadinami XIII a. vertimai iš kitų Europos kalbų. Karaliaus Hakono IV paliepimu į norvegų kalbą buvo verčiami romanai apie karalių Arturą ir jo Apvaliojo stalo riterius, apie Tristaną ir Izoldą bei kt. Šioms „sagoms” būdingas puošnus, daugiažodis stilus – tuo, jau nė nekalbant apie visai kitokią tematiką, jos labai skiriasi nuo „giminių sagų”. Veikiausiai būtent išpopularėjusios riterių sagos paskatino skandinavus imti užrašinėti ir savasias herojines sagas.

Būta pasiūlymų sagas skirstyti ir kitaip, tačiau čia pateikta klasifikacija yra labiausiai paplitusi.

Reikia pažymėti, kad toks skirstymas nėra nuoseklus ir remiasi ne vienu kriterijumi. Todėl kai kurios sagos gali būti priskirtos skirtingoms grupėms. Pavyzdžiui, *Hryggjarstykki* ar

„Sveriro saga” kartais vadinamos ne tik „karalių”, bet ir „amžininkų sagomis”, nes jose pasakojama apie valdovus, valdžiusius beveik tuo pat metu, kai šios sagos buvo užrašytos. Arba štai „Inglingsų saga” (*Ynglinga saga*) iš „Žemės rato” priskiriamas „karalių sagoms”, bet paprastai priduriamas, kad ji daug kuo panaši į „sagas apie senovę”. Ir iš tiesų, pirmieji joje aprašomi karaliai – ne istoriniai skandinavų valdovai, bet Odinas, Njordas, Fréjas ir kiti (o juk tai – skandinavų dievų vardai). Nepamirština, kad patys senovės skandinavai, t. y. sagų pasakotojai ir klausytojai, sagų į tokias grupes neskirstė. Jiems visos sagos buvo tiesiog sagos – pasakojimai apie svarbius praeities įvykius.

Sagų autorystė

[...] viduramžiais autorystė [...] buvo nepalyginti mažiau individuali, labiau korporacinė negu autorystė po viduramžių ir ypač po Romantizmo.

Whaley 1991: 17

Nemaža dalis senovės islandų literatūros kūrinių yra anoniminė. Nežinomas beveik né vienos „islandų (kitaip – giminų) sagos” autorius. Apie kai kurių autorystę spėjama tik iš netiesioginių duomenų – leksikos bendrumų su kitais kūriniais, kurių autorystė nustatyta, ar pan. Dažniau, nors irgi anaipolt ne visada, yra žinomi „karalių sagų” autoriai: matyt, pats jų kūrimas laikytas svarbiu, išidėmétinu įvykiu.⁶ Tačiau net ir tais atvejais, kai kūrinio autorius tikrai žinomas, reikia turėti omenyje, kad autorystės samprata šiuo atveju visiškai skiriasi nuo mūsų laikais įprastos. Anuomet tekstu nesaugojo autorinių teisių įstatymai, ir vėlesni autoriai nesivaržydamis naudodavosi ankstesniųjų darbais, kartais juos kone pažodžiui perpasakodami, kartais paredaguodami pagal savo poreikius – priderindami prie kito konteksto, pataisydami pagal kitus šaltinius. Daugelis kūrinių tad yra gryna kompiliacino pobūdžio. Antra vertus, XII – XIV a. nebuvo ne tik kompiuterių, bet ir spausdinimo mašinelių. Kūriniai būdavo rašomi ir perrašomi ranka. Kiekvienas raštininkas buvo, ar bent turėjo galimybę būti, kartu ir redaktorius, ir kompiliatorius. Diana Whaley rašo: „Atskiras tekstas yra ne tiek išbaigta visuma, kiek tam tikro proceso stadija, mat kol néra spaudos, kiekvienas rankraštis gali tapti bet kuo nuo daugmaž tikslios kopijos iki visiškai naujo kūrinio, o tarp šių kraštinumų – visokiausios pataisystos redakcijos. Visiškai nauji tekstai yra reti, ir tai, kaip viduramžių rašytojas naudojasi tradiciniais šaltiniais, kaip jis derina perrašinėtojo, redaktoriaus ir kuriančio autoriaus vaidmenis, leidžia jo veiklą vadinti kompiliavimu” [Whaley 1991: 19]. Pažymétina, kad senovės islandų kalboje netgi néra atskiro žodžio, reiškiančio „rašyti, kurti, būti [prozos] autoriumi”.⁷ Vartojami pasakymai *láta skrifia, láta rita* (parašyti, liepti užrašyti) ir *saman setja* (sudėti, komponuoti, kompliuoti) tiksliausiai atspindi tokios neįsisąmonintos autorystės pobūdį. Neretai būna ne taip paprasta pasakyti, ar turėtume kalbėti apie kelis to paties kūrinio nuorašus, ar apie skirtingus kūrinius. Pasitaiko atvejų, kai esama keleto tos pačios sagos variantų. Taigi raštininko darbą nuo autoriaus

dažnai teskyrė vienas žingsnis, ir neretas nuorašas bent iš dalies gali būti pavadintas nauju kūriniu.

Istorinė tiesa, meninė išmonė ar sinkretinė tiesa?

Viena iš įdomiausių ir svarbiausių problemų, kalbant apie sagų literatūrą, – ar sagos yra patikimi istorijos šaltiniai, t. y. ar viskas, apie ką pasakojama sagose, iš tikrujų vyko, ar sagos veikiau panašios į istorinius romanus, skirtus intelektualiai pramogai, bet su tikraja Skandinavijos senovė nedaug teturinčius bendra? Dvi pagrindinės sagų atsiradimo teorijos yra vadinamoji laisvosios prozos teorija (*Freiprosa*, pagrindiniai atstovai – A. Heusleris, K. Liestølis, F. Jónssonas) ir knyginių prozos teorija (*Buchprosa*, pagrindiniai atstovai – K. Maureris, B. M. Olsenė, S. Nordalis). Pasak pirmiosios, sagos jau žodinėje tradicijoje susiformavo tokios, kokios vėliau (XIII a.) buvo užrašytos ir pasiekė mūsų laikus. Iš to plaukia, 1) kad jokių konkretių autorių sagos niekada neturėjo, jos – kolektyvinės kūrybos vaisius; sagos turėjo tik užrašytojus, bet ne autorius; 2) kad sagos yra gana patikimi istorijos šaltiniai, nes jos susiklostė tada, kai vyko jose vaizduojami įvykiai, arba netrukus po to, ir šie pasakojimai buvo užrašyti daugmaž nepakite. Antroji teorija žodinę tradiciją laiko tik vienu iš šaltinių, kuriais naudojosi konkretūs XIII a. gyvenę jų autoriai. Šios teorijos šalininkai į sagas žiūri kaip į meno kūrinius, taigi siūlo visiškai nesikliauti jomis kaip istoriniaiši šaltiniai – lygiai kaip nelaikome istoriniaiši šaltiniai O. Wilde’o ar H. Senkevičiaus istorinių romanų.

Iš tiesų, dabartinis skaitytojas gali į sagas žiūrėti kaip į grožinės literatūros kūrinius, meninę išmonę. Tačiau vargu ar jos taip pat buvo suvokiamos ir viduramžiais. M. Steblin-Kamenskis teigia, kad sagų visuomenėje apskritai nebūta skirtumo tarp meninės ir istorinės tiesos. Sagų pasakotojai ir klausytojai žinojo tik vienos rūšies tiesą, kurią mokslininkas siūlo vadinti „sinkretine”. Juk sagose apstū tokią dalyką, kuriuos mes vadintume „menine išmone” arba „menine tiesa”: visų pirma tai veikėjų dialogai, kurių ne tik niekas nebuvu užfiksavęs, bet galbūt niekada nebuvu né girdėjęs. Bet viduramžių Islandijoje viskas, kas pasakojama sagose, greičiausiai laikyta tiesa. Nors sagų kūrėjai ir leisdavo sau įterpti tokius išgalvotus dialogus ar kitas detales, vis dėlto jie, matyt, jautėsi tik perpasakoja iš tiesų vykusius įvykius, o ne kuriantys meno kūrinius. Tieka karalių, tiek islandų sagos nebūdavo „kuriamos”, o tik pasakojamos ar užrašomos. Atitinkamai ir sagų „autorių” (tiksliau – pasakotojų ir užrašytojų) tikslas buvo ne tiek sukurti meniškai išbaigtus kūrinius, kiek papasakoti apie svarbius praeities įvykius. Štai kodėl tiek daug neva balastinės informacijos (apie giminytės ryšius, vietoves ir pan.) – ne dėl to, kad jos reikėtų kūrinio išbaigtumui, o paprasčiausiai dėl to, kad visa ši informacija sudarė tiesą. Tokią autorystę M. Steblin-Kamenskis vadina „neįsisąmoninta” (*неосознанное авторство*), o tokią išmonę – „slapta” (*скрытый смысл*). Aišku, neįsisąmoninta autorystė nereiškia, kad sagų užrašytojai nejdėdavo jokio indėlio į galutinį sagos apipavidalinimą. Aaronas Gurevičius rašo:

Akivaizdu, kad pati autorinė veikla, poveikis tekstu, jo kūrimas ir, antra vertus, autorinė savimonė, nuovoka apie šią veiklą, jos prigimtį, mastą bei reikšmę – skirtingi dalykai. Autoriaus veikla nukreipta į medžiagą, savęs vertinimas – į kūrėją. Epinio kūrinio prigimtis nepaneigia autoriaus kūrybinės iniciatyvos. Apipavidalindamas žodinį pasakojimą autorius, savaimė suprantama, stengdavosi padaryti jį išbaigtą ir įtikinamą ir šiam tikslui pasitelkdavo visas turimas priemones, kurių sagų užrašymo laikais būta gana įvairių. Bet kadangi forma, siužetas herojai, įvykiai, vaizduojamo veiksmo vieta ir laikas buvo jam duoti taip pat, kaip ir pasaulėžiūros nuostatos, etika, patysių sagos patosas, tai jam nė negalėjo ateiti į galvą, kad jis ir yra autorius, kūrėjas – jis suvokė save kaip užrašytoją, kaip sagos sudarytoją, kaip grandį ilgoje kolektyvinės tradicijos grandinėje.

Гуревич 1979.

Čia cit. iš interneto svetainės: <<http://norse.narod.ru/articles/gurevich/eddasaga/6.html>>

Skaldų poezija

Norėtusi atskirai pasakyti keletą žodžių apie skaldų posmus kaip istorinį šaltinį. Paprastai akcentuojama skaldų poeziją esant patikimą palyginti su kitais šaltiniais. Mat skaldai savo giesmėse pasakodavo apie įvykius, kuriuose patys buvo dalyvavę arba informaciją apie juos gavę „iš pirmų lūpų“. Neretai ir šiuolaikinių mokslininkų cituojami paties Snorio žodžiai iš „Žemės rato“: „Mes laikome tiesa visa tai, kas pasakojama šiose giesmėse apie [valdovų] žygius ir mūsius. Ir nors skaldai buvo labiausiai ipratę girti tą valdovą, kurio akivaizdoje stovi, nė vienas skaldas nebūtų išdrįsė kalbėti apie tokius jo žygarbius, apie kuriuos visi, kas klauso, o ir pats konungas žino, kad tai grynas melas ir nebūtų dalykai. Tai būtų pajuoka, o ne pagyrimas“ [*Heimskringla*, „Prologas“, iš senosios islandų kalbos vertė Rasa Ruseckienė].

Teigiama, kad skaldų žodžiai dėl itin imantrios metrikos per amžius nepakito, net ir perduodami iš lūpų į lūpas. Vis dėlto tyrinėtojai ne visuomet taip pasitiki skaldų poezijos autentiškumu, kaip Snoris. Antai J. Steenstrupas netgi rašė: „Istorikas, kuris nori pasinaudoti sagų posmaių kaip svarbiausių irodymu ir istorinio pasakojimo pagrindu, iš tikrujų veltui švaisto laiką“ [cit. iš Moberg 1941: 17]. Viena iš problemų, su kuriomis susiduria istorikas, besiremiantis skaldų posmaių, – šių posmų (o kai kuriais atvejais gal ir pačių skaldų asmenybų) autentiškumas. Ne visada galime būti tikri, kad skaldų posmai, cituojami sagose, tikrai buvo sukurti tada ir to asmens, kaip teigia sagos. Tiesa, ši problema labiausiai liečia pavienius posmus, vadinančias paskiršias strofas (*lau-savísur*). Žymiausią skaldų poemą apie konungus autentiškumas tokį abejonių mokslininkams paprastai nekelia [žr. Moberg 1941:17t ir jo nuorodas į Nat. Beckmano darbus].

Kita akivaizdi problema – skaldų posmų interpretavimas. Dėl imantrios sintaksės ir ne visuomet aiškių keningų, skaldų poeziją gali būti sunku suprasti ne tik dabarties skaitytojams bei tyrinėtojams, bet ir patiemis sagų autoriams. Ne taip jau

retai sagose pasitaiko atvejų, kai cituojami posmai ne patvirtina prozinį sagos tekstą, kaip teigama pačioje sagoje, o tiesiog jam prieštarauja. Tokiu atveju mūsų laikų mokslininkams gali kilti pagunda, kur tik įmanoma, „pataisyti“ skaldų posmus („atrasti pirminį jų pavidalą“), kad šio prieštaravimo nebeliktų. Sitoks „redagavimas“ labai būdingas Finnuro Jónsson parengtiems skaldų poezijos leidimams. Vélesni tyrinėtojai labai skeptiškai žiūri į tokį metodą. Tais atvejais, kai posmo reikšmė yra mums nesuvokiama, tikslinguai ir moksliskiau yra pripažinti, kad nesuprantame, ką skaldas turėjo omenyje, negu paredaguoti skaldo žodžius taip, kad jie atitiktų mūsų įsivaizdavimą apie tai, ką jie neva „turėtų“ reikšti.

Kuršių paminėjimai sagose

Negalima tvirtinti, kad lietuvių istorikams kuršių (ar kitų baltų bei Baltijos tautų) paminėjimai sagose visai nežinomi. Yra netgi specialiai šiai temai skirtų straipsnių [pvz., Mickevičius 2001]. Ji liečiama kai kuriose disertacijose (Šarūno Radvilavičiaus magistro darbe, apgintame Oslo universite; Arturo Mickevičiaus daktaro disertacijoje, 1993 m. apgintoje Vilniuje). Vis dėlto šis šaltinis tebéra, be abejo, per mažai žinomas. Viena iš svarbiausių kliūčių lietuvių mokslininkams, matyt, yra kalbos barjeras. Vis dar beveik neturiame senosios skandinavų literatūros vertimų į lietuvių kalbą. Ilgą laiką vienintelis vertimas buvo dar 1975 m. „Vagos“ leidyklos išleista „Egilio saga“ – svarbus, bet tik vienas kūrėnys. Pagaliau 2002 m. ta pati leidykla išleido naują vertimą – „Kniutlingų sagą“. Palyginimui – estų kalba 1982 m. išleista „Gretiro saga“, 2001 m. – „Njalio saga“ (abi vertė A. Alas). Be to, estai yra išsivertė ir „Vyresniajā Edā“, ir „Jaunesniajā Edā“. Tiesa, lietuvių kalba laukiame gana greitai pasirodant senųjų skandinavų tekštų antologijos, kurioje bus pateikiamos ištraukos iš svarbiausiųjų senosios skandinavų literatūros paminklų, priklausančių įvairiems žanram (ji vadinsis „Mimiro šaltinis“ ir bus išleista Vilniaus universiteto leidyklos; parengė dr. Rasa Ruseckienė).

Iš citatų lietuvių autorių straipsniuose akivaizdu, kad kai kuriems jų vis dar nesuprantami netgi sagų pavadinimai (vienoje pakankamai rimtoje mokslinėje knygoje rašoma „Hervararo saga“, „Knytlingaro saga“ – greičiausiai čia bus paraidžiuui nusisiūrėta nuo anglų k. *The Saga of Knýtlings* ar pan.). Neatsikratoma ir gana naivių stereotipų. Rašoma: „Vienas iš įdomiausių šaltinių yra p o e t i s k o s i o s Islandijos sagos“ [Bliujienė 1999: 15, išskirta U. M.]. Argi tikrai Islandijos sagos tokios jau poetiškos? Priešingai, dauguma tyrinėtojų jas vadina „absoliučios“ arba „grynosios prozos“ paminklais.

Rengiant šią publikaciją naudotasi internetu. Jame galima rasti gana daug senųjų skandinavų tekštų, taip pat ir sagų. Paméginta surasti visas vietas, kur minimi kuršiai (*Kúrir*) arba Kuršas (*Kúrland, Kúrlönd*). Be to, į šią publikaciją ištraukta ir viena saga („Kniutlingų saga“), kurios nepavyko rasti internete, bet kurioje irgi porasyk minimi kuršiai. Galimas daiktas, tokią sagą yra ir daugiau, be to, vertėtų surasti visas vietas, kur minimos ir kitos baltų ar Baltijos tautos (lyviai ir kt.), upėvardžiai (tokie kaip Dauguva) ar pan. Savai istorijai

pažinti būtų svarbu žinoti ir tai, ką sagos pasakoja apie balų kaimynus – vendus, lenkus, finougry tautas.

Ateities darbas – išversti ir parengti mokslinius, komentuotus leidimus bent tū sagų, kurių ištraukos cituojamos šioje publikacijoje. Nepakanka perskaityti pavienes, iš konteksto ištrauktas citatas, būtina plačiau susipažinti su vikingų pasauly, jų užmojais, o tam reikia išsiversti bent keletą sagų ištisai, ne vien po trupinėli.

Taigi senosios islandų kalbos tekstai šiai publikacijai paimiti iš *Netútgáfan* interneto svetainės (www.snerpa.is). Vienintelė išimtis – „*Kniutlingų saga*“: jos tekstas pateikiamas pagal leidinį *Danakonunga sögur. Skjöldunga saga. Knýtilinga saga. Ágrip af sögu Danakonunga.* – Bjarni Guðnason gaf út. – Reykjavík: Hið Íslenzka fornritafélag. – 1982 (iš serijos

Íslenzk fornrit, XXXV. bindi.). Akylas skaitytojas pastebės, kad skiriasi *Íslenzk fornrit* bei *Netútgáfan* vartoama ortografija; vertėjas nesiryžo jos vienodinti, juoba kad skirtumai ne tokie jau dideli (*Netútgáfan* ortografija gerokai artimesnė dabartinei islandų kalbai).

Cia pateikiami vertimai yra ne tiek literatūriniai, kiek filologiniai, t. y. stengiamasi originalą perteikti kuo tiksliau, beveik paraidžiu. Kai kuriais atvejais skliaustuose paaiškinami islandiški terminai, pvz., „hovdingai [karvedžiai]“ arba „hovdingas [valdovas]“. Visi tokie skliaustuose pateikti paaiškinimai yra vertėjo. *Danmörk* nuosekliai verčiama „Dania“, *Danaveldi* – „Danų valstybė“, *Svíþjóð* – „Svitjodas“ (mat tai ne visai tas pat, kas „Svedija“, veikiau „dabartinė Švedija minus Getalandas“), *Svíaveldi* – „Švedų valstybė“.

Pirmiausia – kelios ištraukos iš vadinamųjų sagų apie Šiaurės kraštų senovę. Jos istoriškai bene mažiausiai patikimos ir pasakoja apie seniausius laikus.

Göngu–Hrólfs saga

Þeir herja um sumarit. Býtti Hrólfr silfrinu úr sjóðnum á tvær hendr, ok var þeim öllum vel til hans nema Jólgeir, því at Hrólfr var bæði latr ok svefnugr, en kunni eigi í skipi at gera. Aldri var hann í bardögum né nokkurum mannraunum. Jólgeirr fór illa með herskap sínum ok rænti mest búþegna ok kaupmenn, en herjuðu oftast um Kúrlönd ok fengu of fjár.

Hervarar saga ok Heiðreks

Ívarr inn víðfaðmi kom með her sinn í Svíaveldi, sem segir í konunga sögum, en Ingjaldr konungr inn illráði hræddist her hans ok brenndi sikhjálfr inni með allri hirð sinni á þeim bæ, er á Ræningi heitir. Ívarr inn víðfaðmi lagði þá undir sikhallt Svíaveldi. Hann vann ok Danaveldi ok Kúrland, Saxland ok Eistland ok öll austrríki allt til Garðaríkis. Hann réð ok vestra Saxlandi ok vann hlut Englands; þat er kallat Norðumbraland. Ívarr lagði þá undir sikhallt Danaveldi, ok síðan setti hann þar yfir Valdar konung ok gifti honum Álfhildi, dóttur sína. Þeira sonr var Haraldr hilditönn ok Randvér, er fell í Englandi. En Valdarr andaðist í Danmörk; tók þá Randvér Danaríki ok gerðist konungr yfir. En Haraldr hilditönn lét gefa sér konungsnavn í Gautlandi, ok síðan lagði hann undir sikhallt nefnd ríki, er Ívarr konungr inn víðfaðmi hafði átt.

Norna–Gests þáttur

Sjám vér þá mörg skip sigla norðan. Váru Gandálfus synir fyrir þeim. Sækja þá hvártirveggja. Sigurðr hringr var eigi þar, því at hann varð at verja land sitt, Svíþjóð, því at Kúrir ok Kvænir herjuðu þangat. Sigurðr var þá gamall mjök. Síðan lýstr saman liðinu, ok verðr þar mikil orrosta ok mannskæð. Gandálfus synir gengu fast fram, því at þeir váru bæði meiri ok sterkari en aðrir menn.

Örvar–Odds saga

Garðaríki er svá mikit land, at þat var þá margra konunga ríki. Marró hét konungr. Hann réð fyrir Móra-

Saga apie Hrolvą Péstijį

Jie kariauja vasarą. Hrolvas dalijo sidabrat iš kapšų abiem rankom, ir visi buvo jam palankūs, išskyrus Jolgeirą, mat Hrolvas buvo ir tinginys, ir miegalius, ir nemokėjo triūsti po laivą. Niekuomet jis nedalyvaudavo kautynėse ar kituose vyriškumo išbandymuose. Jolgeiras labai siautėjo su savo karos žygiais ir smarkiai apliešinėjo ūkininkus bei pirklius, o dažniausiai kariaudavo Kurlande [Kurše] ir prisigrobdavo ten turto.

Saga apie Hervor ir Heidreką

Ivaras Plačiaglėbis atvyko su savo kariauna į Švedų valstybę, kaip pasakojama konungų sagose, o konungas Ingjaldas Nedorasis⁸ išsi-gando jo kariaunos ir susidegino pats su visa savo palyda dvare, kuris vadinas Reningas. Tada Ivaras Plačiaglėbis pajungė savo valdžion visą Švedų valstybę. Taip pat jis nukariavo Danų valstybę ir Kurlandą [Kuršą], Sakslandą [Saksoniją] ir Eistlandą [Estiją], ir visas rytu šalis iki pat Gardarikio [Rusios]. Jis valdė ir Sakslando vakarus, ir nukariavo dalį Anglijos; ji vadina Nordumbralandu [Nortumbrija]. Tada Ivaras pajungė savo valdžion visą Danų valstybę, o vėliau jis jos valdovu paskyrė konungą Valdarą ir išleido už jo Alvildą, savo dukterį. Jų sūnus buvo Haraldas Karo Dantis ir Randveras, kuris žuvo Anglijoje. O Valdaras mirė Daniuje; tada Randveras perėmė Daniją ir pasidarė jos konungu. O Haraldas Karo Dantis sutiko priimti konungo vardą Gautlande [Getalande, dab. šved. k. *Götaland*] ir vėliau pajungė savo valdžion visas anksčiau suminėtas šalis, kurios an-dai priklausė konungui Ivarui Plačiaglėbiui.

Gija apie Norna–Gestą

Tada mes matome daug laivų plaukiant iš Šiaurės. Jiems vadovo Gandalvo sūnūs. Tada jie puola vieni kitus. Sigurdo Žiedo ten nebuvo, mat jis gyné savo šalį, Svitjodą, nes ten siautėjo kuršiai ir kvenai.⁹ Sigurdas tuomet buvo labai senas. Paskui sušaukė kariauną, ir ten užvirė didelės ir kruvinos kautynės. Gandalvo sūnūs ryžtingai žengė pirmyn, nes jie buvo ir aukštesni, ir stipresni už kitus žmones.

Saga apie Orvar–Odą

Gardarikis [Rusia] yra tokia didelė šalis, kad ten tuo metu buvo daugelio konungų valdos. Vienas konungas buvo vardu Maro. Jis

mar; þat land er í Garðaríki. Ráðstafra hét konungr. Ráðstofa heitir þar, er hann réð fyrir. Eddval hét konungr. Hann réð fyrir því ríki, er Súrsdal heitir. Hólmgeirr hét sá konungr, er næst Kvillánus réð fyrir Hólmgarði. Paltes hét konungr. Hann réð fyrir Palteskuborg. Kænmarr hét konungr. Hann réð fyrir Kænugörðum, en þar byggði fyrst Magok, sonr Japhets Nóasonar. Þessir konungar allir, sem nú eru nefndir, váru skattgildir undir Kvillánus konung.

Ok áðr en Oddr kæmi til Hólmgarðs, þá hafði Kvillánus lið safnat um ina næstu þrjá vetr. Þykkir mönnum sem hann hafi vitat fyrir þangatkvámu Odds. Þar váru allir fyrr nefndir konungar með honum. Svartr Geirr Óðarsson var ok þar. Hann var svá kallaðr, síðan Ögmundr Eyþjófsbani hvarf. Þar var ok mikill herr af Kirjálalandi ok Rafestalandi, Refalandi, Vírlandi, Eistlandi, Líflandi, Vitlandi, Kúrlandi, Lánlandi, Ermlandi ok Púlinalandi. Petta var svá mikill herr, at eigi mátti hundruðum telja. Undruðust menn mjök, hvat þetta ógrynni hers, er saman var dregit, skyldi.

Sörla saga sterka

En at morgni komanda, er lítt var ljóst, sendi Högni tólf menn til hallarinnar, ok var Svalr fyrir liði þeira. Bað Högni, at þeir segðu þeim Sörla inum sterka ok Erlingi konungi, föður hans, at hann byði þeim bardaga þegar samstundis. Fóru nú sendimenn ok léttu eigi fyrr en þeir koma í höllina, þar er Erlingr konungr inni sat með öllum sínum höfðingjum ok lendum lýð.

Heilsar Svalr upp á konung ok mælti svá: «Högni, sonr Hálfdanar konungs, hefir oss hingat sent ok laetr kununge ðér, konungr, at hann býðr Sörla inum sterka bardaga, ef hann er hér innan lands, ella sjálfum þér, ef hann er eigi heima, ok vill nú Högni hefna á ykkr feðgum makligrá svívirðinga. Uggir mik eigi muni ykkr betr fara en þeim leiðu þrælum, er verja skyldu land þitt ok drekann Skrauta, hverir fljótt fellu fyrir oss sem ragar skógarbeitri. Lítast mér þínir menn, konungr, heldr huglausir vera ok heldr hentir til at þjóna hér í höll þinni heldr en bardaga halda við vaska stríðsmenn þá af Kúrlandi ok Köldu-Svíþjóð. Því er þat mitt it bezta ráð, at þú gefir þík fanginn ok allt þitt ríki á vald Högna, undir þá miskunn, sem honum þykir þú makligr til vera at þiggja.»

Toliau pateikiamos išstraukos iš „karalių sagų”, įeinančių į „Žemės ratą” (*Heimskringla*):

Haralds saga Sigurðarsonar

Hákon fór þá þegar úr landi og hafði langskip vel skipað. Hann kom fram suður í Danmörk og fór þegar á fund Sveins konungs mágs síns. Tók konungur fegin-samlega við honum og fékk honum þar veislur miklar. Gerðist Hákon þar landvarnarmaður fyrir víkingum er mjög herjuðu á Danaveldi, Vindur og aðrir Austurvegs-menn og svo Kúrir. Lá hann úti á herskipum vetur sem sumar.

valdē Moramarą [Muromą]; tas kraštas yra Gardarikye. Vienas konungas buvo vardu Radstavas. Jo valdos vadinas Radstova [Rostovas]. Vienas konungas buvo vardu Edvalis. Jis valdē tą kraštą, kuris vadinas Sursdalis [Suzdalę]. Vardu Holmgeiras buvo tasai konungas, kuris po Kvilanaus valdē Holmgardą [Novgorodą]. Vienas konungas buvo vardu Paltesas. Jis valdē Palteskuborgą [Polocką]. Vienas konungas buvo vardu Kenmaras. Jis valdē Kenugardarą [Kijevą], o ten iš pradžių gyveno Magokas, Jafeto sūnus, Nojaus vaikaitis. Visi šie konungai, kurie dabar yra išvardinti, mokėjo mokesčius konungui Kvilanui.

O prieš Odui atvykstant į Holmgardą, Kvilanus telkė kariauną tris žiemas. Žmonės mano, kad jis iš anksto žinojęs Odą atvyksiant. Ten su juo buvo visi anksčiau išvardinti konungai. Svartas Geiridės sūnus irgi buvo tenai. Jis taip buvo vadinas nuo tada, kai pradingo Ogmundas Eitjovo Žudikas.¹⁰ Ten buvo ir didžiulė kariuomenė iš Kirjalalando [Karelijo] bei Ravestalando, Revalando [Revalos srities šiaurės Estijoje]¹¹, Virlando [Viruma šiaurės Estijoje], Eistlando [Estijos], Livlando [Livonijos], Vitlando „vitingų šalies“ – Prūsijos dalies (Sembos?), Kurlando [Kuršo], Lanlando,¹² Ermando [Rytų Prūsijos dalies Varmės]¹³ ir Pulinalando [Lenkijos]. Tai buvo tokia didelė kariuomenė, kad negalėjai suskaičiuoti šimtais. Žmonės labai stebėjos, kam sutelkta tokia milžiniška kariuomenė.

Saga apie Sorli Stipruoli

O ateinantių ryta, kai truputį prašvito, Hognis pasiuntė dyliką vyru į menę, ir jų vadas buvo Svalas. Hognis paprašė, kad jie pasakytu Sorliui Stipruoliui ir konungui Erlingui, jo tévui, jog jis siūlas jiems kautynes iškart tą pat valandą. Dabar pasiuntiniai nuėjo ir nesustojo, kol iéjo į menę, kurioje sédėjo konungas Erlingas su viais savo hovingais [karvedžiais] ir lendrmanais [didikais, karaliaus žemiu valdytojais].

Svalas pasveikino konungą ir taip prabilo: „Hognis, konungo Halvdano sūnus, pasiuntė mus čionai ir liepė paskelbtu tau, konunge, kad jis kviečia kautis Sorli Stipruoli, jeigu jis yra čia šalyje, arba tave patį, jei jo néra namuose, ir dabar Hognis nori deramai atkeršyti jums, tévui ir sūnui, už ižeidimą. Bijau, kad jums seksis ne geriau, negu kad éjosi tiems vergams, kurie turėjo ginti tavo šalį ir drakoną [t. y. dideli karo laivą su drakono galva pirmgaly] Skrautį, kurie netrukus krito prieš mus kaip bobiškos¹⁴ miško ožkos. Regisi man tavo vyrai, konunge, benarsiai ir veikiai tetinkami patarnauti čia, tavo menéje, nei stoti į kautynes su narsiaisiais kariais iš Kurlando [Kuršių žemės] ar Šaltojo Svitjodo [Svitjodas šiaip jau – Švedija, bet Šaltasis Svitjodas – Rusija]. Todėl geriausias mano patarimas yra tas, kad pasiduotum į nelaisvę ir atiduotum visą savo valstybę Hognio valdžion, pagal tokią malonę, kokią tu jam pasirodysi vertas gauti“.

Saga apie Haraldą, Sigurdo sūnų

Tada Hakonas iš karto išvyko iš šalies ir turėjo gerai įrengtą ilglaičių [toks karo laivų tipas]. Jis atvyko į pietus Danijon ir iškart nukeliavo susiūkti su savo svainiu, konungu Sveinu. Konungas jį džiaugmingai sutiko ir iškélė jam dideles vaišes. Hakonas pasidarė tenai krašto sergėtoju nuo vikingų, kurie labai siaubdavo Danų vals-tybę, vendų ir kitų rytų kraštų gyventojų, taip pat kuršių. Jo karo laivai plaukiojo po jūrą ir žiemą, ir vasarą.

Magnúss saga góða

Einn dag þá er Magnús konungur sat í hásæti og var fjölmennt um hann sat Sveinn Úlfsson á fótskörinni fyrir konunginum.

Þá tók konungur til málss: «Kunnigt vil eg gera höfðingum og allri alþýðu þá ráðagerð sem eg vil vera láta. Hér er kominn til míni ágætur maður, bæði að ættum og af sjálfum sér, Sveinn Úlfsson. Hann hefir nú gerst minn maður og selt mér trú sína til pess. En svo sem þér vitið, að allir Danir hafa í sumar gerst mínir menn, þá er nú landið höfðingjalaust, er eg em í brott farinn, en þar er sem þér vitið mjög herskátt af Vindum og Kúrum og öðrum Austurvegsmönnum eða svo Söxum. Hét eg þeim og að fá höfðingja til landvarnar og landstjórnar. Sé eg þar engan mann jafnvel til fallinn fyrir allra hluta sakir sem Svein Úlfsson. Hefir hann ætt til þess að vera höfðingi. Nú mun eg gera hann jarl minn og fá honum í hendur Danaveldi til yfirsóknar meðan eg em í Noregi svo sem Knútur hinn ríki setti Úlf jarl, fóður hans, höfðingja yfir Danmörk þá er Knútur var á Englandi.»

Einar þambarskelfir segir: «Ofjarl, ofjarl, fóstri.»

Ólafs saga helga

En er hljóð fékkst þá mælti Þorgnýr: «Annan veg er nú skaplyndi Svíakonunga en fyrr hefir verið. Þorgnýr föðurfaðir minn mundi Eirík Uppsalakonung Emundarson og sagði það frá honum að meðan hann var á léttasta aldrí að hann hafði hvert sumar leiðangur úti og fór til ýmissa landa og lagði undir sig Finnland og Kirjálaland, Eistland og Kúrland og víða um Austurlönd. Og mun enn sjá þær jarðborgir og önnur stórvirkir þau er hann gerði og var hann ekki svo mikilláttur að eigi hlýddi hann mönnum ef skylt áttu við hann að ræða. Þorgnýr faðir minn var með Birni konungi langa ævi. Var honum hans siður kunnigur. Stóð um ævi Bjarnar hans ríki með styrk miklum en engum þurrð. Var hann dæll sínum vinum. Eg má muna Eirík konung himn sigursæla og var eg með honum í mörgum herförum. Jók hann ríki Svía en varði harðfenglega. [...]»

Citatos iš dar vienos „karalių sagos” – „Kniutlingų sagos”, pasakojančios apie danų valdovų dinastiją, taip pavadinčia greičiausiai pagal Knutą Didžįjį (Kniutlingai = Knuto ainiai):

Knýtinga saga

XXIX. kapítuli

Knútr konungr var ríkr maðr ok ok refsingasamr ok hegndi mjök ósiðu. En meðan Haraldr hein hafði verit konungr yfir Danmörk, þá höfðu lítt verit hegndir ósiðir, bæði innanlandsmönnum ok víkingum, er þá herjuðu i Danmörk, bæði Kúrir ok aðrir Austrvegsmenn. En er Knútr var konungr orðinn, þá varði hann landit harðfengiliga ok rak alla heiðingja af landi sínu ok jafnvel af sjónum, svá at engi þorði úti at liggja fyrir Danmörk fyrir sakir ríkis Knúts konungs ok herskapar.

Saga apie Magnu Gerají

Vieną dieną, kai konungas Magnus sédéjo aukštasuolyje, ir aplink jį buvo daug žmonių, ant pakojø priešais konungą sédéjo Sveinas Ulvo sūnus.

Tada konungas prabilo: „Noriu aš paskelbti hovdingams [karvedžiams] ir visai tautai tą sumanymą, kurį esu nusprenđes igyvendinti. Čia pas mane yra atvykės žmogus, garsus ir savo kilme, ir pats savimi, – Sveinas Ulvo sūnus. Dabar jis pasidare mano žmogumi ir prižadéjo děl to man ištikimybę. O kaip jūs žinote, visi danai šią vasarą pasidare mano žmonėmis [valdiniais], taigi dabar ta šalis neturi hovdingo [valdovo], kai aš būnu išvykės, o ją, kaip jūs žinote, labai siaubia vendai ir kuršai, ir kitų rytų kraštų žmonės arba dargi saksai. Aš jiems prižadéjau paskirti hovdingą krašto gynybai ir valdymui. Aš nematau jokio žmogaus, taip gerai tinkamo visais atžvilgiais, kaip Sveinas Ulvo sūnus. Kilmė leidžia jam būti hovdingu [valdovu]. Dabar aš ketinu padaryti jį savo jarlu ir įteikti jam į rankas Danų valstybę valdymui, kai aš būnu Norvegijoje, kaip kad Knutas Galingasis paskyrė jarlą Ulvą, jo tėvą, Danijos hovdingu, kuomet Knutas būdavo Anglijoje.”

Einaras Pilvkratys sako: „Per didis jarlas, per didis jarlas, auklėtini.”

Saga apie Olavą Šventajį

O kai stojo tyla, prabilo Torgniuras: „Kitoks dabar yra švedų konungų būdas, nei būdavo anksčiau. Torgniuras, mano tėvo tėvas, atminė Upsalos konungą Eiriką Edmundo sūnū ir pasakojo apie jį, kad būdamas pačiamē jégū žydéjime šis kiekvieną vasarą rengdavo karo žygius jūra ir nukakdavo į įvairius kraštus, ir pajungė savo valžiai Finlandą [Suomiją] ir Kirjalalandą [Karelija], Eistlandą [Etiija] ir Kurlandą [Kursā], ir daugel kitų rytų kraštų. Dar tebematytie pylimai ir kiti dideli darbai, kuriuos jis padarė, ir vis dėlto jis nebuvo toks išdidus, kad neklaustyžmonių, jei šiemis reikėdavo su juo pasitarti. Torgniuras, mano tėvas, buvo konungo Bjorno palydoje ilgą amžių. Jam buvo žinomi šio įpročiai. Bjorno laikais jo valstybę laikėsi su didele stiprybe ir nė kiek nesumenko. Jis būdavo malonus savo draugams. Aš pamenu konungą Eiriką Pergalingąjį ir dalyvavau su juo daugelyje karo žygijų. Jis išplėtė Švedų valstybę ir narsiai gynė. [...]”.

Kniutlingų saga

29 skyrius

Konungas Knutas buvo galingas vyras ir griežtas, ir smarkiai bausdavo už nusikaltimus. O kai Danijos konunu buvo Haraldas Pustyklė, už nusikaltimus būdavo menkai baudžiami tiek krašto gyventojai, tiek vikingai, kurie tada plėšikavo Danijoje: ir kuršai, ir kiti Rytų kraštų žmonės. O kai Knutas tapo konungu, jis aršiai gynė šalį ir išvijo visus pagonis iš savo žemės ir taip pat iš jūros, kad nė vienas neišdrīso kėsintis į Daniją děl konungo Knuto bei kariaunos galybės.

LXXXVII. kapítuli

Viðgautr hét maðr. Hann var ættaðr af Sámlandi. Hann var heiðinn maðr i þann tíma. Hann var kaupmaðr ok stórauðigr ok vel menntr um marga hluti. Hann var jafnan vanr at sigla kaupferðir í Austrveg.

Pat var eitt sumar, er hann sigldi austan ok ætlaði þá heim at halda, at hann varð siðbúinn. Ok er hann kom austan at Kúrlandi, þá lágu Kúrir þar fyrir honum á herskipum ok lögðu þegar at honum ok vildu drepa hann, en taka fé hans til sín. En með því at hann var einskipa, en þeir Kúrir höfðu lið mikit, þá sá hann engi afla sinn í móti þeim, ok vill hann undan leita ok sigla heim til Sámlands. En Kúrir sigldu þegar eptir honum ok bægðu honum þegar frá landinu ok vildu gjarna hafa líf hans ok fé.

CXXIII. kapítuli

En er þeir várú úti á herskipunum, þá spurðu þeir, at Kúrir höfðu her úti ok herjuðu á Bleiking. Þeir vissu þó eigi víst, hvárt þetta var með sannleik, ok þótti þeim hér þurfa ráð við at gera, ok gerðu þeir þat ráð, at Kristófórús ok Absalón biskup ok Ásbjörn fóru þangat ok sigldu til Eylands. Þar tóku þeir fé mikit ok svá menn. En er þeir kómu til skipa sinna, þá spurðu þeir, at Kúrir várú við Mön. Þá létu þeir laust þat folk, er þeir höfðu þar tekit, ok heldu þegar þangat, sem þeir várú, ok fundu þá við eina höfn, er heitir Járnloka. En er Kúrir vissu, at herr fór at þeim, drógu þeir upp skip sín ok bjoggusk við vörn á landi ok ætluðu, at Svíar væri. Einn maðr af Kúrum gamall sagði, at þat várú Danir — „ok er ekki ráð at bíða”, sagði hann. Þá röri sá inn gamli maðr braut sínu skipi, en aðrir Kúrir lágu eptir á níu skípum. Þá kómu þeir Kristófórús með sínum her ok réðu þegar til bardaga við þá, ok fellu þar Kúrir allir, svá at ekki mannsbarn komsk undan, en tveir menn fellu af Dönum. Síðan tóku Danir þar skip þeira ok fé ok fóru heim með ok höfðu nú fengit mikinn sigr.

Išskirtinė vieta, kalbant apie kuršių paminėjimus, tenka „Egilio saga” (*Egils saga, Eigla*). Ši saga priklauso vadinamosioms islandų, arba giminių sagoms. Joje randame ilgiausią pasakojimą apie skandinavų vikingų nuotykius Kurše; negana to, čia pasakojama, kaip skandinavai buvo pakliuvę kuršiams į nelaisvę (tiesa, kuršiams šis žygis galiausiai baigësi ne itin sékmingai). Vargu ar galima viską, kas pasakojama sagoje, priimti už gryna pinigą, pavyzdžiu, „X a. pradžios kuršių viensėdis, aprašomas sagoje, labai panašus į XII–XIII a. islandų sodybą” [Steponavičienė 1975: 307]. Tačiau nepamirština, kad patys islandai XIII a., kai buvo užrašyta „Egilio saga” (ir didžioji dalis kitų sagų), veikiausiai tikėjo, kad viskas, kas pasakojama sagose – tikra teisybė (prisiminkime aptartą „sinkretinę tiesą” ir „slaptą išmonę”). Pacituosime visą 46-ą sagos skyrių. (Siekiant kuo didesnio tikslumo ir kone pažodinio atitikimo originalui, vertimas atliktas iš naujo specialiai šiai publikacijai, nors, žinoma, rekomenduojame skaitytojams visą sagą, puikiai išverstą Svetlanos Steponavičienės: Egilio saga. – Vilnius: Vaga, 1975.)

Egils saga

46 kaftli

Þeir Þórólfur og Egill voru með Þóri í góðu yfirlæti, en þeir bjuggu um vorið langskip mikið og fengu menn til og fóru um sumarið í Austurveg og herjuðu og fengu of fjár og áttu margar orustur. Héldu þeir og út til Kúrlands og lögðu þar við land með hálfs mánaðar friði og kaupstefnu; en er því var lokið, þá tóku þeir að herja og lögðu að í ýmsum stöðum.

87 skyrius

Vienas žmogus buvo vardu Vidgautas. Jis buvo kiles iš Samlando [Sembos]. Tuo metu jis buvo pagonis. Jis buvo pirklys, labai turtingas ir gerai išmanė daugelį dalykų. Jis nuolatos plaukiodavo į prekybines keliones po Rytų kraštus.

Vieną vasarą atsитiko taip, kad jis, išplaukdamas iš rytu ir ketindamas leistis namo, susivélino. Ir kai jis atvyko iš rytu prie Kurlando, ten jo laukė kuršiai su karu laivais ir ketino jį užmušti, o jo turtą pasiglemžti. O kadangi jis turėjo tik vieną laivą, o kuršių buvo didelis būrys, jis suprato negaljs stoti su jais į kovą, tad stengési išvengti susidūrimo ir parplaukti namo į Samlandą. O kuršiai iškart émė jį persekioti ir atkarto nuo sausumos, ir gyviešesi jo gyvybės bei turto.

123 skyrius

O išplaukę karu laivais, jie [konungo Valdimaro sūnus Kristoforas ir vyskupas Absalonas] sužinojo, kad kuršiai, išplaukę su kariauna, plėšikauja Bleikinge [dab. Blekinge]. Tačiau jie nebuvu tikri, ar tai tiesa, ir nutarė, kad čia reikia pasitarti, ir nusprendė, kad Kristoforas, vyskupas Absalonas ir Asbjornas nuvyktų tenai ir nuplauktų į Eilandą [dab. Öland]. Ten jie paémė daug turto, taip pat ir žmonių. O sugrįžę prie savo laivų jie sužinojo, kad kuršiai yra prie Mono [dab. Mön]. Tada jie paleido tuos žmones, kuriuos buvo paémę į nelaisvę, ir tučtuoja nuplaukė ten, kur jie buvo, ir užtiko juos prie tokio uosto, kuris vadinas Jarnloka. O kuršiai, pamatę, kad link plaukia kariauna, užvilko savo laivus ant kranto ir pasirengė gintis sausumoje, manydami, jog tai švedai. Vienas senas kuršis pasakė, kad tai danai „ir verčiau nelaukti”, tarė. Tada šis senolis nusiyré šalin su savo laivu, o kiti kuršiai pasiliko su devyniais laivais. Tada aplaukė Kristoforas ir jo bendražygiai su savo kariauna ir iškart stojo su jais į kovą, ir ter žuvo visi kuršiai, nė vienas žmogaus vaikas neišsigelbėjo, o iš danų težuvo du vyrai. Tada danai paémė jų laivus ir turtą ir parsigabeno namo, laimėjė didžią pergalę.

Egilio saga

46 skyrius

Torolvas ir Egilis pasiliko pas Torirą labai gerbiami, o pavarų jie išruošė didelį ilglaivį, gavo žmonių ir vasarą išplaukė į rytu kraštus. Jie kariaivo, pelnė turto ir grūmėsi daugelyje mūšių. Jie nuplaukė ir prie Kurlando [Kuršo] ir ten pusę mėnesio stovėjo prie kranto taikiai prekiaudami. O kai tai baigësi, jie émė kariauti ir puolė įvairias vietoves.

Einn dag lögðu þeir að við árós einn mikinn, enda var þar mörk mikil; þeir réðu þar til uppgöngu, og var skipt í sveitir, tólf mönnum saman. Þeir gengu á skógin, og var þar ekki langt, áður byggðin tók við; þeir rændu þar og drápu menn, en liðið flýði undan, og fengu þeir enga viðurtöku. En er á leið daginn, lét Pórólfur blása liðinu til ofangöngu; snoru menn þá aftur á skógin, þar sem þá voru staddir, en svo fremi mátti kanna liðið, en þeir komu til strandar; en er Pórólfur var ofan kominn, var Egill eigi kominn, en þá tók að myrkva af nótt, og þóttust þeir eigi mega leita hans.

Egill hafði gengið yfir skógin og tólf menn með honum, og sáu þeir þá sléttur miklar og byggðir; bær einn stóð skammt frá þeim, og stefndu þeir þar til, og er þeir koma þar til, hlaupa þeir í húsin inn og urðu við enga menn varir, en tóku fé það, er laust var. Þar voru mörg hús, og dvaldist þeim þar lengi, en er þeir voru út komnir og frá bænum, þá var lið komið milli þeirra og skógarins, og sótti það að þeim.

Skiðgarður var hár ger millum þeirra og skógarins. Þá mælti Egill, að þeir skyldu fylgja honum, svo að eigi mætti öllum megin að þeim ganga; gekk Egill þá fyrst, en þá hver að öðrum svo nær, að ekki mátti milli þeirra komast; Kúrir sóttu að þeim fast og mest með lögum og skotum, en gengu ekki í höggurstu. Þeir Egill fundu eigi fyrr, er þeir ganga með góðunum, en garður gekk á aðra hönd þeim, og mátti eigi fram komast; Kúrir sóttu eftir þeim í kvína, en sumir sóttu utan að og lögðu spjótum og sverðum í gegnum garðana, en sumir báru klæði á vopn þeirra. Urðu þeir sárir og því næst handteknir og allir bundnir, leiddir svo heim til bæjarins.

Maður sá, er bæ þann átti, var ríkur og auðugur; hann átti son roskinn; síðan var um rætt, hvað við þá skyldi gera; sagði bóniði að honum þótti það ráð, að dreppinn væri hver á fætur öðrum. Bóndason sagði, að þá gerði myrkt af nótt, og mætti þá enga skemmtun af hafa að kvelja þá; bað hann láta bíða morguns; var þeim þá skotið í hús eitt og bundnir rammlega; Egill var bundinn við staf einn, bæði hendur og fætur; síðan var húsið læst rammlega, en Kúrir gengu inn í stofu og mótuðust og voru allkáfir og drukku. Egill færðist við og treysti stafinn, til þess er upp losnaði úr gólfini; síðan félí stafurinn; smeygðist Egill þá af stafnum; síðan leysti hann hendur sínar með tönnum, en er hendur hans voru lausar, leysti hann bönd af fótum sér; síðan leysti hann félaga sína.

En er þeir voru allir lausir, leituðust þeir um í húsin, hvar líkast var út að komast; húsið var gert að veggjum af timburstokkum stórum, en í annan enda hússins var skjal-dpili flatt; hljópu þeir þar að og brutu þilið. Var þar hús anað, er þeir komu í; voru þar og timburveggir um.

Þá heyrðu þeir mannamál undir fætur sér niður; leituðust þeir þá um og fundu hurð í gólfini. Luku þeir þar upp; var þar undir gröf djúp; heyrðu þeir þangað manna mál. Síðan spurði Egill, hvað manna þar væri; sá nefndist Áki, er við hann mælti. Egill spurði, ef hann vildi upp úr gröfinni; Áki segir, að þeir vildu það gjarna. Síðan létu þeir Egill síga festi ofan í gröfina, þá er þeir voru bundnir með, og drógu þar upp þrjá menn.

Vieną dieną jie sustojo prie kažkokios didelės upės žiočių, nors ten buvo didelė giria. Jie išsilapino ten į krantą ir buvo pasidalinta į būrius, po dylikai žmonių drauge. Jie nuėjo į mišką, o netoli ese prasidėjo kaimas. Ten jie plėše ir žudė žmones, o gyventojai bėgo nuo jų, ir jie nesutiko jokio pasipriešinimo. O kai diena ėjo vakarop, Torolvas liepė pūsti ragą, kad žmonės atsitrukta. Tada vyrai pasuko atgal į mišką, ten, kur jie buvo sustojo, ir tik ten buvo galima sužiūrėti vyrus, kada jie pasiekė krantą. Bet kai Torolvas nusileido, Egilio ten nebuvo. Tada émė temti naktis, ir jiems neatrodė būsiant galima jo ieškoti.

Egilis buvo peréjes per mišką, ir dylikai vyrų su juo. Jie tada pamatė didelius laukus ir trobesius. Netoli nuo jų stovėjo kažkokia sodyba, ir jie patraukė ten. O kai jie ten atejo, jie įsmuko į namo vidų, ir niekas jų nepastebėjo. Jie grobė tą turtą, kuris buvo palaidas [t. y. viską, ką buvo galima pasiimti]. Ten buvo daug namų, ir jie ten ilgai užtruko. O kai jie išėjo į lauką ir iš sodybos, tarp jų ir miško buvo susirinkęs didelis būrys, ir šie juos užpuolė.

Tarp jų ir miško stovėjo aukšta medinė tvora. Tada Egilis pasakė, kad jie sektų paskui jį, kad nebūtų galima prie jų prieti iš visų pusų. Tada Egilis nuėjo pirmas, o paskui kiti – taip glaudžiai vienas prie kito, kad tarp jų nebūtų galima prasibrauti. Kuršiai smarkiai juos puolė, daugiausia kirsdamai [matyt, ietimis] ir šaudydami [matyt, strėlėmis], tačiau neėmė kapotis. Egilis su bendražygiais, iš pradžių eidami palei tvorą, nepastebėjo, kad ir iš kitos pusės nuo jų ējo tvora, ir nebuvo galima praeiti. Kuršiai užpuolė juos ankštumoje, ir kai kurie puolė juos kirsdamai ietimis ir kardais per tvoras, o kiti užmetė skudurais jų ginklus. Jie buvo sužeisti, o paskui suimiți ir visi suristi, ir nuvesti į sodybą.

Žmogus, kuriam priklausė toji sodyba, buvo galintas ir turtingas. Jis turėjo suaugusį sūnų. Paskui buvo tariamasi, ką su jais daryti. Bondas [ūkininkas] sakė, kad, jo nuomone, geriausia būtų išžudyti juos vieną po kito. Bondo sūnus atsakė, kad jau esą tamai naktis, ir nebūsių jokios pramogos iš jų kankinimo. Jis pasiūlė palaukti ryto. Tada jie buvo suvaryti į vieną namą ir tvirtai suristi. Egilis buvo pririštas prie tokio stulpo ir rankomis, ir kojomis. Paskui namas buvo tvirtai užrakintas, o kuršiai suėjo į tropą ir valgė bei gérė, ir labai linksminosi.

Egilis užgulė stulpą ir traukė, kol šis ištrūko iš grindų. Tada stulpas nuvirto, o Egilis išsilaisvino iš jo. Paskui jis dantimis atrišo sau rankas, o kai rankos buvo atrištos, nusiriso pančius sau nuo kojų. Tada jis išlaisvino savo bendražygius.

O kai jie visi tapo laisvi, jie émė dairytis po namą, pro kur galėtų ištrūkti. Namo sienos buvo padarytos iš stambių rastų, o viename nampo gale plokščia lentu pertvara. Jie įsibėgėjė išlaužė tą pertvarą.

Ten, kur jie atsidūrė, buvo kitas trobesys. Ten irgi buvo rastų sienos.

Tada apačioje, sau po kojomis, jie išgirdo žmonių balsus. Apsidairė aplinkui, jie grindyse rado dangtį. Jie atidarė jį. Ten, apačioje, buvo gili duobė. Ten jie girdėjo žmonių balsus. Tada Egilis paklausė, kas per žmonės ten esą. Tasai, kuris atsiliepė, pasivadino Akiu. Egilis paklausė, ar jis nori išlipti iš duobės. Akis atsakė, kad jie mielai to pageidautų. Paskui Egilis su bendražygiais nuleido iš viršaus į duobę virvę, kuria jie buvo [prieš tai] suristi, ir ištraukė aukštyn tris vyrus.

Áki sagði, að það voru synir hans tveir og þeir voru menn danskir, höfðu þar orðið herteknir hið fyrra sumar. «Var eg,» sagði hann, «vel haldinn í vetur; hafði eg mjög fjárvardveis-lur búanda, en sveinarnir voru þjádir og undu því illa. Í vor réðum vér til og hljópum á brott og urðum síðan fundnir, vorum vér þá hér settir í gröf þessa.»

«Pér mun hér kunnugt um húsaskipan,» segir Egill; «hvar er oss vænst á brott að komast?»

Áki sagði, að þar var annað skjaldþili, — «brjótíð þér það upp; munuð þér þá koma fram í kornhlöðu, en þar má út ganga sem vill.»

Þeir Egill gerðu svo, brutu upp þilið, gengu síðan í hlöðuna og þaðan út; niðamyrkur var á; þá mæltu þeir fórunautar, að þeir skyldu skunda á skógin.

Egill mælti við Áka: «Ef þér eru hér kunnugt hýbýli, þá muntu vísa oss til fefanga nokkura.»

Áki segir, að eigi myndi þar skorta lausafé; «hér er loft mikið, er bóndi sefur í; þar skortir eigi vopn inni.»

Egill bað þá þangað fara til loftsins, en er þeir komu upp í riðið, þá sáu þeir, að loftið var opíð; var þar ljós inni og þjónustumenn og bjuggu rekkjur manna. Egill bað þá suma úti vera og gæta, að enginn kæmist út; Egill hljóp inn í loftið, greip þar vopn, því að þau skorti þar eigi inni; drápu þar menn alla, þá er þar voru inni; þeir tóku sér allir alvæpn. Áki gekk til, þar er hlemmur var í gólfþilinu, og lauk upp, mælti, að þeir skyldu þar ofan ganga í undirskemmuna. Þeir tóku sér ljós og gengu þangað, voru þar féhirslur bóna og gripir góðir og silfur mikið; tóku menn sér þar byrðar og báru út; Egill tók undir hönd sér mjöðrekku eina vel mikla og bar undir hendi sér; fóru þeir þá til skógar.

En er þeir komu í skógin, þá nam Egill stað og mælti: «Pessi ferð er allill og eigi hermannleg; vér höfum stolið fé bóna, svo að hann veit eigi til, skal oss aldregi þá skómm henda; fórum nú aftur til bæjarins og látum þá vita, hvað titt er.»

Allir mæltu því í móti; sögðu, að þeir vildu fara til skips. Egill setur niður mjöðrekku; síðan hefur hann á rás og rann til bæjarins; en er hann kom heim til bæjarins, þá sá hann, að þjónustusveinar gengu frá eldaskála með skutildiska og báru inn í stofuna. Egill sá, að í eldhásinu var eldur mikill og katlar yfir; gekk hann þangað til; þar höfðu verið stokkar stórir fluttir heim og svo eldar gerðir, sem þar er siðvenja til, að eldinn skal leggja í stokks endann, og brennar svo stokkurinn. Egill greip upp stokkinn og bar heim til stofunnar og skaut þeim endanum, er logaði, upp undir ufsina og svo upp í næfrina; eldurinn las skjótt tróðviðinn. En þeir, er við drykkjuna sátu, fundu eigi fyrr en loginn stóð inn um ræfrið; hljópu menn þá til dyranna, en þar var ekki greiðfært út, bæði fyrir viðunum, svo það, að Egill varði dyrnar. Felldi hann menn bæði í dyrunum og úti fyrir dyrunum; en það var svipstund ein, áður stofan brann, svo að hún fíll ofan. Týndist þar lið allt, er þar var inni, en Egill gekk aftur til skógarins, fann þar fórunauta sína; fara þá allir saman til skips. Sagði Egill, að mjöðrekku þá vill hann hafa að afnámsfé, er hann fór með, en hún var reyndar full af silfri.

Akis pasaké, kad tai du jo sūnūs ir kad jie – danai, kad jie pakliuvo į nelaisvę pereitą vasarą. „Aš buvau, – pasakojo jis, – gerai laikomas žiemą. Turėjau daug darbo, prižiūrėdamas bondo [ūkininko] ūki, bet vaikinai tapo vergais, ir jiems atsiėjo blogai. Ši pavasarį mes pamēginome pasprukti, tačiau buvome su-čiupti, o paskui pasodinti čia, į šitą duobę”.

„Tau, ko gero, čia pažistamas namų išdėstymas, – sako Egi-lis, – pro kur mums tikėtiniausia išstrūkti?“

Akis pasaké, kad ten būta dar vienos lentų pertvaros, – „iš-laužkite ją, tada jūs pateksite į javų svirną, o iš ten galėsite išeiti, kur tik panorėsite.“

Egilis su bendražygiais taip ir padarė. Išlaužė pertvarą, iėjo paskui į svirną, o iš ten – laukan. Naktis buvo tamasi.¹⁵ Tada bendrakeleivai kalbėjo, kad jiems reikėtų pasiskubinti į mišką.

Egilis pasaké Akiui: „Jei tau pažistami šie namai, tai paro-dyk mums, kur galima prisiplėsti kokio nors turto“.

Akis sako, kad turto ten nepritrūksia. „Čia yra didelė palėpė, kurioje miega bondas [ūkininkas]. Ten viduje netrūksta ginklų“.

Egilis paragino tada vesti ten, į palėpę, o užlipę laiptais jie pamatė, kad palėpė atidaryta. Viduje buvo šviesu, ir tarnai klo-joj vyrų lovas. Egilis liepė keliems pasilikti lauke ir sergėti, kad niekas neišeitų. Egilis išėjo į palėpę, čiupo ten ginklus, mat jų ten viduje netrūko, ir jie išžudė visus viduje buvusius žmones. Jie visi pilnai apsiginklavę.

Akis nuėjo ten, kur grindyse buvo dangtis, ir atidarė jį. Jis pasaké, kad jiems reikią nusileisti ten, į patalpą po palėpe. Jie pasiémė žiburį ir nulipo ten. Ten buvo bondo lobiai – puikios brangenybės ir daugybė sidabro. Vyrai pasiémė nešulius ir išne-šė lauk. Egilis pasiémė po ranka vieną didelę skrynią ir neše ją sau po ranka; tada jie patraukė miško link.

O kai jie ižengė į mišką, Egilis sustojo ir tarė: „Šitas žygis yra visiškai prastas ir nederamas karžygiams. Mes pasivogėm bondo [ūkininko] turtą taip, kad jis apie tai nežino; niekada mes neužsitrauksim tokios gédos. Grįžkime dabar atgal į sodybą, ir te jie sužino, kas atsitiko“.

Visi tam prieštaravo; sakési nori trauktis prie laivo. Egilis pa-statė skrynią ant žemės. Tada jis pašoko ir nubėgo į sodybą. Par-bégės prie sodybos, jis pamatė, kad tarnai eina iš virtuvės su lékštémis ir neša į trobą. Egilis pamatė, kad virtuvėje dega di-delis ugniaukuras, virš kurio pakabinti katilai. Jis priėjo artyn. Ten buvo dideli rąstai, stumiami vidun ir taip deginama ugnis, kaip tenai yra įprasta, kad ugnis degintų rąsto galą, ir šitaip rąstas sudega. Egilis pastvérė rąstą ir nunešė prie trobos, ir pakis-ta galą, kuris liepsnojo, po stogo šelmeniu ir prikišo aukštyn prie tošies. Ugnis tučtuoja apėmė skiedras, kuriomis buvo deng-tas stogas. Tačiau tie, kurie sėdėjo prie gérimo, nieko nepaste-bėjo, kol ugnis neįsiveržė pro lubas į vidų. Tada žmonės pasilei-do durų link, bet pro ten nebuvu lengva išeiti laukan, – ir dėl to, kad jos buvo užremtos medžiais, ir, be to, Egilis gynė duris.

Jis žudė žmones ir tarpdury, ir lauke už durų; ir tepraėjo vienas akimirksnis, kol troba sudegė taip, kad sugriuvo. Žuvo visi, kas tik buvo viduje, o Egilis grįžo atgal į mišką ir susirado ten savo bendrakeleivius. Tada visi drauge patraukia prie laivo. Egilis pasaké, kad skrynią, kuria nešesi, jis nori iš anksto pasilikti sau [matyt, reikia suprasti taip, kad visą kitą grobi jie vėliau dalijosi drauge]. O ji iš tikro buvo pilna sidabro.

Þeir Þórólfur urðu allfeginir, er Egill kom ofan; héldu þeir pellar frá landi, er morgnaði. Áki og þeir feðgar voru í sveit Egils; þeir sigldu um sumarið, er á leið, til Danmarkar og lágú þar enn fyrir kaupskipum og rændu þar, er þeir komust við.

Ir trumputė citata iš „Egilio sagos“ 53–io skyriaus:

53 kafli

Egill hafði hinn sama búnað sem Þórólfur, hann var gyður sverði því, er hann kallaði Naður; það sverð hafði hann fengið á Kúrlandi; var það hið besta vopn; hvorgi þeirra hafði brynu.

Be abejo, šios ištraukos neleidžia daryti pernelyg toli siekiančių išvadą. Galime konstatuoti tik tai, kas akivaizdu – kontaktų tarp skandinavų ir kuršių būta, ir jie atispindi sagose. Šie kontaktai dažniausiai nebūdavo taikūs – arba kuršiai siaubdavo skandinavų pakrantes, arba skandinavų vikingai rengdavo plėšiamuosius žygius į Kuršą. Patikrinti kiekvieno konkretaus epizodo istoriškumą vargu ar įmanoma (ir netgi vargu ar verta). Konkretiems įvykiams atkurti sagos nėra patikimas šaltinis. Daugiau naudos, matyt, jos teikia kultūros istorijos tyrimams. Kaip jau minėta, sagos veikiau – jau XIII a. islandų „dialogas su vikingų epocha“. Iš sagų sužinome, kaip XIII a. islandai vaizdavosi savo pačių praeitį. Matyt, sagas užrašiusieji, pasakojusieji ir ju besiklausiusieji ar jas skaičiusieji tikrai tikėjo, kad visa, kas pasakojama sagose, – teisybė. Nūdienis istorikas neturi tuo akrai tikėti, tačiau, kita vertus, skaitytojas, norintis pajusti sagos dvasią, neturėtų laikytis ir sauso skepticizmo. Ko gero, sagos sektos *jomis tikintiems* klausytojams *jomis tikinčių* pasakotojų.

Svarbu būtų išversti nors keletą sagų į lietuvių kalbą ištisai, ne tik pavienius fragmentus. Iš šių, specialiai parinktų, ištraukų gali susidaryti klaidingas įspūdis, esą susidūrimai su kuršiais buvusi pagrindinė sagų tema. Be abejo, taip nėra. Turime nepamiršti, kad skandinavų vikingų užmojai buvo kur kas platesni – norvegai apgyvendino Islandiją (taip ir atsirado islandų tauta) ir įkūrė gyvenvietes Grenlandijoje; stovyklų jie buvo įkūrė, regis, net Šiaurės Amerikos žemyne (tiesa, galima ginčytis, ar ši garbė priklauso dar norvegams, ar jau islandams – norvegų palikuonims); danų konungai valdė Angliją ir Vendlandą; švedų vikingai per Rusią nukeliaudavo iki Bizantijos, tarnaudavo Konstantinopolio imperatoriaus būriuose. Su švedais siejamas pats Rusios valstybės susiformavimas. Tad be jokios abejonių reikia sutiki su teiginiu, jog „IX–X a. kuršių žemės buvo trokštamas danų, švedų vikingų kāsnelis, kurie čia plėšikavo ir bandė steigtis savo kolonijas, bet, pasikeitus jų užsienio politikai, kuršių žemės tapo tik sudėtine vikingų ryty politikos dalimi“ [cit. iš: Bliujienė 1999: 13; žr. čia nuorodas į A. Mickevičiaus darbus]. Daugiau sužinoję apie skandinavų vikingų žygius, apie jų veiklą ne vien Kurše, bet ir kitose (gretimose ir ne tik gretimose) teritorijose, tikriausiai geriau suvoktume ir savo, baltų, vaidmenį Europos istorijoje.

LITERATŪRA:

- Benediktsson H. The first grammatical treatise: introduction, text, notes, translation, vocabulary, facsimiles. – Reykjavík, 1972 (Serija: Publications in linguistics, University of Iceland).
- Bliujienė A. Vikingų epochos kuršių papuošalų ornamentika. – Vilnius: Diemedžio leidykla, 1999.
- Hallberg P. ‘Kap. I. Forntid.’ ir ‘Kap. II. Den äldre medeltid.’ // Nordens litteratur. Før 1860. [1. del.] Redigeret af Mogens Brønsted. – København–Oslo–Lund, 1972. – P. 13 – 47 ir 51 – 92.
- Jónsson F. Den islandske litteraturs historie tilligemed den oldnorske. – København: Forlagt af G. E. C. Gad, 1907.
- Kristjánsson J. Eddas and Sagas. – Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1988.
- KLMN I–XXII: Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid. – København: Rosenkilde og Baggesen, 1980 – 1982. – T. I–XXII.
- Louis-Jensen J. Heimskringla – Et værk af Snorri Sturluson? // Nordica Bergensia, Nr. 14. – Nordisk institutt, Universitetet i Bergen, 1997. – P. 230–245.
- Malmros R. Blodgildet i Roskilde historiografisk belyst. Knytlingesagas forhold til det tolvte århundredes danske historieskrivning // Scandia. Tidskrift för historisk forskning. – Band 45, Årgång 1979, Häfte 1. – Lund, 1979. – P. 43 – 66.
- Medieval Scandinavia: An Encyclopedia. – New York & London: Garland Publishing, 1993.
- Mickevičius A. Ankstyvieji skandinavų ir kuršių kontaktai // Lietuva ir jos kaimynai. Nuo normanų iki Napoleono. – Vilnius: Lietuvos istorijos draugija, Lietuvos istorijos institutas, Vilniaus universitetas. – Vaga, 2001. – P. 31 – 42.
- Moberg O. Olav Haraldsson, Knut den store og Sverige: studier i Olav den heliges förhållande till de nordiska grannländerna. – Lund: Gleerup, 1941.
- Mundal E. Sagadebatt. – Oslo: Universitetsforlaget, 1977.

Torolvas su bendražygiais labai apsidžiaugė, kai Egilis nusileido žemyn [prie upės žiočių, kur stovėjo laivas]. Kai išaušo rytas, jie iškart nuplaukė nuo kranto. Akis ir jo sūnūs liko Egilio būryje. Vasaros pabaigoje jie priplaukė prie Danijos ir ten vėl tykojo prekių laivą ir plėšdavo, kur tik jiems pavykdavo.

53 skyrius

Egilis buvo apsiginklavęs taip pat, kaip Torolvas, jis segėjo kardą, kurį jis vadino Angimi (*Naður*); tą kardą jis buvo įgijęs Kurlande; tai buvo be galio geras ginklas. Nė vienas iš jų nedėvėjo šarvų.

- Ólason V. Dialogues with the Viking Age: Narration and Representation in the Sagas of the Icelanders. – Reykjavík: Heimskringla / Mál og Menning Academic Division, 1998.
- Ruseckienė R. Skaldų poezija kaip kūrybos tipas // Literatūra: Mokslo Darbai, Nr. 42 (4). – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2000. – P. 7 – 16.
- Schach P. Icelandic sagas. – Boston: Twayne Publishers, 1984.
- Steponavičienė S. Senovės Islandija ir islandų sagos // Egilio saga. – Vilnius: Vaga, 1975. – P. 289–307.
- Whaley D. Heimskringla, An Introduction. – London: Viking Society for Northern Research, University College, 1991.
- Gurevich A. «Эдда» и сага. – Москва: Hayka, 1979. – Internete: <<http://norse.narod.ru/articles/gurevich/eddasaga>>.
- Стеблин-Каменский М. Исландские саги // Исландские саги. Ирландский эпос. – Москва, 1973. – P. 7–22. – Internete: <<http://www.philology.ru/literature3/steblin-73.htm>>.
- Стеблин-Каменский М. Древнескандинавская литература. – Москва: Высшая школа, 1979.
- Стеблин-Каменский М. Круг Земной как литературный памятник // Круг Земной. – Москва, 1980. – Internete: <<http://www.shel.gribok.net/VikingsPage/russian/sagas/heimskringla/heimskringla.htm>> arba <<http://norse.net.ru/heimskringla/stebli.html>>.
- Стеблин-Каменский М. Мир саги. Становление литературы. – Ленинград: Наука: 1984. – Internete: <<http://norse.net.ru/articles/steblink/ms/index.html>>
11. Iš Revalos (Rävala, Revala) srities pavadinimo kilęs ir anksčiau vartotas Talino pavadinimas „Revelis”.
12. Kas yra Ravestalandas ir Lanlandas, tiksliai nežinoma.
13. Sen. islandų vartotas vietovardis *Ermland* šiaip jau gali reikštį ne tik Varmę (Varmiją) rytu Prūsijoje, bet ir Arméniją; tačiau šiuo atveju iš konteksto akiavaizdu, kad omeny turima Varmė – juk visos išvardytosios sritys yra Pabaltijy.
14. Žodis *ragr*, kurį verčiame „bobiškas”, iš esmės reiškia „toks (vyras), su kuriuo galima pasielgti kaip su moterimi”, t. y. pa-syvus homoseksualas. Baisiesnio įžeidimo už tokį pavadinimą vyru negalėjo būti. Net ir kur kas subtilesnės užuominos apie vyro „nevyriškumą” būdavo suvokiamos kaip baisus įžeidimas. Pavyzdžiuui, „Njaldo sagoje” priešai tyčiojasi iš Njaldo, kad šiam neauganti barzda. Dėl to kyla kruvini vaidai. Kitas pavyzdys: „Heimskringloje” pasakojama, kaip danų konungas ketino su laivynu užpulti Islandiją (tiesa, taip ir neužpuolė), nes islandai buvo sukūrė nidą (pasityciojimo giesmę), kuriame konungas ir vienas iš jo jarlų vaizduojami besikergią kaip eržilas su kumele. Taigi šitoks įžeidimas galėjo netgi sukelti karą tarp valstybių.
15. Originalo žodis *niðamyrkur* reiškia „delčios tamsa”.

NUORODOS:

- Nuoširdžiai dėkoju doc. dr. Erikai Sausverdei (Vilniaus universitetas) ir doc. dr. Sauliui Pivorui (Vytauto Didžiojo universitetas), perskaičiusiems šios publikacijos rankraštį ir pateikusiems vertingų pastabų.
- O šis – su lietuvių *sekti*, lotynų *inseque*. Germanų *g* < ide. **k* dėl Vernerio dėsnio. Žr. *Vries Jan, de. Altnordisches etymologisches Wörterbuch / Zweite verbesserte Auflage*. – Leiden: E. J. Brill, 1962.
- Plg.: „Šventųjų gyvenimų ankstyvų nuorašų skaičių rodo, kad tokų tekstų vertimas dyliktojo amžiaus antrojoje pusėje buvo pačiame įkarštyje, o pirmieji vertimai, be abejonės, yra ankstesni negu bet kokios sagos gimtaja kalba” [Kristjánsson 1988: 149].
- Tas pats Snoris Sturlusonas parašė ir „Jaunesniają Edą”, kurios ištraukos buvo spausdintos „Liaudies kultūros” 2002 m. Nr. 3.
- Pasakojimas apie vėlesnius valdovus veikiausiai buvo neberekalinas, nes abatas Karlas Jonsonas tuo metu jau buvo parašęs savo kūrinį; taigi Snoris „pritempė” savo darbą prie „Sveriro sagos” – matyt todėl, kad ši jam atrodė pakankamai tobula, kad jos nereikėtų perpasakoti ar redaguoti.
- M. I. Steblin-Kamenskis rašo: „[Šis skirtumas] veikiausiai yra susijęs su tuo, kad ‘karalių sagos’ laikytiotis svarbesnėmis už ‘giminės sagas’: jas, kaip ir tuos, kas jas rašė, nušvietė karalių ir Bažnyčios aureolę” [Стеблин-Каменский 1979: 135].
- Užtat viduramžių skandinavų poteitai skaldai pukiai suvokė esą savo poezijos kūrėjai, autoriai. Nors net ir skaldų autorystė yra kitokia nei dabarties poetų. Apie tai žr. [Ruseckienė 2000; Стеблин-Каменский 1979: 98].
- Pažodžiuui, Blogų Patarimų Davėjas ar Blogų Sprendimų Initiatorius (nuo *illr* ‘blogas’ ir *rāð* ‘patarimas, sprendimas (plg. „roda”’).
- Kvenai – šiaurės Norvegijos gyventojai suomiai.
- Ogmundas Eitjovo Žudikas buvo Svarto tėvas, tad po jo pradiniams Svartas imtas vadinti nebe pagal tėvą, o pagal motiną – Geiridę.

The encounters between Scandinavian Vikings and the Curonians in the saga literature

Ugnius MIKUČIONIS

The saga literature is unique and highly valuable as belles-lettres, although it was hardly apprehended as such in the 13th century, at the time when it was recorded. A typical feature of sagas is that all them commonly deal with the past times – sometimes with the remote heroic and mythological past (so-called „Sagas of Ancient Times”), or with the first ages after the settlement of Iceland („Family Sagas”) and at times with the post which is in a close connection with the date of recording them („Contemporary Sagas”). It is very likely that in the middle Ages the Scandinavians believed that everything that was described in sagas did actually happen. Modern historians do not share this attitude. Nevertheless, sagas have still been regarded as a valuable source for the investigations of the history of culture. Therefore it is both interesting and imperative to get acquainted with the causes accounts of for the encounters between Scandinavian vikings and the Curonians in the saga literature. What we can see from these accounts is that such encounters were rarely peaceful; either the Curonians would overrun Scandinavia or the Scandinavians would lay on war campaigns towards the Eastern coast of the Baltic Sea.

Vilniaus universitetas, Universiteto g. 3, 2600 Vilnius
El. p. umikucionis@takas.lt

Gauta 2002 10 01, įteikta spaudai 2003 05 05

Archeologija vis dar ieško deramos vietas tarp kitų mokslo disciplinų. Praėjusio amžiaus pabaiga jai buvo dosni naujų teorijų, metodų, krypčių. Tai buvo tarytum atsakas Janui Hoderiui, kuris dar 1981 m. nuogąstavo, kad archeologija, atsisakydama diskutuoti ir eksperimentuoti su įvairiais požiūriais i praeitį, niekada nesubrės.¹ Savitą braižą turėjusi Skandinavijos archeologų mokykla praeito šimtmečio devintuoju dešimtmečiu padarė dar vieną posūkį naujų tyrimų teorijų ir krypčių link. Gausūs ir įvairūs religijos paminklai Skandinavijos šalyse tapo nuolatiniai tyrimų objektais, ikikrikščioniškoji religija ir jos transformacijos po krikšto – viena ryškiausiai nacionalinių tyrimų gairių.

Siuo straipsniu Lundo universiteto archeologė doc. dr. Kristina Jennbert glaučiai apžvelgia paskutinių dviejų dešimtmečių skandinavų archeologų darbus iš ikikrikščioniškosios religijos tyrimų srities. Žinoma, jų būta dar daugiau. Tačiau vien šis pateikiamų idėjų laukas byloja apie plačias archeologijos galimybes tirti senąją religiją ir bendriems projektams sutelktų humanitarų pajėgų svarbą.

Tai svarbiausia priežastis, kodėl šis straipsnis siūlomas žurnalo skaitytojams. Disponuodama nemažiau gausiaisiais baltų religijos šaltiniais, Lietuva iki šiol neskiria reikiama dėmesio interdisciplininiams tyrinėjimams, kurie jau tapo šiuolaikinio mokslo reikalavimu.

Vertėjas

Archeologija ir ikikrikščioniškoji religija Skandinavijoje

Kristina JENNBERT

Ritualo ir religijos studijos tapo dažna paskutiniojo dešimtmečio mokslinių ir mokslo populiarinimo straipsnių tema. Per paskutiniuosius du dešimtmečius žymiai padaugėjo ikikrikščioniškosios kultūros archeologinių tyrimų. Skandinavijos archeologijos programinės studijos pristatomos taip, kad atspindėtų skirtingus požiūrius ir diskusijas. Šiame straipsnyje taip pat aptariami pagrindiniai teoriniai bei metodologiniai klausimai, jungimosi su kitomis humanitariniem disciplinomis galimybėmis.

Ivadas

Aštuontojo dešimtmečio pradžioje archeologijos studenai juokėsi iš visko, kas buvo vadinama „apeiginiu“. Ši terminą galėjo vartoti tik tas, kuris neturėjo jokios kitos interpretacijos. Ritualas ir religija archeologijoje vaidino menką mokslinį vaidmenį. Dabar situacija visiškai kitokia. Užsienio ir Šiaurės šalių (ypač – Švedijos, Norvegijos, pastaruuoju metu ir Danijos) archeologų dėmesys ritualui ir religijai niekada nebuvo toks didelis kaip per paskutiniuosius du dešimtmečius. Susidomėjimas religija reiškiasi ir mokslinėse studijose, ir įvairiuose viešuose renginiuose. Archeologinės parodos „Vikingai ir krikščionys“ (Viking og Hvidekrist) Kopenhagoje, Paryžiuje ir Berlyne², „Kultas, galia ir kosmosas“ (Kult, Kraft och Kosmos)³, taip pat uolų raižinių paroda muziejuje Tanume, Švedijos vakarų pakrantėje, – tik keli išaugusio domėjimosi pavyzdžiai. Puikios reprezentacinės publikacijos, skirtos vikingų epochos⁴ ir žalvario amžiaus⁵

mentalitetui. Nūnai praeities religijos ir ritualo tyrimai yra mokslo fenomenas, taip pat ir visuomenės susidomėjimo objektas; taip iš tiesų buvo ir ankstesnio laikotarpio archeologijos darbuose⁶ [XIX a. – XX a. pr. – vert.].

Mūsų dienomis, pačioje antrojo tūkstantmečio pabaigoje, praeities religijos nostalgija yra akivaizdi. Visų ankstesnių visuomenės stadijų pokyčių atmintis yra juntama žurnalų ir laikraščių publikacijose, radijo ir televizijos laidose. Deja, ir sektos nationalistiniais tikslais ar ryšium su *New Age* judėjimais pasitelkia praeitį. Prieistoriniai simboliai ir radiniai naudojami ideologiniams, politiniams ar religiniams tikslams.

Europiečių modernizmas tuo pačiu metu yra analizuojamas iš architektūros, sociologijos ar politikos perspektyvų. Norvegų antropologas T. Eriksen (T. Eriksen) pabrėžia praeities supratimo reikšmę.⁷ Tam tikra prasme praeitis yra ir dabartis, taigi, atrodo, kad šiuolaikinis tarpusavio bendravimas gali remtis taip pat ir archeologija. Archeologija tampa svarbi nustatant, ar praeitį priimti, ar atmesti.⁸

Šis straipsnis yra labai platus ikikrikščioniškosios religijos tyrimų lauko apžvalga, besiremianti visos Skandinavijos archeologijos patirtimi. Pristatomos svarbiausios XX a. pabaigos archeologų publikacijos, skirtos ritualui bei religijai, atstovaujančios skirtiniems požiūrio taškams ir kviečiančios į diskusiją. Ikikrikščioniškajai religijai skirti tyrinėjimai archeologijos dalimi tapo po 1990 m., praėjus keliems nesidomėjimo religija šimtmečiams.

Archeologija ir religija

Žinoma, visos disciplinos keičiasi. Ankstyvuosiouose archeologijos tyrinėjimuose domėjimasis prieistorine religija buvo vienas sudedamųjų interpretavimo komponentų.⁹ Žvelgiant retrospekyviai, evoliucionistinė paradigma, taip pat difuzionizmas bei funkcionalizmas buvo ir iki šiol yra archeologijos, kaip ir kitų disciplinų, „korpusas“. Šios metodologijos taip pat dominavo ir dominuoja studijose, susijusiose su prieistorinio laikotarpio religija. Tokie teoriniai atspirties taškai lemia, kad kultūros istoriją daug dažniau iliustruoja materialinė kultūra nei analitinio tyrimo pastangos. Žymiajame kopėčių tyrime (1954) K. Haukas (*Ch. Hawkes*) tiksliai nusako ribotas archeologijos galimybes tirti praeities religijas.¹⁰ Ir septintuoju, ir aštuntuoju dešimtmeciais dėl „tiksliosios“ mokslinės archeologijos sampratos daugiau ar mažiau buvo sutariama, kad religiją tirti apskritai neįmanoma. Dedukcine maniera kiekybinės analizės metodais religiją buvo sunku interpretuoti, apibendrinti ir „isprauti“ į neoevoliucionistinę paradigmą.

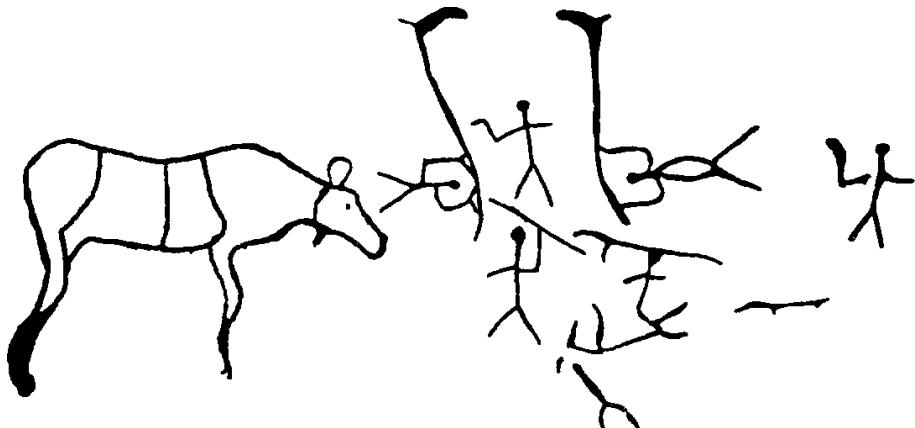
Per paskutiniuosius tris dešimtmecius daugelis archeologijos tyrimų prielaidų pasikeitė. Devintojo dešimtmecio pradžioje tapo aišku, kad materialinė kultūra gali turėti įvairių prasmių, nebūtinai vieną. Materialiasias raiškas imta interpretuoti nebe kaip pasyvius objektus, o greičiau kaip labai „aktyvias“, atliekančias svarbų vaidmenį socialiniuose procesuose. J. Hoderio (*J. Hodder*) monografija „Veikiantys simboliai“¹¹ (*Symbols in Action*) turėjo milžinišką poveikį archeologijai. Užuot būdami vien didelės ekonominės reikšmės raiškomis, radiniai taip pat gali turėti metaforinę prasmę (pavyzdžiu, geležies šlakas,¹² įrankiai¹³). „Kritiskajai“ archeologijai atsvérė naujos perspektyvos ir potencialas, tačiau kartu atsirado ir galimybė mesti iššūkį interpretuojant radinių prasmę.

Postprocesinė¹⁴ ir vėliau „pažinimo“¹⁵ archeologija atvėrė galimybes tirti ritualą bei religiją kitaip negu iki tol. Tiesa, intriguoja ir tai, kad ankstyvuosiouose postprocesiniuose darbuose religija tyrinėta labai retai – dėmesys skirtas valdžios santykii ir ideologinių struktūrų simboliams. Juose glūdėjo ir religija.

Žinoma, Šiaurės kraštų religija buvo tiriama ir iki tol. Ši tyrimų sritis daugiausia buvo susijusi su religijų istorija, senosios literatūros studijomis ir rašytinių šaltinių analize.¹⁶ Tačiau ikikrikščioniškosios religijos tyrimams galima pasitelkti daugelį kitų šaltinių. Jiems priklauso: gyvenviečių ir kapų radiniai, surasti paaukoti daiktai, akmenys su piešiniais, uolų raižiniai. Tai ir yra išprasta archeologijos materialinė kultūra. Tačiau iki devintojo dešimtmecio religija, kaip neturinti tiksliai apibrėžtu prielaidų materialinės kultūros atžvilgiu, archeologijoje turėjo menką mokslinę reikšmę. Disciplinos, kurios tirdamos Šiaurės kraštų religiją naudoja skir-

tingus šaltinius ir metodus, beveik nebendaradarbiavo. Ir archeologai dar nesenai nekvestionavo įvairių Šiaurės kraštų religijos teorijų. Veikiausiai tai irgi buvo nebendaradarbiavimo tarp archeologijos ir religijos istorijos ar literatūros mokslo rezultatas. Atrodo, kad supratimas apie rašytiniuose šaltiniuose ir materialinėje kultūroje glūdinčias galimybes kilo kaip konstruktivaus dialogo rezultatas.

Disciplinų sąveika sustiprėjo per du paskutiniuosius dešimtmecius. Atsižvelgdami į nepakankamus akademinių disciplinų ryšius, religijos istorikai devintuoju ir dešimtuju

Uolų raižiniai, vaizduojantys elnį ir žmones su apeiginėmis lazdomis, elnio galvomis ir ginklais // *Germanische Religionsgeschichte. Quellen und Quellenprobleme*. – Berlin – New York, 1992. – S. 174.

dešimtmeciais surengė keletą konferencijų.¹⁷ Jos turėjo dideles svarbos archeologijai. Archeologų pastangomis per paskutiniuosius dešimt metų taip pat vyko konferencijos,¹⁸ kuriose jie patys siekė rasti kelius, kaip prieistorinių bendrijų religijos rekonstravimui panaudoti archeologijos medžiagą.

Ritualų interpretacija, kuriai įkvepia sociologija, antropologija ir religijos istorija,¹⁹ archeologijoje gali duoti labai gerų rezultatų (plg. A. Šanchės (*A. Schanche*) darbą apie samių laidotuvų papročius),²⁰ tačiau tuo iki šiol nepasinuojama. Religiniai ritualai gali būti traktuojami kaip tiesiogiai koreliuojantys su ideologiškai struktūruotos visuomenės mitologija bei kosmologija, kultūriniu identitetu. Vadinas, ritualai yra svarbūs struktūruojant visuomenę. Tokiu būdu materialinėje kultūroje „išišakniję“ ritualai su mitologija ir kosmologija susiję kaip žmonių veiksmai, atliekami pagal jų kosmoso ir žmogaus sampratos koncepciją.

Vis dėlto suvokiant ritualo ir religijos sandarą archeologijos debatuose išryškėja tam tikri sunkumai. Pagrindiniai klausimai yra susiję su galimybėmis ikikrikščioniškajų religijų tirti tekštų ar materialinės kultūros pagrindu. Taip pat politinės valdžios bei ideologinių prioritetų kontekste kontraversiškai traktuojamas religijos pobūdis ir vaidmuo.²¹

Tiriant prieistorinę visuomenę Vakarų šalyse laikomasi įsitvirtinusio skirstymo į tai, kas šventa, ir į tai, kas pasaulietiška. Religijos ir ritualo sampratos taip pat susijusios su Vakarų pasaulio idėjomis. Tačiau būtent dėl to yra kilusios plėčios diskusijos.²² Teorinės diskusijos dėl religijos ir ritualo sampratos religijos istorijos ir antropologijos srityse turi di-

delės reikšmės jų išvadas pritaikant archeologijos projektose. Tas pats pasakytina apie kitų rūsių šaltinius. Ryšys tarp materialinės kultūros ir rašytinių šaltinių yra svarbi metodologinė premisa.²³ Tiriant praeities religijas apskritai kyla daug teorinių, metodologinių ir empirinių problemų.

Vienas svarbiausių klausimų yra tai, kaip ikikrikščioniškoji religija turėtų būti vadinama. Kaip rodo kalba, yra keli ikikrikščioniškosios religijos pavadinimai, pavyzdžiu, Šiaurės kraštų barbarišumas, pagonių religija, pagonybė, senovės skandinavų kultas. Savo reikšme šie terminai mažai skirtiasi. Jie naudojami skirtinguose kontekstuose. Ypač į akis krenta termino „barbarišumas“ (*heathenism*) subjektyvumas.²⁴ Ar įmanoma ižvelgti skirtingus religijos sluoksnius tūkstančių metų prieš krikščionybės įvedimą laikotarpiu? Kaip Šiaurės šalių religija yra susijusi su ankstesnėmis ir vėlesnėmis kosmologijomis? Kurio laikotarpio religija/kosmologija mokslininkų tiriamas? Kaip ritualas ir religija atsispindi materialinėje kultūroje, kokios rūšies reprezentacijų mes aptinkame archeologijos medžiagoje? Ar religija per praėjusį [pirmai – vert.] tūkstantmetį kito ir kada galima išskirti savitą Šiaurės kraštų religiją? Kas būdinga ikikrikščioniškajai religijai keli šimtai metų prieš krikščionybės įvedimą? Tiriant visuomenės struktūras ir konkretius Pietų Skandinavijos regionus diskutuota apie daugelį ritualų, mitų ir pašaulėžiūros aspektų. Tolesni pavyzdžiai rodo kelias svarbias tyrimų temas. Buvo svarstoma kosmologijos struktūra.²⁵ Kai kurie mokslininkai teigė, kad [Šiaurės kraštų – vert.] pagonybė buvo šamanistinė religija,²⁶ taip pat, savo ruožtu, kad ikikrikščioniškuoju laikotarpiu valdovo institucija buvo šven-

ta.²⁷ Buvo pabrėžta, kad tiriant kristianizacijos procesą, galima remtis archeologijos medžiaga²⁸. Kaip pavyzdį galima paminti vikingų epochos kryželius pakabučius, kurie laikomi krikščionių misijų raiška.²⁹ Karaliai, valdžia, bažnyčių ir parapijų kūrimas – gerai žinomas, pagrindinės kristianizacijos tyrimų temos.³⁰ Suprasti kristianizaciją, taip pat ir skirtinges nuomonės dėl krikščionybės proceso – kompleksinė problema.³¹ Devintuoju dešimtmečiu buvo pradėtas interdisciplininis projektas „Kristianizacija Švedijoje“. Buvo aptarti keilių Švedijos regionų duomenys; kristianizacija apibūdinta kaip labai ilgas, taikus procesas be kolektyvinio (visuotinio) atsivertimo.³² Kita nuomonė pabrėžia dramatišką priešpriešą tarp skirtinės ideologijų, nes ikikrikščioniškoji visuomenė tada buvo priversta socialiai ir politiskai pasirinkti.³³ Šiame kontekste raitelio priemonių bei žirgų laidojimą vikingų epochos laikotarpio žmonių kapuose taip pat siūloma vertinti kaip ideologinę ir religinę žemės valdytojų reakciją į krikštą ir su tuo susijusias socialines ekonomines permanentas.³⁴

Žvelgiant iš Šiaurės kraštų perspektyvos, rekonstruojant senųjų religijų paveikslą nemaža reikšmė tenka samių kultūrai. Domėjimasis samiais siekia XIX a.; visų pirma tai pasakytina apie jų etnografijos ir religijos istorijos tyrimus.³⁵ Dėmesio samių religijai ir ritualams skyrė ir archeologai.³⁶ Anot J. Pentikänen (J. Pentikäinen) (1977), samių kalboje, kaip ir Vakarų pasaulyje,³⁷ nebuvo žodžio „religija“. Ji taip pat pamini, kad egzistuoja nuomonė, jog religija yra Vakarų visuomenėje atsiradusi istorinė kategorija.³⁸ J. Pentikänen mano, kad etninės religijos konceptas šiuo atveju yra tinkamėnis negu XVII a. krikščionių sukurtą samių religijos sam-

Akmuo su piešiniais. VIII–IX a. (Hammar, Gotlandas). Piešinio detalė, vaizduojanti aukojimo Odinui sceną: kairėje ant medžio šakos paruoštas korimui karys, dešinėje – žynys ietimi žudo kitą žmogų. Ritualų stebi Odino paukščiai varnai // Nylén E., Lamm J. P. *Bildsteine auf Gotland.* – Visby, 1978. – P. 62.

prata. Etninė religija apima daug daugiau: dvių pasaulį, Šiaurės žmones, gamtą, gyvenimo ciklą, filosofiją, pasaulio sampratą.³⁹ Šie teiginiai labai tinka ir Šiaurės (germanų) iki-krikščioniškajai religijai aptarti.

Chronologiniu požiūriu dažniausiai analizuojami religijos laikotarpiai yra žalvario ir vėlyvasis geležies amžiai. Plaćiai paplitęs žalvario amžiaus įvaizdis, ši laikotarpį pateikiantis kaip labai religišką ir kultišką, su nuostabiais bronzos dirbiniais, uolų piešiniais, išsiskiriančia laidojimo praktika ir daiktų aukojimo tradicijomis. Turtinga archeologinė medžiaga, turinti gausybę nuostabių variacijų (radiniai, išpiešti akmenys, runos, rašytiniai Šiaurės kraštų mitologijos šaltiniai), ir didžiulis visuomenės susidomėjimas yra svarbūs veiksnių, lemiantys vėlyvojo geležies amžiaus ir kristianizacijos laikotarpio patrauklumą. Šis žavėjimasis siekia XIX a., romantizmo epochą.

Kaip matysime, kiti prieistorės laikotarpiai taip pat traukia religijos tyrinėtojus. Straipsnių ir publikacijų, skirtų ritualui ir religijai, kiekis per paskutiniuosius dešimt metų ženkliai išaugo. Juose diskutuojama daugeliu materialinės kultūros temų. Temos, apie kurias kalbėsime toliau, iliustruoja heterogoniškas ritualo ir religijos tyrimų traktuotes archeologijoje. Laidojimo ir paaukotų daiktų tyrinėjimus pratęsia naujai reiškiamas susidomėjimas prieistorinėmis sodybomis ir kraštovaizdžio struktūra.

Mirtis, kultas ir apeigų vietas

Mirtis ir kultas – daugiausia archeologų tirtos ritualo ir religijos temos. Laidojimo paminklai, uolų piešiniai, lobiai, paaukotas karo grobis, apeigų vietas yra rituelo ir religijos tyrimų atspirties taškai. Žvelgiant iš ilgalaikės perspektyvos, keletas skirtingų rūsių archeologijos objektų (konkrečiai laidojimo paminklai) gali būti traktuojami kaip plačios chronologijos dėmenys (nuo akmens amžiaus iki šių dienų).⁴⁰ Besikeičiantys laidojimo papročiai atspindi besikeičiančias tradicijas, t. y. mentalines nuostatas (*mental norms*), kurios yra svarbios pačios bendrijos testinumui. Kapai ir laidojimo papročiai yra mentalinio ir socialinio pasaulių projekcija, kaip bendrumo patirtis, susiejanti individus.

A. Benet (*A. Bennett*) (1987) pirma studijoje apie geležies amžiaus kapus Centrinėje Švedijoje, *Mälar* ežero rajo-ne pasiūlė laidojimo paminklus laikyti taip pat ir religiniai bei socialiniai simboliai.⁴¹ Vėliau jos metodui pritarė keletas kitų autorių.⁴² Akmens amžiaus laidojimo ritualų tyrinėjimams atstovauja vėlyvojo mezolito kapų prie *Shateholui*⁴³ ir megalitų Pietų Švedijoje⁴⁴ tyrimai. Uolų piešinių vaidmuo laidojimo ritualuose yra detalai išanalizuotas vieno Šiaurės rytių Švedijos (Smolando) rajono pavyzdžiu,⁴⁵ taip pat analizuotas Smolando provincijoje, į pietus nuo *Vättern*

vietovės, aptiktas bronzos amžiaus kapas su raižiniais.⁴⁶ Kitas žymus žalvario amžiaus pilkapis iš akmenų su raižiniais yra *Kivik*, pietrytinėje Skanijos provincijos dalyje. Ikonografijos, kontekstų ir analogų analizė K. Randsborgą atvedė prie hipotezės, jog *Kivik* pilkapis simbolizuoją kone šamanistinį žalvario amžiaus kosmosą.⁴⁷ Tuo pačiu metu L. Larsono atlikta kontekstinė pilkapio aplinkos analizė parodė, kad ilgą

laiką šio vietinio valdovo kapas buvo jungiamoji grandis tarp pasauļietinės ir šventosios erdviių.⁴⁸

Žvilgsnis į kapus kaip į pomirtinius paminklus suteikia galimybę apžvelgti tradicijos ištakas ir iškelti kelias idėjas dėl veiksniių, lėmusių mirties sampratos pokyčius; plg. pagonių griautinius kapus, atspindinčius krikščionybės įtaką,⁴⁹ taip pat regioninius laidojimo papročių variantus.⁵⁰ Mirtis kaip vienas iš perėjimo ritualų (*rites of passage*) bei socialinės sąlygos kartu su kitais ritualais teikia galimybų piešti mentalinių ir socialinių normų paveikslą. A. Schanche (1997) disertacija, skirta samių laidojimo papročiams, yra vienas iš kelių archeologinių samių ritualų tyrinėjimų, inspiruotų antropologinių religijos teorijų.⁵¹

Uolų raižiniai religijos tyrimo vienoje yra svarbiausia materialinės

kultūros objektų grupė. Priežastis, matyt, ta, kad dėl savito raiškos būdo uolų raižinius lengva priskirti sakraliajai erdvėi. Kitaip tariant, dėl siauros prieistorinės religijos sampratos moderniuose Vakaruose juos lengviausia suvokti. Uolų raižinių vaidmuo religijoje tiriamas nuo XIX a. pabaigos.⁵² Iki šiol didelę įtaką šiemis tyrimams daro klasikinė uolų raižinių interpretacija (vaisingumo atkūrimo ritualo koncepcija), atlikta O. Almgreno (1927).⁵³ Taip pat populiarė idėja, kad uolų raižiniai reprezentuoja dieviškumą.⁵⁴ Vėlesniais metais uolų raižiniai dar daug kartų buvo interpretuojami ir kitaip. Teigta, kad jie reprezentuoja gyvybines mitines akmirkas.⁵⁵ Uolų raižiniai taip pat laikomi kosmologinėmis ir ritualinėmis reprezentacijomis,⁵⁶ keltų religijos realija,⁵⁷ moteriškojo vaisingumo simboliais,⁵⁸ totemizmo ir šamanizmo raiškomis.⁵⁹ Vėlesniuose darbuose dažnai taikomi fenomenologiniai, poststruktūralistiniai ir hermeneutiniai metodai. Tačiau daug svarbiau tai, kad uolų raižiniai šiose studijose suvokiama kontekstualiai, kartu su kitomis materialinės kultūros formomis.⁶⁰

Nuo praėjusio šimtmečio [XIX a. – vert.] didelio archeologų dėmesio sulaukė ir kultas bei tradicijos, susiję su daiktų aukojimu. Per pastaruosius dešimtmečius vis daugiau tyrimų koncentruota į akmens ir vėlyvojo geležies amžių apeigų vietų prigimtį bei bruožus. Šios vietas aptinkamos ir pelkėse, ir sausumoje, gyvenviečių teritorijoje arba

Aukšinis brakteatas, vaizduojantis dievą Odiną, kairėje rankoje laikantį aukojimui skirtą gyvulį, ir žynys arba karys, atliekantis apeigą su brakteatu kairėje rankoje // *Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseum Mainz.* – 1970, Jhrg. 17. – S. 282.

šalia jų. Keletu atvejų toje pačioje vietoje daiktai buvo au-kojami nuo akmens iki pat geležies amžiaus, tarsi ta vieta visą laiką būtų turėjusi ypatingos reikšmės. Kitų vietų erd-viniai matmenys ir naudojimo trukmė labiau apriboti. Šioms apeigų vietoms, be abejo, gali būti pritaikyta keletas nuo-monijų, interpretacijų, atsižvelgiant į kontekstą ir chrono-loginį laikotarpi.

Lobiai ir pavieniai akmens amžiaus radiniai yra suregistr-uoti ir interpretuoti apeiginės tradicijos požiūriu, kuri laikui bégant kito.⁶¹ Ižymios archeologinės vietas, pavyzdžiui, *Ske-demosse*⁶², *Roëkillorna*⁶³ ir *Käringsjön* Halande, yra svarbūs aukojimo vietų paminklai. Tačiau pastaruoju metu tyrinėti re-gionai ir mažiau žinomos archeologinės vietas rodo kur kas glaudesnius gyvenamujų ir apeigų–aukojimo vietų ryšius.⁶⁵ Ke-liers klasikinės paaukoto karo grobio ir kitokios Pietų Skandi-

mosi klausimus jų svarba nepaprasta. Šių vietų aptikta nuo *Lofoten* šiaurėje iki pat Bornholmo pietuose.⁷² Viena pas-kutinių tyrimų išvadą yra tokia: esminę reikšmę įgyja lai-ko – erdvės tarpusavio sarys.

Norint suprasti prabėgusių epochų mentalitetą materiali-nės kultūros dalykai taip pat svarbūs. Studioje, skirtoje vely-vojo neolito paaukotų daiktų lobiu *Gallemose* (Jutlandijoje)⁷³, ritualas detaliai pristatytas kaip valdžios veiksny s struk-tūruojant visuomenės sandarą jos viduje, taip pat jos ryšius su išoriniu pasaulliu. Nagrinėjant šiuos atvejus atkreiptinas dė-mesys į pakartotinį teritorijos panaudojimą ir didelę pačios erdvės reikšmę, kai namai,⁷⁴ prieistorinės sodybos ir anksty-vosios bažnyčios⁷⁵ buvo įkurtos virš pilkapių. Tokios aplinky-bės iškelia klausimą, ar ritualo erdvės struktūra iš tiesų yra specifinių kosmologinių konceptų raiška. Kosmologine pras-me laiko – erdvės santykiai kapų, aukojimo vietų ir sodybų atžvilgiu yra fundamentiniai.

Tai, kad politinė ir ideologinė valdžia buvo įsteigama, įteisina-ma ir laikui bégant kito, yra ateiti-es tyrimų iššūkis šiuos klausimus nagrinėti taip giliai, kol struktūruojant visuomenę šie ritualai vis dar turėjo reikšmęs.

Kasdienis gyvenimas ir kraštovaizdis

Prieš dešimtmetį įvairių kas-dienio gyvenimo pusiau tyrimai reli-giniu aspektu buvo retenybė. Veikiausiai taip buvo dėl Vaka-ruose įprasto pernelyg siauro po-žiūrio į šventumo–profaniškumo santių. Ūkinis gyvenimas buvo suvokiamas kaip reiškinys, kurio neveikė ritualai arba tikėjimas ir kuris neturėjo nieko bendra su šventvietėmis. Platesnis požiūris į šventumo ir profaniškumo sąsa-

jas lémė, kad prieistorinės sodybos, kaimai ir pats krašto-vaizdis buvo įtraukti į religijos tyrinėjimus.

1990 m. ir vėliau, archeologams tiriant gyvenviečių, sody-bų bei kraštovaizdžio mentalinius aspektus iškilo funkcinis bei ekonominis požiūriai. Dabar daugelis archeologų yra daugiau ar mažiau tikri, kad kraštovaizdis kupinas įvairių kultūros rai-dos žinių. Iki šiol *la longue durée* yra nepaprastai svarbi tyri-mų perspektyva. Pateikiami pavyzdžiai iliustruoja keletą prie-šistorinių laikotarpių. Ankstyviausias – mezolitinė *Tågerup* gy-venvietė Skanijoje, Pietryčių Švedijoje. Namai, kapai ir ypa-tingi akmens bei organinių medžiagų radinių kontekstai ritu-alų tyrimuose suteikia šiai vietai „centrinės“ statusą.⁷⁶

Žalvario amžiaus gyvenvietėje *Apalle*, Centrinėje Šve-dijoje, namų viduje, židiniuose ir ūkinėse duobėse rasta ar-cheologinė medžiaga interpretuojama kaip simbolinė,⁷⁷ nes

Gamla Uppsala (Uplandas, Švedija), karališkieji V–VI a. pilkapiai. 2000 m.
V. Vaitkevičiaus nuotrauka

navijos geležies amžiaus aukojimo vietas buvo plačiai aptari-nėamos. Geležies amžiaus aukojimo vietų pobūdžio ir geo-grafinės padėties kaita interpretuojama socialinės organiz-a-cijos, ekonomikos, aukščiausiosios valdžios⁶⁶ ir karo (kariavi-mo) pokyčių⁶⁷ fone. Ankstyvojo ir viduriniojo neolito laiko-tarpių aptvėrimai *Sarup*,⁶⁸ perdegę viduriniojo neolito laiko-tarpių kirviai,⁶⁹ gaisravietės Piltuvėlinių taurių kultūros are-a-le⁷⁰ nurodo daug apčiupiamų struktūrų, susijusių su reli-giniaisiais ritualais. Pagal naujają koncepciją Centrinės Švedijos Uplando provincijos vėlyvojo žalvario amžiaus piliakalniai ir įtvirtintos sodybos laikomi apeiginiais aptvėrimais.⁷¹

Tęsiant kulto tematiką, geležies amžiaus tyrinėjimų dė-mesys centrinėms valdžios vietoms ir religiniams centrams yra būtinės. Naujausiai tyrinėjimais buvo užfikuota kele-tas tokiai vietų. Sprendžiant ideologijos ir valstybės formavi-

atsižvelgiant į žalvario amžių⁷⁸ egzistavusius žirgo bei šuns vaidmenis. Panašiai ir maisto raciono pokyčiai gali būti siejami su kosmologijos raida vėlyvajame žalvario amžiuje.⁷⁹ Uolų raižinių, kuriuos sukūrė medžiotojai, rinkėjai ir žemdirbiai, padėtis jūros pakrantėje *Trøndelag* laikoma teritorijos kontrolės ir ritualizavimo raiška.⁸⁰

Nemažiau įdomi yra ritualinė erdvė – savito kosmologinio mąstymo išraiška. Ne vienoje archeologijos studijoje skirtingų Švedijos provincijų kraštovaizdis suprantamas ne tik funkciniu (ūkiniu) požiūriu, bet ir kaip socialinis, mitinis, kosmologinis reiškinys. Priešistorinės sodybos kaip kosmologinio modelio interpretacija⁸¹ vėlyvojo geležies amžiaus tyrinėtojams sukėlė naujų diskusijų.⁸²

Mąstysenos kaita nuo vėlyvojo geležies amžiaus iki 1708 m., atitinkanti socialinės organizacijos raidą, ištirta vienoje *Dalarna* provincijos parapijų.⁸³ Kitoje studijoje gilinamasi į sodybų ir aptvėrimų, sukrautų iš akmenų, raidą romėniškuoju laikotarpiu Gotlande. Manoma, kad jie koreliavo su visuomenės pokyčiais ir besikeičiančia pasaulio samprata.⁸⁴ Vikingų epochos ir ankstyvųjų viduramžių laikotarpiu Uplando provincijoje paaukotų sidabrinį ir auksinių dirbinių kontekstine analizė parodė, kad šie archeologijos objektai laikytini su religiniais ritualais susijusiais žemės riboženkliais.

Kraštovaizdis suvokiamas ne vien tik ūkine prasme. Jis turi ir „socialinę struktūrą“ bei „socialinę ekologiją“, paremtą ekonomika, visuomene, mitu ir kosmologija. Taigi skirtingų amžių ir bendrijų žmonės, įvairių socialinių grupių papročiai (socialinės normos) individualiai ar kolektiviai paliko ženklus kraštovaizdyje, kuris besikeisdamas juos išsaugojo.

Archeologija ir ikikrikščioniškoji religija

Žinoma, archeologija, kaip ir kitos disciplinos, atitinka mūsų laikų idėjas. Tiriant prieistorinę religiją ir archeologijoje, ir religijų istorijoje buvo jaučiamas

tam tikras netikumas bei ambivalentišumas. Siekiant šaltinių ir metodų patikimumo, laikotarpiai be rašytinių šaltinių archeologijai sukelia daugiau abejonių negu religijos studijoms. Tačiau dėl besikeičiančio požiūrio į materialinę kultūrą archeologija turi daug potencialų tyrimų galimybių. Ketas šiuolaikinių studijų autorių nagrinėja netgi paleolito

Oikarve-Bro pilkapis (I tūkst. pr. Kr.) (Gotlandas, Švedija). 2000 m. V. Vaitkevičiaus nuotrauka.

Yterselö (Åsa) akmuo su runomis tarp pilkapių (XI a.) (Södermanlandas, Švedija). Runų užrašas skelbia, kad ši akmenį pastatė Sigrida savo vyro Sveno, kuris dažnai vykdavęs į Žiemgalą (Sæimgalla), atminimui. 2000 m. V. Vaitkevičiaus nuotrauka.

ritualus ir religiją. Atrodo, kad archeologų požiūriai ir idėjos nebeturi ankstesniems mokslo darbams būdingų paradigmų štampų, postmodernizmo prasme tapo kur kas platesni ir interpretaciškesni. Tarsi oponuodami pernelyg moksliniams požiūriui, šiandienos archeologai, kaip ir XIX amžiuje, interpretacijai suteikia šiek tiek poetiškumo ir kūrybinės laisvės. Tačiau ateities užduotis yra interpretuoti

bei susieti skirtingų rūsių šaltinius (ir materialinės kultūros objektus, ir tekstus) ir juos sintetinti.

Publikacijos, paminėtos šiame straipsnyje, nors iš dailes atspindi humanitarinių mokslų, visų pirma archeologijos ir religijų istorijos, padėtį. Akivaizdu, kad postprocesinė archeologija didžiausią poveikį padarė Švedijos ir Norvegijos mokslininkams. Posūkis ritualo ir religijos tyrimų

link yra postprocesinės ir „pažinimo“ archeologijos tradicija. „Kritinė“ archeologija, kaip ir ritualo bei religijos tyrimai, grįsta materialinės kultūros kaip socialinio veiksnio supratimu. Archeologijos duomenys apie kapus, paaukotus daiktus, kulto centrus, uolų raižinius, sodybas ir kraštovaizdį yra neabejotinai svarbūs religijos tyrinėjimams.

Ritualo ir religijos tyrimai yra įsitvirtinę archeologijoje. Tiesa, aišku ir tai, kad iki šiol didžiausią susidomėjimą kelia žalvario ir geležies amžių religija. Dideli pokyčiai įvyko šaltinių, metodų ir teorinių perspektyvų srityje. Fenomenologijai pritaikytas tradiciškesnis kultūrinis istorinis požiūris. Pažymėtini J. P. Šodto (*J. P. Schödt*) kritiniai komentarai dėl religijos fenomenologijos taikymo. Autorius teigia, kad dažnai pernelyg supaprastintai ir neatsižvelgiant į ideologines struktūras taikomos universalios analogijos.⁸⁵ Iki šiol lieka neatsakyta į klausimą, ar iki krikščioniškoje religijoje galima tirti eschatologinius tikėjimus ir pan. Archeologai sprendžia ir nekritiško požiūrio sukelius keblumus, kaip antai: kaip suvokti santiukius tarp šventumo ir pasaulytiškumo. Tai yra ir platesnės religijos sampratos padiktuota tendencija, į ši kontekstą įpinanti ir ideologinių bei socialinių aspektus. Svarbiausias archeologijos klausimas yra chronologinis ir erdvinis formos bei turinio sąryšis. Jis néra pastovus, jis kinta; prasmės kaita priklauso nuo socialinių sąlygų bei kultūrinių situacijos.⁸⁶

Kai kurie archeologai nori suvokti ir linkę sintetinti didelėse teritorijose aptiktus religinius

Visby (Gotlandas, Švedija), manoma, žalvario amžiuje apeiginiamas tikslams iš akmenų išdėliotas labirintas. 2000 m. V. Vaitkevičiaus nuotrauka.

Thorsberg pelkė (Šlezvigas, Vokietija), viena žymiausių geležies amžiuje aukotų daiktų radimvietė Šiaurės vakarų Europoje. 2002 m. V. Vaitkevičiaus nuotrauka.

simbolius,⁸⁷ taip pat kelių šimtų ar tūkstančio metų religiją. Kiek rečiau spekuliuojama ilgalaike perspektyva (nuo šiandienos iki akmens amžiaus arba priešinga kryptimi). Vienas iš nedaugelio archeologų, kurie ēmėsi religijų kaitos klausimo, yra M. P. Malmeris. Disertacijoje jis nagrinėja religijos pokyčius, kuriuos, kaip manoma, rodo materialinės kultūros kaita, dėl to randasi ir ūkiniai pokyčiai. Buvo išskirtos šešios pagrindinės transformacijos, įvykusios nuo ankstyvojo neolito iki pat XX a.⁸⁸ Tiesa, kai kurių minčių apie religijos kaitą buvo išsakyta ir dėl įvairių kitų rūšių materialinės kultūros tyrimų. Paminėtinos laidojimo papročių teikiamos galimybės atpažinti šią kaitą tautų kraustymosi⁸⁹ bei kristianizacijos⁹⁰ epochose. Kiti neolito,⁹¹ velyvojo neolito⁹² ir tautų kraustymosi⁹³ laikotarpių šaltiniai (pavyzdžiui, paslepti ir paaukoti daiktai) interpretuojami apskritai religijos pasikeitimų kontekste.

Kitas reiškinys, susijęs su religijos kaitos ir formos bei turinio sąryšio klausimu, – dėmesys fenomenui, objektams ir vaizdinėms raiškoms. Puikus to pavyzdys yra laivas, kuris seniai laikomas kosmologiniu simboliu ir tuo pačiu judėjimo bei transcendencijos ženklu.⁹⁴ Skandinavijos kraštų zoomorfinis meno stilis – dar vienas postprocesinių tyrimų pavyzdys.⁹⁵ Savo ruožtu auksinai pakabučiai-brakteatai laikomi religinių bei politinių struktūrų elementais, mitologijos ikonografija,⁹⁶ atitinkamo laikotarpio politikos ir religijos raiška,⁹⁷ originaliu jos kontekstu ir ideologine funkcija.⁹⁸

* * *

Religijos ir ritualo tyrimai įsitvirtino archeologijoje. Galimas dalykas, kad susidomėjimas religija išreiškia ir tam tikrą nostalgiją. Archeologai, siekdami visuomenės pripažinimo bei patrauklumo, galbūt taip pat ieško kitokių vertybų. O visuomenė šiuo metu yra dar labiau izoliuota ir priklauso ma nuo rinkos būklės bei komercinės veiklos nei bet kada anksčiau. Deja, tai aktualu ir *New Age* judėjimams, kurie archeologijai teikia didžiausią vaidmenį. XX a. pabaigoje archeologiniai ritualo ir religijos tyrinėjimai, kaip ir XIX a., dažnai publikuojami mokslinėje ir populiaroje spaudoje. Moderniems žmonėms ritualo ir religijos reikšmė archeologijoje gali būti svarbi ir dėl kitokių priežasčių. Vakarų visuomenė galėtų būti kritikuojama už siaurą požiūrį į visapusiską kultūros bei izoliuotą istorijos kontekstus. Ilgalaike perspektyva siūlo alternatyvas ir kitus požiūrių taškus. Galbūt archeologų duoklė visuomenei yra praeities ir dabarties kultūros pliuralizmo norma?⁹⁹ Tuo metu, kai atsiranda iškaitmeninti prieistorinių paminklų paveikslai ir su ekskursijų vadovu galima lankytis kapines, archeologus vilioja galimybė kritiškai patyrinėti mūsų pačių epochą.

Versta iš: Kristina Jennbert. Archaeology and Pre-Christian Religion in Scandinavia // Current Swedish Archaeology. – 2000, vol. 8, p. 127–141.

Vertė ir autorei neprieštaraujančių iliustracijas iš kitų šaltinių parinko Vytautas VAITKEVIČIUS

NUORODOS:

1. Pratarmė I. Hodder knygai *Reading the past. Current approaches to interpretation in archaeology*. – Cambridge, 1994. (Vertimas į lietuvių kalbą pasirodė 2000 m.).
2. Roesdahl E. (red.) *Viking og Hvidekrist. Norden og Europa 800–1200 (Exhibition)*. – Köpenhamn, 1993.
3. Knape A. (red.) *Kult, Kraft, Kosmos (Exhibition)*. – Stockholm, 1996.
4. Steinsland G., Meulengracht Sørensen P. *Menneske og makter i vikingenes verden*. – Oslo, 1994.
5. Kaliff A., Skjöldebrand M. (red.) *Skenet från det förflutna: arkeologi och myter i en bronsåldersbygd*. – Linköping, 1995
6. Plg. Hildebrand H. *De förhistoriska folken i Europa. En handbok i jämförande fornkunskap*. – Stockholm, 1880. – P. 32 ir tolesni; Müller S. *Vor Oldtid. Danmarks forhistoriske archæologi*. – København, 1897; Brøndsted J. *Danmarks Oldtid*. – København, 1938/40; Stenberger M. *Sten, brons, järn*. – Stockholm, 1969.
7. Eriksen Th. *Historia, myt och identitet*. – Värnamo, 1996.
8. Hedeager L., Schousboe K. (red.) *Brugte historier: ti essays om brug og misbrug af historien*. – København, 1989.
9. Plg. Almgren O. *Hällristningar och kultbruk*. – Stockholm, 1927.
10. Hawkes Ch. F. Archaeological Theory and Method: Some Suggestions from the Old World // *American Anthropologist*. – 1954, vol. 56, p. 155–168.
11. Hodder I. *Symbols in Action*. – Cambridge, 1982.
12. Burström M. *Järnframställning och gravritual. En strukturalistisk tolkning av järnslagg i vikingatida gravar i Gästrikland* // *Fornvannen*. – 1990, vol. 85, p. 261–271.
13. Lidström Holmberg C. *Prehistoric Grinding Tools as Metaphorical Traces of the Past* // *Current Swedish Archaeology*. – 1998, vol. 6, p. 123–142.
14. Plg. Hodder I. *Min. veik.*; Shanks M., Tilley C. *Social Theory and Archaeology*. – Worcester, 1987.
15. Renfrew C., Zubrov E. (red.) *The ancient mind. Elements of cognitive archaeology*. – Cambridge, 1994.
16. Plg. De Vries J. *Altgermanische Religionsgeschichte*. – Berlin, 1956/57, Bd. 1–2; Ström F. *Nordisk hedendom. Tro och sed i förkristen tid*. – Arlöv, 1961; Dumézil G. *Gods of the Ancient Northmen*. – Berkeley-Los Angeles-London, 1973.
17. Steinsland G. (red.) *Words and Objects. Towards a Dialogue Between Archaeology and History of Religion*. – Oslo, 1986; Steinsland G. *Religionsskiftet i Norden og Voluspa 65, Nordisk Hedendom (Symposium)*. – Viborg, 1991. – P. 335–348; Schjødt J. (red.) *Myte og Ritual i det førkristne Norden*. – Viborg, 1994.
18. Andrén A. (red.) *Medeltidens födelse*. – Lund, 1989; Larsson L., Wyszomirska B. (red.) *Arkeologi och religion*. – Lund, 1989; Lagerlöf A. (red.) *Gravfältsundersökningar och gravarkeologi*. – Stockholm, 1991; Lidén H. E. (red.) *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. – Oslo, 1995; Engdahl K., Kaliff A. (red.) *Religion från stenålder till medeltid*. – Stockholm, 1996; Breholt Christensen L., Sveen S. B. *Religion og materiel kultur*. – Aarhus, 1998; Andersson A. C. ir kt. (red.) *The Kaleidoscopic Past*. – Göteborg, 1998.
19. Plg. Bell C. *Ritual theory, ritual practice*. – New York–Oxford, 1992; Bell C. *Ritual. Perspectives and Dimensions*. – New York–Oxford, 1997.
20. Schanche A. *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion 1000 f. Kr. til 1700 e. Kr.* [nepublikuotas daktaro darbas]. – Tromsø, 1997.
21. Plg. Finnestad R. The Part and the Whole: Reflections on Theory and Methods Applied to the Interpretation of Scandinavian Rock Carvings // *Words and Objects. Towards a Dialogue Between Archaeology and History of Religion*. – Oslo, 1986. – P. 21–31;

- Nordbladh J. Interpretation of South-Scandinavian Petroglyphs in the History of Religion, Done by Archaeologists: Analysis and Attempt at Auto-Critique // *Words and Objects. Towards a Dialogue Between Archaeology and History of Religion*. – Oslo, 1986. – P. 142–149; Schjødt J. The „Meaning” of the Rock Carvings and the Scope for Religion–Historical Interpretations: Some Thoughts on the Limits of the Phenomenology of Religion / / *Words and Objects. Towards a Dialogue Between Archaeology and History of Religion*. – Oslo, 1986. – P. 180–196; Dommasnes L. H. Arkeologi och religion // *Nordisk Hedendum (Symposium)*. – Viborg, 1991. – P. 47–64; Notelid M. Vetenskap och religion i negativ dialog // *Tor*. – 1996, vol. 28, p. 313–347; Nordström K. Problems and Ideas concerning Ideology in the Construction of „Religion” and „Ritual” as Analytical Concepts // *Lund Archaeological Review*. – 1997, vol. 3, p. 49–57; Bredholt Christensen L. Archaeology and the Concept of Religion, *The Kaleidoscopic Past*. – Göteborg, 1998. – P. 435–441; Damm Ch. Rituals: Symbols or Action? // *The Kaleidoscopic Past*. – Göteborg, 1998. – P. 443–449; Sveen S. B. The Concepts of Religion and Ideology in Relation to Archaeology // *The Kaleidoscopic Past*. – Göteborg, 1998. – P. 429–434.
22. Asad T. *Genealogies of Religion. Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam*. – Baltimore–London, 1993.
23. Andrén A. *Between Artifacts and Texts. Historical Archaeology in Global Perspective*. – New York, 1998.
24. Hultgård A. Övergångstidens eskatologiska föreställningar // *Nordisk Hedendum (Symposium)*. – Viborg, 1991. – P. 47–64.
25. Plg. Schjødt J. Forskningsoversigt. Hovedtendenser i den nyere forskning inden for nordisk mytologi // *Danske studier*. – 1988, p. 134–153.
26. Hedeager L. *Skygger af en anden virkelighed. Oldnordiske myter*. – Haslev, 1997; Hedeager L. Cosmological endurance: pagan identities in early Christian Europe // *European Journal of Archaeology*. – 1998, vol. 1, no. 3, p. 382–396; Solli B. Odin – the Queer? Om det skeive i norrøn mytologi // *Universitetets Oldsaksamling Årsbok*. – 1997/1998, p. 7–42.
27. Steinsland G. *Det hellige bryllup og Norrøn konge-ideologi*. – Larvik, 1991.
28. Roesdahl E. *Vikingernes verden. Vikingerne hjemme og ude*. – København, 1987; Gräslund A.-S. Den tidiga missionen i arkeologisk belysning – problem och synpunkter // *Tor*. – 1983/1985, p. 291–313; Solli B. Fra hedendom til kristendom. Religionsskifte i Norge i arkeologisk belysning // *Viking*. – 1995, p. 23–48.
29. Staeker J. *Rex regum et dominus dominorum. Die wikingerzeitlichen Kreuz- und Kruzifixanhänger als Ausdruck der Mission in Altdänemark und Schweden*. – Lund, 1999.
30. Plg. Brink S. *Sockenbildning och sockennamn. Studier i äldre territoriell indelning i Norden*. – Uppsala, 1990; Anglert M. *Kyrkor och herravälde. Från kristnande till sockenbildning i Skåne*. – Lund, 1995.
31. Schjødt J. Nogle overvejelser over begrebet „Religionsskifte” med henblick på en problematisering af termens brug i förbindelse med overgangen til kristendommen i Norden // *Medeltidens födelse*. – Lund, 1989. – P. 187–201.
32. Nilsson B. (red.) *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv*. – Uppsala, 1996.
33. Steinsland G. Religionsskiftet i Norden // *Medeltidens födelse*. – Lund, 1989. – P. 203–211; Steinsland G. Religionsskiftet i Norden og Voluspa 65 // *Nordisk Hedendum (Symposium)*. – Viborg, 1991. – P. 335–348; Steinsland G. Hvordan ble hedendommen utfordret og påvirket av kristendomen? // *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. – Oslo, 1995. – P. 9–27.
34. Nielsen L. Chr. Hedenskab og kristendom. Religionsskiftet avspejlet i vikingetidens grave // *Fra Stamme til Stat i Danmark*. – Aarhus, 1991. – P. 245–267.
35. Johnson B. (red.) *ARV. Scandinavian Yearbook of Folklore*. – 1983, vol. 39; Ahlbäck T. (red.) *Saami Religion*. – Stockholm, 1987; Ryding H. *Samisk religionshistorisk bibliografi*. – Stockholm, 1993.
36. Plg. Zachrisson I. Sjiele Sacrifices, Odin Treasures and Saami Graves? // *Saami Religion*. – Stockholm, 1987. – P. 61–68; Schanche A. *Min. veik*.
37. Pentikäinen J. *Die Mythologie der Samen*. – Berlin, 1997.
38. Asad T. *Min. veik*.
39. Pentikäinen J. *Min. veik*.
40. Jennbert K. Gravseder och kulturformer. I arkeologins gränsland / / *Gravskick och gravdata*. – Lund, 1988. – P. 87–100.
41. Bennett A. *Graven. Religiös och social symbol. Strukturer i folkvandringstidens gravskick i Mälardalen*. – Stockholm, 1987.
42. Plg. Kaliff A. *Brandgravskick och föreställningsvärld. En religionsarkeologisk diskussion*. – Uppsala, 1992; Kaliff A. *Grav och kultplats. Eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland*. – Uppsala, 1997; Artelius T. *Långfärd och återkomst – skeppet in bronsålderns gravar*. – Varberg, 1996.
43. Larsson L. Dödshus, djurkäkar och stenyxor. Några reflektioner kring senmesolitiskt gravskick // *Gravskick och gravdata*. – Lund, 1988. – P. 63–72; Larsson L. Dogs in Fraction – Symbols in Action // *Contributions to the Mesolithic in Europe*. – Leuven, 1990. – P. 153–160.
44. Holten L. *Religiös praksis. Kaos eller organisert uorden? Döde-kult i tragtbægerkultur belyst udfra megalitgrave*. – København, 1997.
45. Widholm D. *Rösen, ristningar och riter*. – Lund, 1998.
46. Goldhahn J. *Sagaholm. Hällristningar och gravritual*. – Jönköping, 1999.
47. Randsborg K. Kivik. Archaeology & Iconography // *Acta Archaeologica*. – København, 1993, vol. 64.
48. Larsson L. Relationer till ett röse – några aspekter på Kiviksgraven // *Bronsålderns gravhögar*. – Lund, 1993. – P. 135–150.
49. Wagnkilde H., Pind S. En gravplads ved Ndr. Grødbygård, Åker, fra tiden omkring kristendomens indførelse // *Fra Bornholms museum 1989–1999*. – Bornholm, 1991. – P. 89–107.
50. Svanberg F. *I skuggan av vikingatiden. Om Skåne, Halland, Blekinge och Själland*. – Lund, 1999.
51. Schanche J. *Min. veik*.
52. Hultkrantz Å. *Hällristningsreligion // Hällristningar och hällmålningar i Sverige*. – Helsingborg, 1989. – P. 43–58.
53. Almgren O. *Min. veik*.
54. Almgren B. Den osynliga gudomen // *Proxima Thule*. – Stockholm, 1962.
55. Malmer M. P. Bergkonstens mening och innehåll // *Hällristningar och hällmålningar i Sverige*. – Helsingborg, 1989. – P. 9–28.
56. Nordbladh J. *Glyfer och rum. Kring hällristningar i Kville*. – Göteborg, 1980; Helskog K. *Helleristningene i Alta. Spor etter ritualer og dagligliv i Finnmarks forhistorie*. – Alta, 1988; Kaul F. *Ships on Bronzes. A Study in Bronze Age Religion and Iconography*. – Copenhagen, 1998.
57. Görman M. *Nordiskt och keltiskt – Sydskandinavisk religion under yngre bronsålder och keltisk järnålder*. – Lund, 1987.
58. Mandt G. Searching for Female Deities in the Religious Manifestations of the Scandinavian Bronze Age // *Words and Objects. Towards a Dialogue Between Archaeology and History of Religion*. – Oslo, 1986. – P. 111–127.
59. Tilley Ch. *Material culture and text. The Art of Ambiguity*. – London–New York, 1991.
60. Plg. Damm Ch. *Min. veik*; Kaul F. *Min. veik*; Widholm D. *Min. veik*.

61. Plg. Karsten P. *Att kasta yxan i sjön. En studie över rituell tradition och förändring utifrån skånska neolitiska offerfynd.* – Lund, 1994.
62. Hagberg E. U. *The Archaeology of Skedemosse 1.* – Uppsala, 1967.
63. Stjernquist B. *The Röekillorna Spring – Spring-cult in Scandinavian Prehistory.* – Lund, 1997.
64. Arbman H. *Käringsjön. Studier i halländsk järnålder.* – Stockholm, 1945; Carlie A. Käringsjön. A Fertility Sacrificial Site from the Late Roman Iron Age in South-west Sweden / *Current Swedish Archaeology*, 1998, vol. 6. – P. 17–38.
65. Plg. Hallgren F. ir kt. Skogsmossen, an Early Neolithic settlement site and a sacrificial fen in the northern borderland of the Funnel-beaker Culture. // *Tor.* – 1997, vol. 29, p. 49–111.
66. Plg. Fabech Ch. Samfundsorganisation, religiøse ceremonier og regional variation // *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i Romersk Jernalder og Folkevandringstid.* – Århus, 1991. – P. 283–303.
67. Randsborg K. *Hjortspring. Warfare and sacrifice in early Europe.* – Aarhus, 1995.
68. Andersen N. H. *Sarup vol 1: The Sarup Enclosure.* – Aarhus, 1997.
69. Larsson L. Axes and Fire – Contacts with the Gods // *Form, Function & Context. Material culture studies in Scandinavian archaeology.* – Lund, 2000.
70. Apel J., Hadevik C., Sundström L. Burning down the house. The transformational use of fire and other aspects of an Early Neolithic TRB site in eastern central Sweden // *Tor.* – 1997, vol. 29, p. 5–47.
71. Olausson M. *Det inneslutna rummet – om kultiska hägnader, fornborgar och befästa gårdar i Uppland från 1300 f. Kr. till Kristi födelse.* – Stockholm, 1995.
72. Stamsø Munch G. Hus og hall – En høvdinggård på Borg i Lofoten // *Nordisk Hedendom (Symposium).* – Viborg, 1991. – P. 321–333; Watt M. Sorte Muld. Høvdingesæde og kultcentrum fra Bornholms yngre jernalder // *Fra Stamme til Stat i Danmark 2.* – Aarhus, 1991. – P. 89–107; Åqvist C. Hall och harg – det rituella rummet // *Religion från stenålder till medeltid.* – Stockholm, 1996. – P. 105–120; Nielsen A. L. Hedniska kult- och offerhandlingar i Borg // *Religion från stenålder till medeltid.* – Stockholm, 1996. – P. 89–104; Näsström B. M. Offerlunden under Frösö kyrka // *Jämtlands kristnande Projektet Sveriges kristnande Publikationer 4.* – Uppsala, 1991. – P. 65–84; Larsson L., Hårdh B. *Centrala Patser. Centrala Frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern.* – Lund, 1998; Thrane H. Overvejelser af kultindholdet i Gudmes bebyggelse // *Centrala Patser. Centrala Frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern.* – Lund, 1998. – P. 249–261.
73. Vandkilde H. Den senneolitiske offernedlæggelse i den jyske Gallemose: tid-rum dimensioner og fremmede forbindelser // *Bronsealder i Norden – Regioner og interaksjon.* – Stavanger, 1998. – P. 7–22.
74. Baudou E. Helgedom, hus och hög // *Gravfältsundersökningar och gravarkeologi.* – Stockholm, 1991. – P. 71–82.
75. Jeppesen J., Madsen H. J. Storgård og kirke i Lisbjerg // *Fra Stamme til Stat i Danmark 2.* – Aarhus, 1991. – P. 269–275.
76. Karsten P., Knarrström B. Husen vid havet // *Populär Arkeologi.* – 1998, vol. 3, p. 19–21.
77. Ullén I. The power of case studies, Interpretation of a late Bronze-Age settlement in central Sweden // *Journal of European Archaeology.* – 1994, vol. 2, no. 2, p. 249–359.
78. Ullén I. Food ethics, domestication and togetherness. A close-up study of the relation of horse and dog to man in the Bronze Age settlement of Apalle // *Current Swedish Archaeology.* – 1996, vol. 4, p. 171–184.
79. Skoglund P. Diet, Cooking and Cosmology. Interpreting the Evidence from Bronze Age Plant Macrofossils // *Current Swedish Archaeology.* – 1999, vol. 7, p. 149–160.
80. Sognnes K. Ritual Landscapes. Toward a Reinterpretation of Stone Age Rock Art in Trøndelag, Norway // *Norwegian Archaeological Review.* – 1994, vol. 27, no. 1, p. 19–49.
81. Gurevich A. J. *Categories of medieval culture.* – London, 1985; Hastrup K. *Culture and history in medieval Iceland. An anthropological analysis of structure and change.* – Oxford, 1985.
82. Plg. Johansen B. *Ormalur. Aspekter av tillvaro och landskap.* – Stockholm, 1997; Cassel K. *Från grav till gård. Romersk järnålder på Gotland.* – Stockholm, 1998.
83. Ersgård L. *Det starka landskapet. En arkeologisk studie av Leksandsbygden i Dalarna från yngre järnålder till nyare tid.* – Stockholm, 1997.
84. Cassel K. *Min. veik.*
85. Schjødt J. The „Meaning“ of the Rock Carvings and the Scope for Religion-Historical Interpretations: Some Thoughts on the Limits of the Phenomenology of Religion // *Words and Objects. Towards a Dialogue Between Archaeology and History of Religion.* – Oslo, 1986. – P. 180–196.
86. Plg. Olausson M. (red.) *Spiralen öga. Tjugo artiklar kring aktuell bronsåldersforskning.* – Stockholm, 1999.
87. Plg. Larsson T. B. *Materiell kultur och religiösa symboler.* – Umeå, 1997.
88. Malmér M. P. *Jungneolithische Studien.* – Lund, 1962. – P. 810 ir tolesni.
89. Bennett A. *Min. veik.*
90. Nielsen L. Chr. *Min. veik.*
91. Karsten P. *Att kasta yxan i sjön. En studie över rituell tradition och förändring utifrån skånska neolitiska offerfynd.* – Lund, 1994.
92. Vandkilde H. *Min. veik.*
93. Fabech Ch. *Min. veik.*
94. Plg. Artelius T. *Min. veik.*; Andrén A. Doors to other world: Scandinavian death rituals in Gotlandic perspectives // *Journal of European Archaeology.* – 1993, vol. 1, p. 33–56; Crumlin-Pedersen O., Munch Thye B. (red.) *The Ship as Symbol in Prehistoric and Medieval Scandinavia.* – Copenhagen, 1995; Kaul F. *Min. veik.*
95. Hedeager L. *Min. veik.*
96. Kolstrup I. L. Ikonografi og religion // *Nordisk Hedendom (Symposium).* – Viborg, 1991. – P. 181–203; Gaimster M. Vendel period bracteates on Gotland. On the significance of Germanic art. – Lund, 1998.
97. Axboe M. Guld och makt i folkevandringstiden. Brakteaterne som kilde til politisk/religiøse forhold // *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i Romersk Jernalder og Folkevandringstid.* – Århus, 1991. – P. 187–202.
98. Andrén A. Guld och makt – en tolkning av de skandinaviska guldbrakteaternas funktion, *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i Romersk Jernalder og Folkevandringstid.* – Århus, 1991. – P. 245–255.
99. Burström M. Cultural Diversity in the Home Ground. How Archaeology Can Make the World a Better Place // *Current Swedish Archaeology.* – 1999, vol. 7, p. 21–26.

Archaeology and pre-christian religion
in Scandinavia. By K. Jennbert

Selected publications of Scandinavian archaeology have been presented in order to characterise and discuss different current approaches to pre-Christian religion in Scandinavia (Sweden, Norway, Denmark).

Lietuvos teatro istorijos pašvėstasis

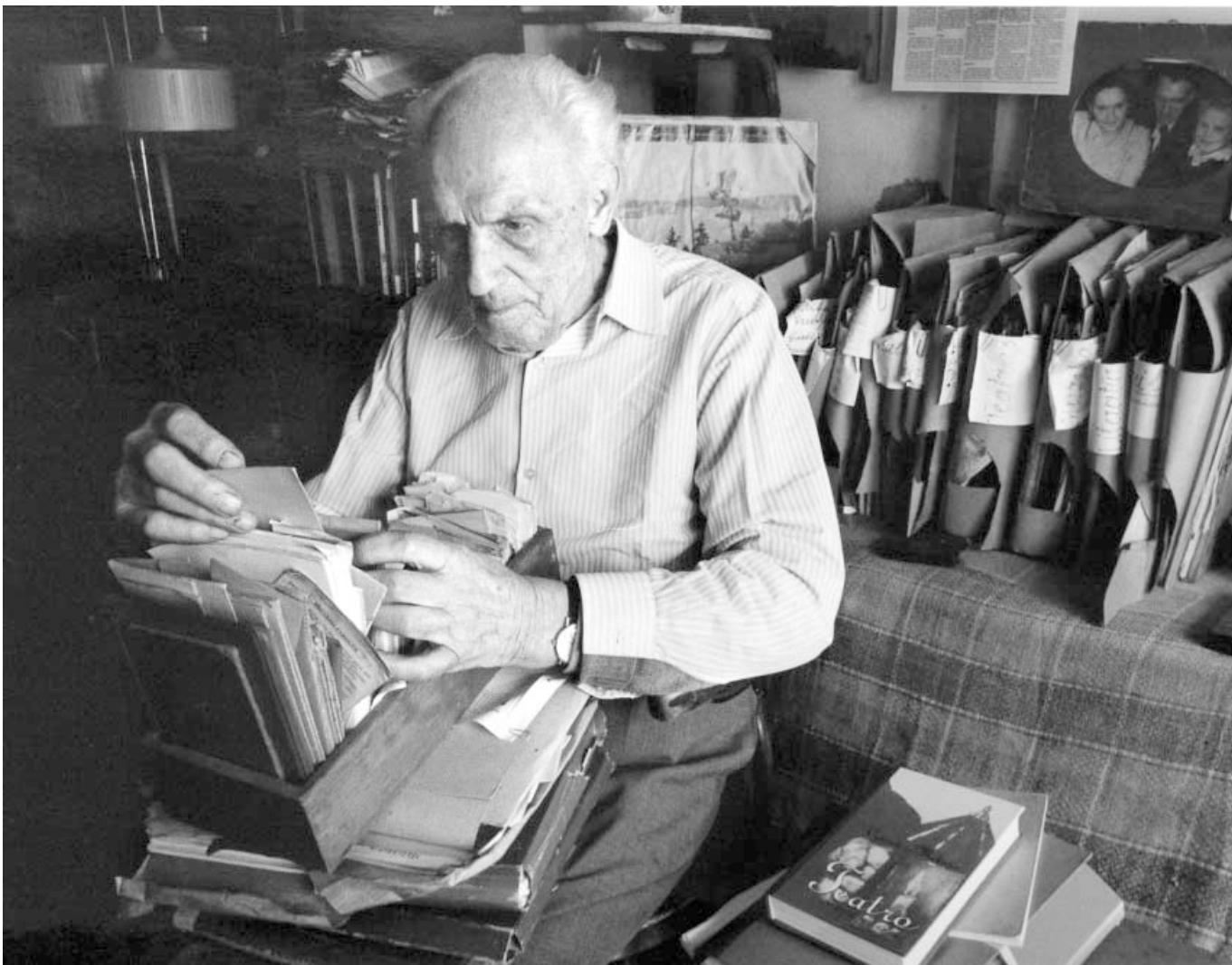
Liudvikas GIEDRAITIS

Atrodo, 1969 m. į mūsų, Vilniaus universiteto trečio kurso lituanistų, auditoriją įžengė guvus iki tol nematytas jau pagyvenęs žmogus: paprastu palaikiu kostiumeliu, atlapakaklis, rankom lyg lyžem, šviesaus geranoriško veido. Ir – tokią gi žydinčią akių! Vytautas Maknys. Skaitys lietuvių teatro istorijos kursą... Na, ir prasidėjo kas savaitę po akademinę valandą trunkanti žmogaus gyvenimo, atrodo, ilgai laukta, išsiilgta šventė, spinduliuote spinduliuojanti iš visos jo esybės, o ypač gi iš tų degančių akių: nenuilstanciai žingsniuojuant tarp suolių eilių su pūpsančiais pakerėtais studentais ir vis šnekant – nuosekliai, išsamiai, raiškiai apie dalykus, kurie, aiškiai matėsi, jam šventų švenčiausi ir kurie jo atminty kuo tvarkingiausiai sudėstyti: vaidintojų draugijos, aktoriai, režisieriai, spektakliai, jų afišos, tikslios datos, valandos, bilietų kainos, dramos veikalai, scenografija – nuo kranto ligi kranto pilna pakilaus, gaivinančio žinojimo upė...

Daug vėliau dažnai jį matydavau autobuse, važiuojančiame Nemenčinės plentu, šalia kurio daug kolektyvinų sodų, ar stotelėje laukiantį autobuso. Palaikiai batai, darbinė skranda: sodininkas. Tik tos šviesios akys, giedras veidas įsižiūrėjusiam liudijo šio žmogaus ne-paprastumą. Į sodų pusę – su tuščiu krepšeliu, atgal – su kokių vaiselių, daržovių nešuliu visuomeninio transporto grūstyje – tipiška mūsų dienų varganų pensininkų buitis. Kartą taip atsitiko, kad, atsidūrės autobuse šalia jo (Nemenčinės pusėj gyveno), neiškenčiau, pasisakiau, iš kur jį pažįstas, paklausiau: jei būtų geresnė materialinė padėtis, ar jis čia važiuotų dabar, o gal pasilikytų tarp savo popierių, apmąstymu apie teatrą... Supratęs užuominą, labai noriai prašneko, kad tas važinėjimas – smulkmena. Reikėtų šnekėt apie visos jo kartos genocidą Lietuvoje: būtent jų daugiausia tarp pokario kovose žuvusiųjų, būtent jų daugiausia pasitraukusiuų į Vakarus, Ameriką, būtent daugiausia jų šeimos atsidūrė tremtyje, būtent jų buvo pilni lageriai ir būtent jo karta, subrendusi lietuviškaja patriotine dvasia, pirmoji pokariu buvo, geriausiu atveju, verčiama taikstytis, keistis, prisitaikyti arba likti nemalonėje...

Taip, yra žmonių, kurie net ir nepalankiausiomis aplinkybėmis, net aršiausios dvasinės priespaudos sąlygomis, priešiškiausioje aplinkoje, kai siautėja atvira prievarta, melas, sugeba viso to lyg nematyti, atkakliai dirbtį savo darbą, tad jei tas žmogus mokslininkas, per ilgus

kruopštaus triūso metus, per ilgą ramų gyvenimą susilaukia ir pripažinimo, ir laipsnių, ir... Puiku, labai pui-ku... Bet yra ir nepajėgiantys likti tarytum abejingi, prisitaikantys, bent išoriškai ramūs to neteisingumo, įsitikini-mų, principų laužymo sąlygomis, laikosi savo... Tokie, jei svetimumo jėgos ilgametės ir galingos, net būdami paties Dievo palytėti darbštumu ir protu, žiūrék, lieka žmonių akyse lyg ir menkai kuo nusipelnę, pamiršti, neverti bent kiek išskirtinio démesio. Štai pirmiausia kodėl, išgirdės, kad Šiaurės miestelyje pašarvotas 2003 02 21 staiga miręs Vytauto Maknio kūnas, – neišvengiamai, būtinai norėjau aplankyt, palydėti... Lauke prie Balto-sios salytés durų – tarp stoviniuojančiųjų Petras Biels-kis, režisierius iš Klaipėdos, Vladas Bagdonas, Eimuntas Nekrošius, Aleksandras Guobys ... Teatralai palydi savo patriarchą. Bet mano santykis su tuo, kas čia vyks-ta, į ką „neprāšytas“ bandau įsiliet – dar neapčiuopiamas, bekūnis, dvasinis, tik nuojautų vedamas: laidoja-mas mūsų tautos garbus (nebijau to žodžio), bet pelny-tai nejvertintas žmogus. Man trūksta žodžių, faktų. Sliū-kinėjus susigūžęs apie žmones: kiekvienas iš jų čia turē-tų būti lobis – patirtimi, žinojimu apie jį, į kurio laidotuves susirinkom. Bandau bent nuogirdų (atsiprašau) prisig-raibyt. Beviltiška: žmonės šneka apie šį ir tą, ir visiškai nebūtinai apie tai, kas man šį kartą rūpi. Tad šiaip taip prisiverčiu išdrįsti prieiti prie „Bielskio grupės“, prisista-tyti, paaiškinti: norės parašyti žodži kitą apie Vytautą Maknį, nes man atrodo, jei ne aš, tai – niekas, o tai būtų labai neteisinga. Kuo gi jiems brangus šis žmogus, kad atėjo jo palydėti? „Tai mūsų mokytojas, o antra – kovėmės kartu“, – prabilo P. Bielskis (puikus, geranoriškas šne-korius, be reikalo kaip visada per ilgai nedrjsau prieit). Studijuodami Vilniaus konservatorijoje (dabar – Muзи-kos akademija), jie esą neturėję iš ko mokytis apie Lie-tuvos teatrą. Kartą (tai buvę apie 1965-uosius metus), jis, V. Maknys, tada skaitės jiems paskaitas, atnešė esą net šešias rankraštines jo parašytos Lietuvos teatro istorijos knygas. Paklaustas, kodėl jis neišleidžia tų knygų, atsakė: „Ne mano reikalas. Aš parašiau, o jūs, jei norit, išsileiskite“. Dieve mano (tai aš taip atsidūsau). O tuo metu Švietimo ministerijoje dirbo P. Bielskio draugė iš mokyklos laikų, Danguolė. Nuėjo pas ją, o ji: „Parašy-ki kokį raštą“. Ėmė kurso draugai ir surašė: esą Lietuva prašo išleisti „Lietuvos teatro istoriją“. Kad būtų solidžiau,

Algimanto Žižiūno nuotrauka iš V. Maknio asmeninio archyvo, perduoto Teatro, muzikos ir kino muziejui 2002 06 16.

pasirašė esą ne bendrakursiai, o kiekvienas atskirai: toks – iš Alytaus, toks – iš Klaipėdos... Išėjo lyg ir tikrai „Lietuva prašo“. Danguolė nunešė raštą tuo metu ministroliavusiam H. Zabuliu ir bemat skambina: „Duokit teksta“. Nulékę tą patį vakarą pas V. Maknį, o šis, būdamas itin principingas ir ambicingas: „Tiek metų jie čia mane niurko, tegul jie eina peklon... Nereikia!“ „Šiaip taip perkalbėtas, jidavė tuos savo foliantus. Nuboginau Danguoli, o ši H. Zabuliu (taip tada tvarkyti reikalai)“, kuris visų nuostabai liepė sudaryti komisiją: reikia spausdint... Na ir prasidėjo daugiau nei dešimtmetį trukęs „karas“. Pirmasis tomas „Lietuvos teatro istorijos bruožai“ išėjo palyginti lengvai ir greit. O su antruoju... Kartą P. Bielskis sutinkęs gatvėje V. Maknį – „visą pajuodus“! – „Kas atsitiko, dėstytojau?“ O jis, pasirodo, nešasi atsiémės iš leidyklos antrojo tomo rankraštį. Atskleidžia puslapius, – sveiko žodžio prie žodžio néra – braukyta subraukyta. Sako: „Aš neduosiu antrojo tomo spausdinti – nieko čia nebér...“ „Viešpatie, vėl émém ragint: neatsiimkit, juk jie to ir nori, kad savo rankomis atsiimtumėt, tegu leidžia

kokj tik nori, bus bent paminklas, kaip galima sudarkyt Lietuvos teatro istoriją, tuo blogiau kada nors bus jiems...“ O leidykloje tada esą galima buvo daryti taip: rankraštį trejus metus niurko vienas redaktorius, po trejų metų jis turi teisę atsisakyti, tada imasi kitas – po trejų metų vėl atsisako... Taip toji knyga ten kankinta daugiau nei dešimtmetį, ir štai... Vėl tekę ilgai įtikinėt žmogų, kad gražintų rankraštį į leidyklą... Ir išėjo tas antrasis tomas – sudarkytas, plonas: iš 40 spaudos lankų – 13. Kokios priežastys? P. Bielskio prisiminimais, pirmiausia gal veikęs „psychologinis motyvas“. Tuo metu Istorijos institute buvo Menotyros sektorius: didelis būrys žmonių daug metų dirba, o Lietuvos teatro istorijos kaip néra, taip néra, ir čia staiga – vienas (!) žmogus įteikia Lietuvos teatro istorijos rankraštį! Menotyros sektorius jo vadovo M. Petuchausko asmeniu pradėjo „vetuot“. Pagrindinė nuodėmė buvo jvardinta objektyvumu (kuo, atrodytu, ir gyvas mokslas!), tuo metu vadintu „objektyvizmu“, „vieninga srove“: esą V. Maknys reminiši tik faktais, neatsižvelgia į „klasinių interesą“. Bet

H. Zabulis buvo CK narys. Išeitų – jis neskiriąs tokį dalykų! Užsispyrė ir jis: „Tai duokit geresnę!” Nér. Jei taip – reikia išleisti. Vėl sudaroma nauja komisija: pataisykim, sutvarkykim, „akcentus kitus uždékim”. Gavo galiausiai jis įspėjimą iš CK, bet V. Maknio „Lietuvos istorijos bruožų” II tomas buvo išspausdintas, tik deja, toks, kad šiandien jo negalima laikyti autentiška knyga. Daug kam patogiau buvę, kad V. Maknio darbai būdavo neišleisti. V. Maknys vienintelis turėjo šaltinių visumą, o būdamas „naivus kaip vaikas” (P. Bielskio apibūdinimu), kiekvienam, kas besikreiptų, padėdavo, atiduodavo (kaipgi, reikia žmogui, jei prašo). O gavusieji su jais elgési kaip tinkami, pertvarkydam, paversdam „nuosavybe”, ir žiū, – V. Maknio nebér. O jis kiekvieną faktą pats buvo sukaupęs, surinkęs. Ir ne šiaip iš nuogirdų, o pažindamas kiekvieną artistą, režisierį, su kiekvienu bendravęs, pas kiekvieną važiavęs į nuošliausią vietovę – klausinėjės, kartografiavęs, filmavęs, kiekvieną, kaip sakoma, „pačiupinėjės ranka”. Anot P. Bielskio, bet kokiu klausimu „istrigės” (juk galybė tų datų, pavardžių, faktų), skambini esą V. Makniui, ir tas bemat sudėsto viską į vietas: „... čia tu buvai netesus... va čia tu teius”, ir svarbiausia – tikrai žinai: kas jo ištarta – „šimtaprocentinė tiesa”. Tuo jis daug kam buvo neparankus. Studentams dėl tos faktų gausos V. Maknys kartais galėjės atrodyti ir „nūda”, bet tiems, kas tai vertino, jo faktografinė pilnatvė atrodė tikrai nepabaigama šventė: klausai, ir, atrodo, lyg pats susižavėjės dalyvautum to stebuklingo vyksmo, to pakylėjimo šventovėj, kuri vadina teatru.

Tačiau tuometinei valdžiai nepriimtiniausios, neparankiausios buvo jo tautinės pažiūros. B. Sruogos teatrologų seminaro dalyvis, jis šventai perémė ir laikėsi savo mokytojo labai paprasto (na, taip tik atrodo!) požiūrio: *turim savąjį, lietuvį, teatrą*. Puikiai pažindamas jo ištakas ir raidą, V. Maknys labai gerai mokėjo tai argumentuoti, kai kiti gal teigė, kad tegalima šnekėt, tarkim, apie Maskvos teatrą, gal dar kokį kitą, o jis: „Ne. Yra lietuvių teatras ir yra įtakos”. Kultūriniu požiūriu tai turėjo „didžiulę reikšmę”. Bet tai buvo ir pagrindinė takoskyra tarp jo bei daugelio kitų. P. Bielskio vertinimu, M. Gimbutienė, A. J. Greimas, J. Lankutis, V. Maknys – „tai tos viršūnės”. Deja, vis – vienišos, ir vis, gaila, labai gaila, – lyg be tēstinumo...

Iš salytės išnešamos gėlės, vainikai, laikas imti juos, stoti abipus tako...

„Man iš pat vaikystės nusišypsojo laimė”, – pradeda V. Maknys, ko gero, vienintelj apie save vos keliolikos puslapių straipsnelj „Vingiuotais kultūros takais” (viename iš vos dviejų spaudoje aptiktų interviu su juo pasakoma ir visai atvirai: „Mano pašnekovas nesileido į kalbas apie savo asmens reikšmingumą”). Ta „nusišypsojusi” laimė pirmiausia yra tai, kad tėvai, seneliai buvo

šviesūs žmonės, mėgę lietuvišką spausdintą žodį, daina. Gimtinėje (Balkūnų kaime, Alytaus apskr.) tėvų name laikyta pradžios mokykla, tad jo tévišké buvus visos apylinkės kultūros centru. Ir pirmuosius vaidinimus tekė pamatyti būtent tėvų namuose, kaime, kur vykdavę tuo metu labai mėgti lietuviškieji vakarai: su vaidinimu, deklamavimais, dainomis, šokiais. Net ir tiesiogiai dalyvauti juose tekė: vaidinti, „režisuoti”, bet pirmiausia – parūpinti repertuarą, nes tada buvęs „mokyčiausias” savo apylinkėje. Besimokydamas gimnazijoje (1919–1927 m.) dainavęs choruose, dalyvavęs vaidinimuose, deklamavęs, griežęs smuiku. Rimią domėjimasi teatru humanitarinių studijų metu Vytauto Didžiojo universitete subrandino V. Krėvės, M. Biržiškos, J. Tumo, J. A. Herbačiausko, V. Mykolaičio, V. Dubo paskaitos, kuriose daug šnekėta ir apie teatrą, dramaturgiją, o jų teatrinės medžiagos kaupimo arklą įjunkė B. Sruoga, tuo metu kaupęs medžiagą norimai parašyti lietuvių teatro istorijai, tad pasielkės ir savo „seminaristus”. Savarankišką teatrologo darbą pradėjo B. Sruogai ir V. Mykolaičiu pasiūlius diplominio temą – apie įvairiapusį Lietuvos atgimimo kultūrininką, Vilniaus teatro įkūrėją Gabrieľą Landsbergį–Žemkalnį. Berenkant medžiagą tekė bendrauti su daugeliu buvusių aktyvių (tuoj metu jau senukų) kultūros veikėjų: Palangos lietuviškojo vakaro režisiere (pirmaja lietuvių profesionalia aktore) S. Jakševičiūte–Venslauskienė, G. Petkevičaitė–Bite, Matu Grigoniu, Peliku Bugailiškiu... Jų jaunystės prisiminimai akivaizdžiai paliudijo, kad tos kartos šviesuoliai slaptais lietuviškaisiais vakarais, siekdamis tautos atgimimo, atliko tikrą kultūrinį žygarbį. Lietuvų kultūros istorijoje V. Maknij labiausiai žavėjo būtent slaptieji lietuviškieji vakarai. „Tai mano arklukas... Vaidinimo žiūrėti susirinkdavo 50–100 žmonių. Kai vaikai, sutupdyti medžių viršūnėse, pranešdavo pavoju, vaidintojai ir publika apsimedesdavo, kad čia „vestuvės”... Juk už tokius vakarus suiminėdavo, teisdavo, tremdavo. G. Petkevičaitė–Bite yra pasakiusi: „Likome gal tik aš ir Poviliukas Višinskis, visi kiti jau sedi”. (Literatūra ir menas, 1986 m. rugsėjo 13 d.). „Nei keliolika knygelių, nei laikraščių nepadarys to, ką padaro vienas spektaklis”, – taip savo metu skelbta apie slaptus lietuviškuosius vakarus. Atgimimo priešaušriu (XIX a. pab.–XX a. pr.) teatriniis vaidybinis sajūdis ne tik pažadino tautą siekti lietuviškumo, tiesiogiai prie kiekvieno priartino viešai skambantį lietuvišką žodį, bet galiausiai išugdė ir profesionaliųjų mūsų teatrat. Tad neatsitiktinai ir jo, teatrologo, darbe išskirtinę reikšmę turi nuodugnus lietuviškųjų vakarų laikotarpio dokumentinės autentiškos medžiagos surinkimas (jei ne jis – tai kas?!?) ir apibendrinimas.

Nagi: kur, kada, koks, kokią reikšmę turėjo pirmasis spektaklis lietuvių kalba, kur, kada – pirmoji opera, maironečių spektaklis, ir išvis – kokia mūsų lietuviškojo teatrinio sajūdžio pradžia, – kas atsakytu? V. Maknys

viską surikiuoja kruopščiai ir nuosekliai: „Mums ypač brangi sukaktis – lietuvių teatro šimtmetis” (citata iš 1990 m. „Atspindžiu”, Nr. 5(10), kai V. Kudirka savo programe numatė kėlimo dailių ir teatro lietuviško. „Aušros” redaktoriaus J. Šliupo ir kun. A. Burbos pastangomis Plimute (JAV) 1889 m. gruodžio 31 d. „ant teatrališkų grindžių” pirmą kartą pasigirdo lietuviškas žodis: buvo suvaidinta Antano Truskio „Be sumnenés, arba kaip ant svieto einas”, prie kurios A. Burba paruošė keletą tinklečių eilelių”. Po šio pavykusio vakaro teatras labai išsiplėtė visur, kur tik gyveno lietuviai, tapo populariausia lietuvių kultūrinės veiklos priemone... Sunkiau lietuvių teatrui sekėsi tėvynėje: net 15 metų jis dar turėjo slapsytis kamarose ir nuošaliose daržinėse... Pats reikšmingiausias teatro įvykis – vienintelis viešas lietuviškas vakaras Palangoje 1899. XII. 20. Jo aidą išgirdo visa Lietuva – įvyko šimtai slaptų lietuviškų vakarų tolimiausiuose klojimuose. Tokie vakarai tapo populariausia bei mašiškiausia tautinės kultūros veiklos forma, kuri gerokai išgąsdino net patį carą. „Mes atradome pagaliau daiktą, kuris sužadino mūsų žmones”, – džiaugėsi Kapsukas... Teatras labai išplito: lietuviški vakarai buvo ruošiami per 200 vietovių... 1909.VIII.15 suorganizuotas didysis teatro jubiliejas pirmojo lietuviško vakaro dvidešimtmečiui ir Palangos spektaklio dešimtmečiui paminėti. Rinktinėmis jégomis buvo suvaidinta „Amerika partyje” (dabar suvaidinta turbūt apie 1000 kartų) ir M. Petrausko bei G. Žemkalnio pirmoji lietuvių opera „Birutė”... Netrukus Vilniuje (1910.IX.20) iš jvairių būrelių susitelkė Artistų sajunga (1912.X.08), persitvarkė į Artistų bendrovę ir pasirašė pirmąją teatrinę sutartį. Tai ir buvus, V. Maknio aiškinimu, mūsų, lietuvių, „professionalaus dramos bei operos ir baletu meno pradžia”. 1920 12 19 iš „Angos” dramos vaidyklos buvo suorganizuotas Kaučiūno dramos teatras. O 1920 12 31 – ir „Operos vaidykla”, dabar – Operos ir baletu teatras. 1930 03 06 teatro mėgėjų bei pedagogų grupė įsteigė Vaikų teatro draugiją. Po penkerių metų S. Ušinskio rūpesčiu sukurtas ir Marionečių teatras..."

Karo metais, pokariu V. Maknys – Vilniuje (j kurį, tarp kitko, atžygiavo 1939-aisiais Lietuvos kariuomenės gretose), pasinėrės į aktyvią veiklą, užgriuvusią nedaugelį tuo metu čia gyvenusių lietuvių, „visais frontais” besigrumiąs organizuojant kultūrines mokslynes, visuomenines lietuviškojo gyvenimo institucijas. Ir kur tik neteko su visu atsidėjimu darbuotis: Vilniaus universitete (Teatrologinės katedroje, kurį laiką – jos vedėju), Lietuvių kalbos ir literatūros institute direktoriaus pavaduotoju (direktorius tada buvo V. Mykolaitis), organizuoti Vilniaus pedagoginį institutą: buvęs, anot jo paties, „prorektoriumi mokslo bei mokymo reikalams” (rektoriavo tada pulkininkai!): septynių fakultetų esą dekanu bei 22 katedrų, „kurias dar reikėjo įsteigti” vedėju buvęs, skaitęs literatūros, teatro istorijos

kursus, tačiau 1950 m., iki tol vadintas nepakeičiamu, – iš instituto staiga pašalintas, darbo knygutėje jrašyta „ne-tinkamas dirbtai aukštojoje mokykloje”. Pagrindinė kaltė ir blogybė buvus – tarybų valdžios siekis, noras, kad „tikroji” lietuvių teatro istorija prasidėtų kartu su ja. Tai siekta ir „moksliskai” pagrasti. Apie 1949–1950 m. toks Liozinas, Meno reikalų valdybos viršininko pavaduotojas, pasikvietęs V. Maknį ir sakąs (be abejo, rusiskai), kad yra nutarta išleisti lietuvių teatro istoriją, ar jis per kelias savaites neapsiimtų jos parašyti. Kai V. Maknys pasakės nesąs stachanovietis, per tiek laiko negalės kelių šimtmečių Lietuvos teatro istorijos parašyti, viršininkas net nustebės: kaip – lietuvių teatrą 1919 m. įkūrė V. Kapsukas, vėliau tas teatras pavirto „pažangiam žmogui” nepriimtinu buržuažiniu, karo metais buvo fašistinis, tad „tikroji” jo istorija – tik tas pokario penkmetis... Netrukus ir atsirado minėtas jrašas darbo knygutėje. „Baisus nacionalistas”, anot A. Guobio, staiga pasidarė V. Maknys. Toks, pasirodo, buvęs jau ir anksčiau, dirbdamas Lietuvių kalbos ir literatūros institute, kai pasipriešino iš Maskvos atvažiavusiems „visažiniams”, liepusiems iš lituanistinės programos išbraukti Žemaitę – „čiort žino kokią”. 1950 m. spaudoje pasirodo įsakmūs straipsniai, reikalaujantys „pagerinti ideologinį darbą”, „iš pagrindų pagerinti jaunuų aktorių auklėjimą”, be abejo, to meto ideologine dvasia ir t.t. V. Maknio dvasia čia, aišku, nebėtiko. Kartu su darbu netekta ir mokslinio laipsnio pripažinimo. Lygiai po 50 metų leidinyje „Šviesa” tie laikai minimi kaip „juodi instituto istorijos puslapiai”, siūloma Tarybai ir Rektoratui „reabilituoti nepagrįstai atleistuosius”, tad 1990 m. birželio 16 d. V. Maknys gauna raštą: „VPI Taryba ir Rektoratas informuoja apie Jūsų nepagrūsto atleidimo iš einamujų pareigų atšaukimą ir viso instituto darbuotojų ir studentų vardu atsi-prašo dėl padarytos moralinės ir materialinės skriaudos”. Netrukus A. Guobio iniciatyva buvo sudaryta mokslininkų komisija naujai įteisinti, „apginti” ir turėtaji mokslo laipsnį. Tarybos nariai esą jautėsi neturj net moralinės teisės „ginti” V. Maknio darbų mokslinį lygį, nes beveik visi buvo „išsaugę ant tų darbų”, jo remiamai gavę laipsnius. J. Lankutis tik apgailestavęs, kad sudarytoje komisijoje ne visi – habilituoti daktarai, tad negalėj suteikti habilituoto daktaro laipsnį. Nuo bado kurį laiką gelbėjo dėdė, tuometinis Dailininkų sajungos pirmininkas, garsusis A. Žmuidzinavičius, priėmės jį gyventi ir dirbtį savo vairuotoju (P. Bielskio liudijimu, tada V. Maknys, kaupdamas teatrologinę medžiagą, „nuvažinėjės” net kelis automobilius). Vėliau ilgą laiką lyg neoficialiai buvo priiminėjamas tai į vieną, tai į kitą mokslo, kultūros įstaigą (vadovų atsakomybe): dramos studiją, muzikos mokyklą, leidyklą, kol, Irenos Vaišytės remiamas ir net apginamas, buvo priimtas dėstyti Konservatorijoje (dabar Muzikos akademijoje). Čia išdirbo 10 metų, iki pensinio amžiaus. Bet visur ir visada kauptė medžiagą, brandino savają Lietuvos teatro istoriją,

pradėdamas ją nuo 1570 m. (pirmojo spektaklio Vilniuje). Deja, dar daug metų, jėgų, pastangų reikėjo paaukoti vien tam, kad išsikovotum tokią teisę: daugelyje konferencijų Maskvoje, Kijeve, Minske aiškinant, įtikinéjant, ieškant kompetentingų rémėjų. Tam tikslui jo buvo parašyta net ir daug išsamių straipsnių („Lietuvių teatro apimtys”, „Lietuvių profesinio teatro pradžios problema...“). Taip tėsési iki teatrolodų suvažiavimo Maskvoje 1958 m., kai Lietuva, Latvija, Estija net buvo išbartos, kad vis neparašo savo teatro istoriją, o Lietuva esą nė teatrolodų neruošianti, tad suvažiavimo rezoliucijoje buvo išrašytas „griežtas reikalavimas prie LTSR MA jsteigti Menotyros institutą“. Tu naujų vėjų įkvėpėjas (tuo pačiu ir V. Maknio siekimų rémėjas) buvo Teatro meno instituto (GITIS) profesorius G. Gojanas, sukritikavęs „Pabaltijo“ teatrolodus už kultūros istorijos „aktualinimą“, „bekonfliktiskumą“: linkstama esą atmeti praeitį, istoriją pradedant tik nuo tarybinių laikų, mokyklinį teatrą vadinant „jézuitišku“, „tamsybišku“, dvarų – „išnaudotojų feodalų“, tarpukario – supuvusiu buržuaziniu ar fašistiniu, o lietuviškuosis vakarus – dèmesio nevertais, mėgejiskais. Jis griežtai paneigė šitokį požiūrį į teatrinės kultūros palikimą, teigdamas naujajį, istorizmo, principą (pats parašydamas kapitalinį veikalą „Arménų teatru 2000 metų“). V. Maknys jam paskyrė net padékos straipsnį, bet Lietuvoje „savieji juodieji“ (V. Kudirkos žodžiai) iš įkurto Menotyros instituto bei kiti dar ilgai buvo daug uolesni ir už viršininkus Maskvoje: sužlugdė net autorų kolektyvo (G. Gojano suburto) jau parengtos, suredaguotos lietuvių teatro apybraižos rusų kalba išleidimą. Meno reikalų valdyba nesirūpino nė mūsų teatro istorijos rašymu lietuvių kalba. Taigi lietuvių teatras buvo likęs vienintelis iš „tarybinių tautų“, nesulaukęs savo visos istorijos. Dėl šių ir daugelio kitų teatro gyvenimo negerovii V. Maknys nuolat sielojos, savo straipsniuose, pasisakymuose nevengdamas viešai išsakyti: Kauno valsstybės teatro bei B. Sruogos seminaro sukaupti archyvai buvo išgrobstyti, paskandinti, Vilniuje Teatro, muzikos ir kino muziejaus padėtis iki pat Atgimimo – labai apverktina, Teatro draugija esą teatro istorijos reikalą visai pamiršusi, teatrolodai teužsiémę dienos spektaklių recenzavimu, o rašiusieji Lietuvos teatro istoriją (B. Sruoga, J. Šaltenis) – sužlugdyti, nukankinti: taip ir lieka Lietuvos teatras be savo istorijos. O dar esą skaudu, kad Lietuvoje nė viena aukštoji mokykla neruošianti teatro istorikų, nė vienoje iš jų nėra teatrolodijos katedros, lietuvių teatro istoriją dėsto žmonės, studijas baigę Maskvoje (GITIS), patys jos nėra mokęsi, režisieriai – taip pat to instituto auklėtiniai. Užtat esą iš teatrų „išnyko lietuviškas repertuaras ir lietuviybės dvasia“, mūsų teatras esą neišgirdo nė Sąjūdžio dvasios šauksmo, B. Dauguvietis, K. Kymantaitė, H. Vancevičius, puoselėjė nacionalinę dramaturgiją, originalųjį repertuarą, deja, liko be savo jėdinių, tad mūsų dienų lietuvių teatras neatliekės „sudėtingiems laikams

teatrui skiriamos misijos kaip prieš šimtą metų“. Teatro pašaukimas turės būti salygojamas tautinių, patriotinių savos savitos kultūros kūrimo paskatų: jei nieko esą savito nejneši į bendražmogiškosios kultūros lobyną – esi net ir nedoras, tik vartotojas. Privalai kurti, turėti ką sava, autentiška – ir tą teikti pasauliui. Tik taip, anot atlapaširdžio, nuoširdaus P. Bielskio, vadinančio save V. Maknio mokinį (laidotuvų procesijai, autobusui su laidotuvininkais burzgiant Šilo gatve į begalinį kalnų Rokantiškių kapinių link), suprato ir asmeninę žmogaus paskirtį mūsų palydymasis. Tuo vadovaudamasis, pagaliau, jis ir gyveno, ir dirbo: siekdamas lietuviškojo teatro būtent lietuviškumo, kad teatras būtų tautinės sąmonės reiškimosi forma. Iš čia tas V. Maknio begalinis atsidavimas žymėti kiekvieną teatro gyvenimo faktą, nuolatinis savo mokinį raginimas kaupti, rinkti žinias apie mūsų teatrą, tuo pačiu – teigti save. Klysta esą manantys, kad tik kažkur, kažkas ką gera yra sukūrės. (Kaip visa tai, deja, svarbu, tebereikalinga šnekėti ir šiandien). Tą supratimą V. Maknui jaunystėje, matyt, bus perteikęs B. Sruoga, kuris netikėtai esą nustebino vokiečių profesorius, Miunchene pateikęs lietuvių dainų poetikos etiudus, tuo pribloškės juos: iš kur tas grožis, tas turtas! B. Sruogai ir pačiam tai buvęs atsivérimo, atsigréžimo į save, savos kultūros vertės suvokimą akstinas. Iki tol (1930 m.) ir jis nenorėjo pripažinti, kad lietuviai turi teatrą. O po to net apie slaptuosius lietuviškuosis vakarus ēmęs šnekėt, kad jau ir tai – tikras teatras: yra sava publika, savas repertuaras, didžiulis to meno poreikis ir jo patenkinimas. Taigi teatras tikraja žodžio prasme. V. Maknys šias idėjas teigė visą savo gyvenimą, atskleisdamas, pasak A. Guobio, „platų ir turtingą lietuvių teatrinės minties pasauly, iš kurio į mūsų sąmonę atklysta lietuviška išmintis, tradicijų suvokimas, moksliné moralė, tautinis dvasingumas, santūrumas, pagarba nacionaliniam teatrui“. Tuo pačiu V. Maknio palikimas (ir gyvenimas) ne tik liudija, koks tai milžiniškas darbas, bet „verčia mus prisiminti ir pamąstyti apie lietuvių nacionalinio teatro įprasmės sudėtingumą“. Tačiau savo asmeniniame gyvenime, pasak P. Bielskio, jis visur ir visada buvęs optimistas, niekad jo nematydavai surūgusio, suirzusio, keiksnojančio savo persekiotojus. Nieko esą nepakeisi, viskas vyksta nepriklausomai nuo kieno nors valios: yra tauta, jos likimas, kultūra, vyksmas, tad svarbiausia – nieko nepalikt užmarščiai. O dėl asmeninių reikalų – jokių prislėgtumų, vien skautiškoji (nuo jaunystės – skautas) išvermė ir savarankiškumas. Kasdienybėj, buity jam neįmanoma buvę kuo padėt. „Tas jo butukas“, – anot P. Bielskio, toks „apšiureš“ buvęs, ne kartą gerbėjai siūlęsi patalkininkaut, paremontuot – ne ir ne. Nepripažino ir jokių protekcijų, jo nuopelnų priminimo. Dargi atvirkšciai: vos pabandžius šnekėt apie jo nuopelnus, vis būdavo nuneigia: ne tai svarbiausia... nėrai... Nei pats asmeniškai mokėjo savimi rūpintis, nei

kitiemis leido, kad būtų kokie išskirtinumai būtent jam. Jis to nevertino. Taigi ir asmeniniu gyvenimu teatralams buvęs „nesvietiškai” brangus ir savas... „Dieve mano” (šjukt – P. Bielsko jausmingas atsidusimas laidotuvininkų autobuse), jo 95 metų jubiliejaus vakaras buvo Teatro, muzikos ir kino muziejuje – jėbėgo mergaičiukė iš prezidentūros: „Kodėl niekas neateina atsiimti... yra garbės raštas Maknui!” („Nėr pasaulyje teisingumo” (tai ir iš besiklausančiojo – L. G. – lūpų nuslydės beprasmis teiginys). „Nėr... Nesvietiškas žodžio žmogus” buvęs: ką prižadėjės, pasakės – būtinai įvykdys. Bendraudamas su studentais – ypač tolerantiškas, pagarbus, besidžiaugiantis kiekvienu net menkiausiu studento laimėjimu. Nepaniekins, nepažemins, neužgaus, visada tik vaižgantiškai paskatins ir pasidžiaugs: dirbi, judi – tai jau labai gerai. Bet kokie kito argumentai jo akyse buvę gerbtini. Jokio savo valios primetimo, jokio suniekinimo, tik pagarbumas. Gerbė už tai ir jį studentai, džiaugsmas esą buvo jį susitiki...

Jo sukauptas teatologinis archyvas – didžiausias Lietuvoje (pradėjo kaupti 1928 m., padedamas dar Adomo Jakšto – Dambrausko, Juozo Tumo–Vaižganto, kurių bibliotekomis ir archyvais naudojosi, o ypač dėdės A. Žmuidzinavičiaus, pas kurį esą „likimas lémė” gyventi net 10 metų ir kurio pažystamujų, svečių ratas buvęs ypač platus, tarp jų buvę ir mūsų pirmųjų režisierų, aktorių, dramaturgų, nes tretij XX a. dešimtmetyje visi dar buvę gyvi. 1986 m. „Literatūroje ir mene” (rugsejo 13 d.). V. Maknys yra pasakojęs turis sukaupęs „220 didžiausių aplankų, pilnų iškarų, afišų, programų, nuotraukų, atsiminimų, pasakojimų, laiškų, pasisakymų, leidinių ir daugybę kitokios dokumentinės medžiagos apie teatrą, kiną, televiziją, aktorius”. Jau daug metų tai tvarkas, „kamuodamasis” ne tik pats, „bet ir žmoną kamuodamas”: barbendami abu rašomaja mašinėle kiekvienam aplankui atitinkamą aprašą, ir darbų galo dar nesimato”. Prieš metus, kai žmona seniai jau buvo atgulus Rokantiškių kapinėse ir vienam pasidarė sunku gyventi, nutarė j savo 2-ą kambarių butuką priimti įdulką su šeima, o archyvą, kad būtų daugiau gyvenamosios vietas, atiduoti Teatro muziejui. Dabar ten jo sukaupto fondo – du atskiri kambarėliai. Iš jų neišeidamas, Vilmos Janeliauskienės, fondo tvarkytojos, apibūdinimu, galėtum rašyti mokslo darbus iš jvairiausių kultūros sričių: teatro, muzikinio gyvenimo, kino, literatūros, dailės, net sporto... Čia yra apie 320 aplankų, kuriuose po 80–150 muziejinių eksponatų (be to, muziejaus bibliotekai palikta per 12 tūkst. knygų). Apie save V. Maknys yra rašęs – atlikęs „savo gyvenimo darbą”, tik gaila, kad didesniems apibendrinimams nebėlikę laiko. Jei būtų išleisti „Bruožai”, imtuši rašyti Lietuvii teatro istoriją – rimią teatroliginę studiją. Anot jų labai gerbusio ir vertinusio akademiko J. Lankučio, V. Maknys atliko sunkiausią uždavinį – „jis inventorizavo tai, kas sudaro teatro istorijos objektą”.

Pakilom į kalvų bangom suveltą antkapių karalystę... Kalbėtojai prie kapo renka esminius, tinkamiausius šiai akimirkai žodžius: „...pasižadėjės tarnauti Dievui kūrėjui, brangiai protėvių žemei, tévynei Lietuvai, savo artimui... teatroligijos patriarchas... ačiū Jums už Jūsų gyvenimą, dėstytojau... Lietuvos teatroligijos akademija... pakylėjo Lietuvos teatrą, tēsdamas ką buvo pradėjės Balys Sruoga... mūsų laukia dar daug darbo norint reikiama pateikti Jo palikimą... mirtis neturi dramatizmo, bet mūsų nueinantis vedlys nepalieka nieko savo vietoje – štai šios aki-mirkos dramatizmas... niekad nepaklausė, ką jam davė Lietuva, svarbiausia Jo nuostata, ką Jis davė Lietuvai... mūsų teatro istoriją daug kas norėjo paversti tik nežymia srovele, jis pavertė ją upe...

Autobusas su negausiais laidotuvininkais (minty šmėžavo J. Vaičiūnaitės eilėraščio „Strofa Simonui Daukantui” pabaiga: „Tik keletas čia atlydėjo tą vienišą seną keistuoli”) rieda atgal, šjukt nemaldoma pakalne. Antakalnyje bene visi pažyram kas sau. „Sau” (jei taip galima pasakyti) aukštai tarp Rokantiškių kalvų po kryželiu... (kažkoks prakeikimas... na gal smulkmena, smulkmena, bet... – visai beveik šalia trijų didžiulių konteinerių šiukslėms) liko ir mūsų palydėtasis. Pėdinu namo, nenumalšinamas, nejveikiamas neteisingumo prieskonis gomury... Neteisingo atpildo už teisingus didelius darbus prieskonis. Ir – noras bent kiek šį tą pakeist, bent savo nykštukiniu svoriu atsistoti ant tos lėkštutės, kurioje, tavo supratimu, nuo to turėtų būti bent kiek daugiau teisingumo... Et, bet gal, kaip visada, aš kažko nesuprantu. Mūsų darbų vaisiai (te ir labai sunkiai subrandinti) džiugina mus. Gal to ir gana. Daugiau galiausiai gal nieko tikro ir nėr.

IN MEMORIAM

The devotee of the history of the Lithuanian theatre

Liudvikas GIEDRAITIS

The article provides a discussion on the life, the works and the world conception of the prominent Lithuanian theatrical historian and the life-long chronicler of the Lithuanian theatre Vytautas Maknys, who died on January 21, 2003. He began his activities as an ardent supporter of Lithuanian theatre and a theatrical historian in the third decade of the 20th century and investigated an exceptional phenomenon of Lithuanian history – secret Lithuanian gatherings that enabled to endure a Lithuanian spirit and to say freely one's own word at the time of the ban on the Lithuanian letters. During the post-war years Maknys experienced constant persecution the reason for which was his observation of national ideas in his theatrical studies and his rejection of „class ideological interests”. Two volumes of his study „Characteristics of theatrical history” were published by him, with a few ones remaining in his manuscripts. A vast amount of archival theatrical material was assembled by him as well.

Lietuviški kryžiai iš Kolumbijos

Ypatingą vietą Lietuvos sakralinėje dailėje užima pagoniškosios ir krikščioniškosios kultūros sintezės fenomenas – mediniai kryžiai, stogastulpiai ir koplytstulpiai, iki šiol puošiantys Lietuvos pakeles ir sodybvietes. Kilę iš antkapinių stulpų vėlėms „sutūpti“, per amžius jie įgavo krikščioniškos simbolikos apraiškų ir motyvų, o juos drožusius meistrus pavertė tarpininkais tarp žemėšoko ir dangiškojo pasaulio. Statytį dėl dvasinės apsaugos, skirti išmelsti malonių ar už jas dékoti, kryžiai dažnai yra anonimiški, ir tai leidžia žvelgti į juos kaip į tautos mentaliteto raišką, išskirti tautos pasaulėjautos ir meninių klodų ypatumus bei savitumus.

Visada smalsu pažinti tuos, kurie drožia kryžius ir seniesiems archetipams suteikia apčiuopiamas formas bei siluetus, savo kūryba panaikina ribas tarp praeities ir dabarties sampratų, tėsia ir savaip praturtina tradiciją. Išskirtinę reikšmę liaudies meno raidoje įgauna tie kryždirbiai, kurie savo tėvų ir senelių tradicijas tėsia ne gimtojoje šalyje.

2002 m. lapkričio 11 d. Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos parodų salėje buvo atidaryta Adomo Varno nuotraukų ir trečiosios kartos lietuvių Alekso Eugenijaus Kulviečio–Suarezų paroda „Lietuviška kryždirbystė Lietuvoje ir Kolumbijoje“, kuri buvo įtraukta į Nacionalinį M. K. Čiurlionio dailės muziejaus kryždirbystės propagavimo programą. Paroda iki tol aplankė didžiuosius Lietuvos miestus – liepos 17 d., Pasaulio lietuvių vienybės dieną, ji buvo atidaryta Kaune, M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, rugsėjo 12 d. Klaipėdos universitete. Kaune parodos atidarymą dalyvavimui pagerbė Lietuvos garbės konsulė Kolumbijos sostinėje Bogotoje p. L. Didžiuliene su vyru. UNESCO parodų salėje eksponuota 16 A. Varno kolekcijos kryžių nuotraukų ir 70 A. E. Kulviečio Suarezų pastatomų 40 cm aukščio kryžių, koplytstulpių ir stogastulpių, sukurtų pagal autentiškus mažosios architektūros pavyzdžius.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, didžiausias ir seniausias Lietuvos dailės muziejus, nuo pat įkūrimo 1921 m. rinko, dokumentavo ir propagavo lietuvių kryždirbystės pavyzdžius, turi sukaupęs didžiulį kryžių ikonografijos archyvą. 2001 m. UNESCO lietuvių kryždirbystė ir jos simboliką, greta tokų pasaulio kultūros reiškiniių kaip Garifunas kalba, šokiai ir muzika (Belizas), Kutiyattamo sanskrito teatras (Indija), Gruzijos polifoninės dainos ir kt. (iš viso 19 pozicijų) paskelbus pasaulio nematerialaus paveldo šedevru, muziejus atnaujino etnografines ekspedicijas, kurių metu fiksuoja senuosius ir naujuosius medinius kryžius, ieško kryždirbystės amato apraiškų lietuvių išeivių kolonijose užsienyje. Išlaikę laiko bandymus ir

sovietinę griovimo epochą Lietuvoje, išeivijos lietuviams kryžiai ir koplytstulpiai visada buvo tautinio tapatumo, gimtosios žemės ir sugrįžimo į Tėvynę vilties simbolis. Išeivijoje juos drožė etnokultūros specialistas Ignas Končius, tapytojas Eugenijus Ginvila–Kulvietis ir kt. XX a. pradžioje apie lietuviškus kryžius, jų kilmę, tipus, simboliką rašė V. Šukevičius, M. Brenšteinas, J. Basanavičius, P. Galaunė, A. Rükštelė, J. Baltrušaitis ir kt. Pagal P. Galaunės 1930 m. knygoje „Lietuvių liaudies menas“ pateiktus kryžių, stogastulpių ir koplytstulpių tipinius piešinius kryžius drožė ne vienas išeivijos lietuvis, jais naudojosi ir A. E. Kulvietis–Suarezas, kurio senelis 1948 m. į Kolumbiją atvyko su pirmaja ir vienintele lietuvių išeivijų banga.

A. E. Kulvietis–Suarezas, gimęs 1978 m. antrame pagal dydį Kolumbijos mieste Medeljine, iki šiol gyvena senelio tapytojo E. Ginville–Kulviečio (1883–1959) namuose, yra išsaugojęs jo drožtų nedidelių kryžių rinkinį. Pirmą kartą tikrus tradicinius kryžius Aleksas pamatė prieš pat parodos atidarymą Kaune, Karo muziejaus sodelyje. Alekso drožtų kryžių įvairovė apima visus etnografinius Lietuvos regionus, jie pasižymi originaliai traktuote. Stiebai stačia-kampiai, kryžmos puoštos geometriniais ir augaliniais ornamentais, koplytélėse įkomponuotos šventųjų statulėlės, apačioje – miško žvérių figūrelės. Aleksas tašo bei drožia ir 4–5 m aukščio kryžius, kurie puošia jo namų kiemą, Medeljino universiteto (*Universidad Pontificia Bolivariana*) bažnyčią. Kryžius universitetui buvo padovanotas po šių metų pavasarį surengtos parodos, kuri sulaukė ir Bogotos metro, žymaus lietuvių A. Mockaus dėmesio. Baigęs ekonomikos mokslius šioje aukštojoje mokykloje, autorius Medeljine yra surengęs ir daugiau tapybos bei kryžių parodų. Kolumbijoje autorius visuomeninė veikla ir laisvalaikis yra skirtas lietuvių kolonijos aktyvinimui ir lietuviybės puose-lėjimui. Bendruomenės nariai kiekvienais metais švenčia Vasario 16-ąją, organizuoja parodas, gamina lietuviškus patiekalus. Retas jaunuolis kaip Aleksas taip entuziastingai domisi Lietuva, kaupia informaciją apie protėvių žemę, kepa lietuvišką duoną, kuria vaišino parodos atidarymo UNESCO galerijoje metu. Aleksas sako, kad jaučiasi esąs lietuvis, turi Lietuvos pasą, nors ir nėra gimęs Lietuvoje. Atvykęs į protėvių žemę, jis Klaipėdos universitete mokësi lietuvių kalbos, susitiko su giminaičiais ir Taikos žygio dviračiais aplink pasaulį dalyviais, kurie 1998 m., viešėdami Kolumbijoje, gyveno jo namuose. Jo dovanotą suvenyrą su Kolumbijos ir Lietuvos vėliavomis taikos žygio dalyviai išsaugojo visos kelionės metu. Aleksas prisipažista, kad ryšys tarp šių dviejų kraštų jo širdyje itin stiprus. Be parodų rengimo Lietuvoje, jis planuoja rinkti medžiagą monografijai apie senelio kūrybos palikimą, tėsti

mokslus universitete. Kūrybą A. E. Kulvietis– Suarezas suvokia kaip lietuviško tradicinio amato tąsą, galinčią pažadinti Tėvynės meilę jaunų lietuvių, gimusiu išeivijoje, krūtinėse.

Kartu buvo eksponuota dailininko A. Varno kolekcijos dalis – XIX a. pr.–XX a. pr. lietuviškų kryžių, stogastulpiai ir koplytstulpiai nuotraukos, sudarančios lietuviškosios kryždirbystės ikonografijos lobyną ir vertingą šaltinį jaunesnės kartos medžio drožėjams. Muziejuje saugomoje A. Varno kolekcijoje yra per 1000 stiklo negatyvų, 261 padidinta nuotrauka. Šioje parodoje eksponuotos nuotraukos buvo pristatytos ir 2001 m. surengtoje M. K. Čiurlionio kūrinių parodoje Varšuvoje.

Rūta SAMUOLYTE

Vilties balsas ir kūrybos sėklas

Aleksio Eugenijaus Kulviečio–Suarezo kalba atidarant parodą M. K. Čiurlionio dailės muziejuje

Lietuviškas kryžiai, esi vilties balsas Lietuvos jaunimui ir naujajai kultūrai!

Būti lietuviu dabar nėra lengva, neužtenka juo gimti ar kalbėti lietuviškai. Labai svarbu įvertinti tradicinę mūsų tautos kultūrą ir identifikuoti save su tautiniaisiais papiročiais.

Prabėgo daug laiko, kol supratau, ką reiškia būti lietuviu. Prabėgo vienuolika nepaliaujamo darbo metų užmezgant ryšį su Lietuvos kultūra ir kovojant už lietuviškos kultūros idealus tokioje šalyje kaip Kolumbija. Kultūrine ir menine veikla sugebėjau atgaivinti lietuvių koloniją Kolumbijoje. Noriu jkvėpti jaunuosių lietuvius, gimusius Kolumbijoje, pamilti kitą savo prigimtinės kultūros pusę.

Seniai suvokiau reikšmę, kurią turi lietuviško kryžiaus simbolis, todėl būtina, kad tai suprastų ir kiti jaunuoliai, kad atrastų tiesiausią kelią į tautinį identiškumą.

Su Lietuva esu susijęs keliomis gijomis – giminystės, meno, ir tikiuosi, kad galésiu būti naudingas tokiai Lietuvai, kokią ją įsivaizduoju.

Šiuo metu galiu gražinti tai, ką mano senelis Eugenijus Ginvilai–Kulvietis davė mano šeimai. Išvykės iš Lietuvos, jis atvažiaavo į Kolumbiją, kad pasėtų naujas sėklas,

A. E. Kulviečio–Suarezo sukurtas kryžius jo namų Medeljine sode, skirtas senelio mirties 40-osioms metinėms. 1999 m.

kurios užaugo ir davė vaisių. Dabar aš pasésiu vieną mažą sėklytę Lietuvoje, kad ji užaugtų ir duotų vaisių geresnei Lietuvai.

Noriu padékoti Eugenijui Ginvilai–Kulvietiui už savo atsiradimą. Ši diena ypatinga tuo, kad galiu išreikšti padéką savo talentu ir kūryba, kurią jis man perdavė.

*Aleksas Eugenijus Kulvietis–Suarezas
Kaunas, 2002 07 17*

A. E. Kulvietis–Suarezas prie savo drožtų kryžių. 2002 m.

Kada laisvė įkvepia mylęti

Labai gerai prisimenu tą metą, kada Lietuva po ilga-laikės priespaudos išsilaisvino ir tapo lygiateise pasaulio bendrijos nare. Prisimenu, kokį nepaprastą jspūdį ne-gausioje lietuvių bendruomenėje sukėlė žinia apie Tévy-nės laisvę. Tuos neįtikėtinus įvykius man padėjo suprasti laiškai, kuriuos rašydavo mano teta Alina, gyvenanti Lie-tuvoje (Alina Kulvietytė–Bulotienė, Alekso tévelio sesuo, šių metų kovo 3 dieną atšventusi 84–aji gimtadienį, gy-venanti Rusnėje – red.). Praėjė trylika metų vis labiau padėjo man pasiusti tikru lietuviu. Jau iš pirmųjų laiškų iš Se-nelio gimtinės supratau, ką reiškia Lietuvai laisvę. Mano reikalai buvo prasti, kadangi nemokėjau lietuvių kalbos, o laiškus perskaityti ir j juos atsakyti labai norėjau. Teko prašyti Medeljino lietuvių išversti juos. Bendravimas su senaisiais Kolumbijos lietuviais išeiviais pažadino giliai mano širdyje slypėjusį meilės Lietuvai jausmą.

Savo svajose ir mintyse susikūriau Lietuvos, jos isto-rijos, gražios gamtos ir puikių žmonių vaizdą. Mano meilė Lietuvai brendo drauge su žiniomis, kurias perduodavo dvasia Seneliui artima jo dukra ir mano teta Alina. Tas jausmas dar labiau sustipréjo mirus mano mielai senelei (Eugenijaus Ginvilos–Kulviečio žmonai – red.). Mane kan-kino dvejonės ir kilo nenumaldomas troškimas „bėgti“ į Lietuvą, pažinti kitus mano gimines lietuvius.

Galbūt Senelio kūrybos paveiktas pradėjau piešti. Vėliau mane užvaldė aistra išdrožti tokius lietuviškus kry-žius, kokius mačiau nutapytus senelio drobėse bei Pau-

liaus Galaunės albumuose. Gilūs sentimentai Seneliui ir gebėjimai sutapo su mano norais, todėl galutinai ryžau-si „bėgti“ į Lietuvą. Ir kas anksčiau tebuvo sapnas, ta-po tikrove.

Būdamas Lietuvoje paju-tau, kad mano troškimas iš-sipildė ir kad gražesnės sva-jos kaip ši gyvenime neturē-siu. Apkabindamas tetą jau-čiausi lyg būčiau apkabinės Senelj. Susipažinės su pus-seserėmis jaučiausi turjs daug Motinų ir vieną mane mylinčią ir gerbiančią šeimą. Matydamas, kiek Lietuvoje turiu giminių ir draugų, pasi-jutau lyg sūnus paklydėlis, grįžęs savo Tévynėn... Gy-vendamas Lietuvoje (pragy-veno pusmetį – red.), jaučiau-si esąs namuose, o Kolum-bija man tapo lyg ir svetima. Šiuo metu, jau sugrįžęs į Ko-lumbiją, suvokiu, kad išgy-

ventas sapnas tebegyvas. Suprantu, kad ir Lietuva, ir Kolumbiją turi skaudulijų ir sunkumų. Be abejonės, mano tikslas – laimingai gyventi Lietuvoje. Lietuvos laisvės is-to-rija taip pakeitė mano gyvenimą, kad pamilaū ją, jos kalbą, jos žmones. Ir rašau todėl, kad pamilaū.

*Aleksas Eugenijus Kulvietis–Suarezas.
Medeljinė, Kolumbija. 2003 03 11*

Redakcijos prierašas: už šio laiško perteikimą dékojame ponai Danutei Tomkevičienei

EXHIBITIONS

Lithuanian crosses from Colombia

In 2001 Lithuanian cross-crafting and its symbol-ism was declared by UNESCO as a masterpiece of hu-man intangible heritage. On this occasion the M. K. Čiurlionis National Museum of Art in Kaunas has organized a roaming exhibition by the Lithuanian of the third generation Alex Eugenio Kulvietis Suarez (Colombia) and the artist and photo collector A. Varnas (Lithuania). The crosses and the photos (the early 19th c. to the early 20th c.) show the continuation of the old Lithuanian tra-dition as well as the new forms of its expression. The exhibition was held at the M. K. Čiurlionis National Mu-seum of Art in Kaunas, at the Klaipėda University and at the Exhibition Hall of the Lithuanian National Com-mis-sion for UNESCO in Vilnius.

Stefanijos Katkevičienės kūrybos dermės

Yra kūrinių, kuriems apibūdinti nereikia didelės gražbylystės ir daug žodžių, nes, kad ir ką sakytum, atrodis vis ne taip. Sunku kalbėti apie neišmatuojamą gelmę, neapibrėžtą erdvę, nupasakoti nenusakoma.

Paprasta, nuoširdu, vaikiška, tačiau kartu didinga ir neišsemiamā. Taip trumpai būtų galima apibūdinti savamokslės liaudies tapytojos Stefanijos Katkevičienės kūrybą. Trečioji jos darbų paroda suorganizuota drauge su filmu apie autorę pristatymu Adelės ir Pauliaus Galaunių namuose, Kaune. Dvi nedidelės salės su 23 meno kūriniais virto jaukia oaze čia besilankantiems žmonėms. Pirmosios dvi Stefanijos Katkevičienės parodos buvo surengtos Vilniaus „Lietuvos aido“ galerijoje 1997 ir 2001 metais. Jos paveikslai buvo eksponuoti Telšiuose, Kretingoje, Klaipėdoje, Ukmergėje, Torūnėje, Kelne, Vašingtone. Vienas jų – „Dukters Virginijos portretas“ – liko Vašingtono nacionalinėje galerijoje.

Stefanija Katkevičienė, gimusi 1926-aisiais, šiuo metu gyvena Jonavoje. Tapyti pradėjo po vyro mirties, paskatinta vidinio impulso, nepaveikta jokių meno sroviių, jos žodžiais tariant, „pati iš savęs“.

Kūrybinis gyvybinis pradas, glūdintis kiekviename žmoguje, tačiau visų pirma pasireiškiantis gamtoje, besiformuojantis iš archajinės kolektyvinės pasąmonės ir individualios kiekvieno žmogaus patirties, iškyla mitologiniai vaizdiniai. Autorės paveiksluose jie pateikiami kaip gamtos peizažai, kaimo gyvenimo, darbų, savitos namų aplinkos, artimųjų portretų, taip pat biblinių istorijų, Kristaus, apaštalu gyvenimo vaizdai.

Kūrybinis impulsas, skaidrios šviesos šaltinis, kuris gali būti regimas už paveikslų, sumišęs su tam tikrais tragizmo, ilgesio aspektais, kylančiais iš žmonijos, tautos, asmeninės žmogaus patirties, Stefanijos Katkevičienės kūryboje išreiškia darną, leidžia pajusti pasaulio šventumą, kuris apeigų metu lygiai taip pat būdavo atkuriamas jvairiai religiniai ritualai, dirbant kasdienius darbus, dainuojant monotoniško ritmo liaudies dainas ir t.t. Šis impulsas žmoguje gali pasireikšti harmoningai bendraujant su aplinka, su gamta. Tada kiekvienas veiksmas, mintis, pats kvėpavimas suvokiamas kaip malda, o gyvenimo esmė jžiūrima tiek besistriebiančiame daigelyje, tiek nukritusiame rudeniui name lape.

Stefanijos Katkevičienės kūryboje nėra opozicijų supriėšinimo. Skaudūs reiškiniai (mirtis, išsiskyrimas) patys savaime nėra blogis, o tik neišveniamybė. Paveikslė „Šv. Kotryna“ juntama įtampa,

kylanti iš spalvų derinimo, paties siužeto. Juk nukryžiavimo scena tiesiogiai siejasi su pabaiga, tačiau kartu leidžia ižvelgti ir pirmapradjį tveriantį impulsą kaip pradžią.

Paveikslas „Kristaus apraudojimas“ – vienas iš paveiksliaus autorių kūrinių. Lakoniška, monumentalai kompozicija, mažai pašalinių detalių, išraiškingos stilizuotos figūros, rytiški veidai, juodos geliančios akys – visa tai atspindi nepaprastai stiprų mitologinį krūvį. Nėra psichologizmo, tik tvirta ramybė, kylanti iš vidinio visuotinės objektyvios tiesos pažinimo. „Kryžiaus kelias 1“ aptarta prasme yra beveik analogiškas. Paveikslas telkia ekspresyvų spalvų derinį, statiskumą, vaizduoja žmogaus ramybę ir psichologinę būseną vis dėlto tokiaime lietuviškame, nerimo prieš audrą prisodintame gamtos peizaže.

„Kryžiaus kelias (Šv. Veronika)1“. 1995 m.

„Šv. Kotryna”. 1988 m.

„Kristaus apraudojimas”. 1988 m.

Stefanija Katkevičienė, save vadinanti ne miesto žmogumi, kaime nugyveno daugiau nei pusę amžiaus. Ji – gamtos vaikas, labiau esybė negu asmenybė, išgyvenanti visavertišką vidinį gyvenimą ir todėl gebanti perteikti tai kūryba, ypač gamtos peizažuose „Sode”, „Naktigonė“. Juose ypač išryškėja baltiškoji pasaulėjauta, kurios paveikti bibliniai vaizdiniai įgyja savitą raišką, būdingą ir lietuvių liaudies menininkų išdrožtomis šventujų skulptūrelėms.

Senieji gilūs mitologiniai klodai, naivus vaizdavimo būdas bei skaidri kūrybinė gyvybinė jėga – visa tai formuoja nepaprastai retą ir ypatingą autorės kūrybos dermę.

Jurga ALEKSYNAITĖ

EXHIBITIONS

Collocations of Stefanija Katkevičienė's creative works

The Lithuanian folk artist Stefanija Katkevičienė's first exhibition was organized in the memorial museum of A. and P. Galaunė in Kaunas. The exhibition consisted of paintings presenting her family setting, every day works, Lithuanian nature and bible stories. The creation of the author is comprised of a deep old mythological layer, naive representation and clear creative power. Due to these features her creation appears as rare and special. It looks like we are having an experience of touching the eternity.

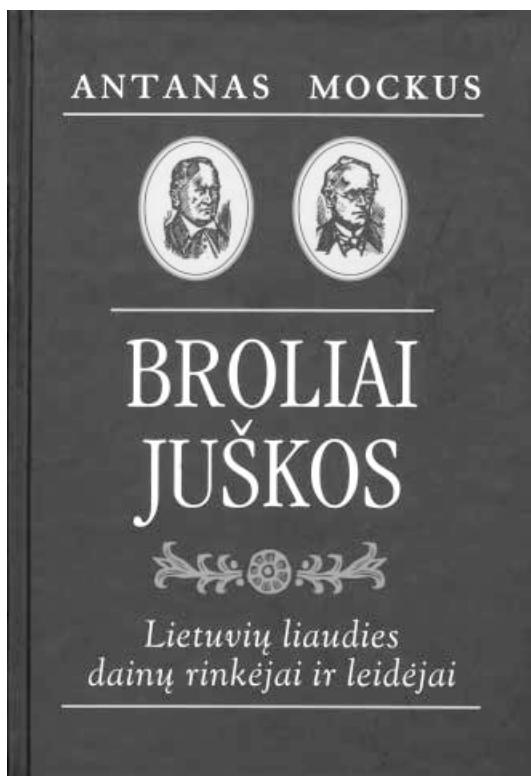
Dainos „iš Juškos” – vertybė

1968 m. vasarą, prieš Antano Juškos 150-ujų gimimo metinių jubiliejų, buvau pakviesta į Vilniaus universiteto lituanistų surengtą tautosakos ekspediciją Veliuonoje. Nesenai buvau išstudijavusi Antano Juškos melodijų rinkinį (tai buvo diplominio darbo tema), todėl su didžiausiu įkvėpimu ir entuziazmu vaikščiojau, kaip man atrodė, Antano Juškos mindžio-tais takais, ieškodama jo surinktų dainų atgarsią ir grožėdamasi Panemunės gamta. Kartą, stovėdama Veliuonos aukštumoje, nuo kurios plačiai atsiveria žali Nemuno krantai, romantiškai mąsciau: štai čia, ant šio kalno, turėtų būti perkelti Antano Juškos palaikai. Tada dar nežinojau, kad kruopštusis lituanistas ir brolių Antano ir Jono Juškų veiklos tyrinėtojas Antanas Mockus jau 1951 m. Kazanėje aplankė jų kapą ir pradėjo rūpinantis palaikų perkėlimu į Lietuvą. Po daug kainavusių pastangų tai įvyko tik 1990 m. Apie šią Antano ir Jono Juškų kelionės į Lietuvą odisėją, pradėjusi nuo paskutinio skyriaus, pirmiausia ir perskaičiau ką tik pasirodžiusioje Antano Mockaus knygoje „Broliai Juškos”.¹

Knyga parengta pagal Antano Mockaus dar 1955 m. apgintą disertaciją (autorius šios knygos išleisti nesuspėjo, ją parengė Stasys Skrodenis). Vertinant dėmesys koncentruojasi ne tiek į knygos turinį (jis iš dalies žinomas iš Antano Mockaus paskelbtų darbų), ne į jos vienokio ar kitokio pabūdžio analizę, bet į sukeltas asociacijas, kurios pažadina dėkingumo jausmą knygos autorui, didelę gyvenimo dalį paskyrusiam brolių Juškų

Knygos autorius Antanas Mockus

lituanistinei veiklai studijuoti ir propaguoti, o ypač – sunkiausiomis aplinkybėmis pergabentį jų palaikus į gimtąją žemę. Kita dėmesio pusė – Antano Juškos asmenybei, jo nenusakomam pašišventimui gimtosios kalbos turtams, dainų rinkimui, kurias jis užrašinėjo su melodijomis – be jų dabar būtų kur kas skurdesnė, o gali tiesiog skurdi tautosakinė etnomuzikologinė lietuvių literatūra.

Kiekvienas besidomintis tautosaka yra susipažinęs arba ir turi (prieš gerą pusšimtį metų įsigiję, o dabar tik antikvariatuose ar privačiai už didžiules sumas nusipirkę) penkias storas rudos viršeliais, aukso spalvos ornamentais papuoštas knygas. Tai „Lietuviškų dainų“ (3) ir „Svtolinių dainų“ (2) tomai. Nė nebandome įsivaizduoti, kad jų galėjo ir nebūti. Tokio pakartotino Antano Juškos surinktų dainų leidimo galbūt būtume sulaukę tik greta Jono Basanavičiaus „Ožkabalių dainų“, Viliaus Kalvaličio „Prūsijos lietuvių dainų“ bei kitų šiaisiai laikais leidžiamų pakartotinų tautosakos leidiinių. Antano Juškos dainų naujas leidimas, nors ne tiek, kiek pirmasis, tačiau taip pat patyrė sovietinių ideologijų kritiką, kuri teko parengėjui Antanui Mockui. Ir ne tik dėl Juškos. Energingai organizuojant tautosakinę veiklą Lietuvių kalbos ir literatūros institute

1. Mockus Antanas. Broliai Juškos. Lietuvių liaudies dainų rinkėjai ir leidėjai / Spaudai parengė Stasys Skrodenis. – Vilnius: Tyto Alba, 2003.

(apie ją žino tik buvę bendradarbiai, kurių daugumos jau nėra), Antanui Mockui teko patirti nemalonę iš vadovybės, o dėl Antano Juškos surinktų dainų, kurias leido be vadovybės žinios, ir institutą palikti. Apie tai Kazys Grigas prisimindamas rašė: „Mockus buvo vienas iš tokių išdykelių (t.y. nepaisančių vadovybės reikalavimų – L. B.). Be instituto vadovo žinios leidžia tokį impozantišką, tautinio sąmoningumo dvasia dvelkiantį tritonį, kokių tais pokario metais dar nebuvo. <...> Jis ramiausiai tėsė dar aspirantūroje pradėtą darbą. Tėsė, nors ir žinojo, kad tai kenkia jo ir jstaigos vadovo santiukams”. Šių faktų čia galima būtų ir neminėti (plačiau apie tai skaitytojas ras prisiminimų knygoje „Antanas Mockus. Tautosakininkas, pedagogas, kultūros veikėjas. Sudarytojos V. Mockienė, R. Norkevičienė. – Vilnius, 1998”), tačiau jie papildo Antano Juškos surinktų ir Jono Juškos bei kitų mokslininkų rūpesčiu Kazanėje išleistų dainų epopėją. Antanas Mockus – paskutinis šios ideologinių peripetijų dramos personažas.

Dabar galime sakyti, kad ne viena tautosakininkų ir etnomuzikologų karta profesiškai augo ir tobulėjo studijuodama brolių Juškų išleistus tomus, kuriuose paskelbta beveik 3000 dainų, iš kurių 1780 su melodijomis. Būtent tai, kad naujoje laidoje paskelbtos ir melodijos, suteikė rinkiniams didelį populiarumą. Antanas Mockus, be filologijos, tuometinėje Konservatorijoje studijavo vokalą ir artimai bendravo su prof. Jadvyga Čiurlionytė (kurj laiką studijų metais kartu su ja dirbo Liaudies muzikos kabi-

Antanas Juška

Jonas Juška

nete laborantu). Jadvyga Čiurlionytė ir buvo pakviesta redaguoti melodijas. Čia vėl galima prisi minti ilgą, beveik 20 metų užtrukusią Antano Juškos užrašytų melodijų rengimo spaudai epopėją. Nors rinkinys, išleistas Krokuvoje 1900 m. (Melodje ludowe litewskie zebrane przez s.p. księdzia Antoniego Juszkiewicza), caro cenzūros nepatyrė, tačiau turėjo kitų labai rimtų kliuvinių. Jadvyga Čiurlionytė rašė: „Krokuvos moksly akademijai, apsiėmusiai išleisti šį didelį melodijų rinkinį, nelengva buvo surasti muziką specialistą, kuris mokėtų lietuvių kalbą ir būtų su lietuvių liaudies dainomis tiek susipažinęs, kad galėtų jas tinkamai paruošti spaudai. Tokio žmogaus neradus, turėjo imtis redaguoti rinkinį žmonės, kuriems lietuvių liaudies daina buvo visai naujas dalykas. Vienintelis liaudies dainų žinovas redaktorių tarpe buvo Oskaras Kolbergas...”. Oskaras Kolbergas, neįpusėjus redagavimo, mirė. Verta priminti, kokios atsakomybės émési kiti mokslininkai, supratę didžiulę rinkinio vertę. Antanas Mockus rašė: „Copernickis darbo émési su didele meile ir pasiaukojimu, nors jau buvo sulaukęs 65 metų amžiaus. Apie natas jis neturėjo jokio supratimo ir nemokéjo lietuvių kalbos. Tačiau tai nesutrukdė jam imtis rinkinio redagavimo darbo. 1890 m. rudenį su žodynu jis jau skaitė lietuvių liaudies dainas, nors apskritai lietuvių kalbos mokymasis sekėsi sunkiai. <...> Jis taip pat susipažino su elementariais muzikos teorijos dalykais...”. Autorius iš krokuviškio rinkinio pratarmės cituoja ir J. Baudouino de Courtenay, kuriam po I. Kopernickio mirties taip pat teko redaguoti, mintis: „Taip, nebūdamas muzikalus iš prigimties nei susipažinęs su muzikos teorija, tapau *nolens volens* didelio muzikinio leidinio redaktoriumi”. Prie galutinės redakcijos

prisidėjės kompozitorius Z. Noskovskis taip pat turėjo sunkumų – nemokėjo lietuvių kalbos, be to, ir lietuvių liaudies dainų specifikos neišmanė. Dėl šių ar dėl kitų priežasčių, Jadvygos Čiurlionytės teigimu, rinkinys turėjo tam tikrų trūkumų. „Tie trūkumai paaiškėja tuo met, – rašė ji, – kai tenka melodijas prikelti naujam gyvenimui, jas harmonizuoti, dainuoti chore, diriguoti“. Vis dėlto senasis rinkinys buvo vertinamas ir naujodamas. Jo melodijomis domėjosi, jas studijavo, jomis naudojosi kompozitoriai. Tikriausiai šiuo rinkiniu remdamasis Mikalojus Konstantinas Čiurlionis straipsnyje „Apie muziką“ charakterizavo lietuvių liaudies dainas, gal ne tiek jų ypatumus norėdamas apibendrinti, kiek siekdamas atremti Z. Noskovskio nuomonę apie mūsų dainų ritmo skurdumą, išreikštą pratarmėje. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis rašė: „Nepratusi sveitimtaučio ausis junta iš karto daug vienodumo, monotonijos, o tai iš priežasties ritmo, kurs yra dažniausiai lygus... Ritmo monotonija tai viena iš svarbiausių ir, drįstu pasakyti, gražiausia mūsų dainų ypatybė...“. Kompozitorius Igoris Stravinskis panaudojo keletą lietuviškų melodijų baletė „Šventasis pavasaris“. Yra žinoma, kad dar 1900 m. kompozitorius Česlovas Sasnauskas vieno koncerto proga iš lietuvių studentų gavo dovaną – Antano Juškos melodijų rinkinį, kurį jis studijavo ir tikriausiai dėl užrašymo kokybės reiškė kritiškas pastabas. Savaime aišku, kad Antano Juškos laikais dar nebuvo tikslės liaudies melodijų užrašymo metodikos, todėl suversti kaltę užrašinėtojui nebūtų teisinga. Patyrės liaudies muzikos melodikos žinovas nesunkiai susigaudo senoje transkripcijoje, todėl dabartos dainos yra gyvos ir skamba scenoje (žinoma, naujojo leidimo ir Jadvygos Čiurlionytės redakcijos déka). Antanas Mockus bando samprotauti, kokiu būdu Antanas Juška užrašinėjo melodijas, koks galėjo būti jo metodas. Aptariamoje knygoje jis rašo: „Néra tiarksnių duomenų apie jo pasiruošimo lygi bei kokiui būdu jis užrašinėjo melodijas. Kai kurie amžininkai tvirtino, jog tam jis naudojės muzikos instrumentus. Vargonininkas Jonas Kumetis teigė, jog pas žmones atsinešdavės kažkokį instrumentą „Levikortą“, o namuose turėjės du fortepijonus ir prie fortepijono iš dainininkų užrašydavės melodijas“. Anot J. Senkausko, Antanas Juška, sugrįžęs iš „dainų karalienės“, šventiškai pasipuošęs, „sėdos prie fortepijono ir émė rentuoti gaidas, kurias galėjom atminti“. Tad néra aišku, kaip rašo Antanas Mockus, „kokio lygio buvo tie jo užrašymai, nes melodijų rankraščiai tebéra netyrinėti“ (atrodo, kad jie néra išlikę).

Jaunajį šių dienų liaudies dainų rinkę turi patraukti knygoje aprašytas Antano Juškos bendravimo su žmonėmis būdas. „Kiekvienam tautosakininkui <...> būtina gerai pažinti liaudies gyvenimą. Tik geras liaudies pažinimas, jos buities, psichologijos, pasaulėžiūros ir poreikių supratimas padeda rinkėjui labiau suartėti su žmo-

nėmis, geriau prie jų prieiti...“. Pasinaudodamas įvairiu asmenų prisiminimais, Antanas Mockus aprašo, kaip Antanas Juška mokėjo tai padaryti.

„Dažnai jis iš pat ryto išeidavo į žmones ir per dieną keliaudavo iš vienų namų į kitus, nueidavo į laukus, kai kirsdavo rugius, pjaudavo šieną, raudavo linus ar dirbdavo kitus darbus. Su darbininkais atsisėdės ant pradalgio, dainuodavo kartu liaudies dainas, o patikusias ir užsirašydavo. Antanas Juška ne tik laukuose lankydavo žmones, bet ir kelyje užkalbindavo sutiktuosius, nepaisydamas jų socialinės padėties – ar tai būtų valsietis, ar elgeta. <...>. ...savo veikloje jis turėjo progos pažinti žmones jų kasdieniniame darbe, džiaugsmuose ir rūpesčiuose, varge ir skurde, velkant sunkų baudžiavos jungą. <...> Ypač mėgo vestuves, į kurias eidavo kviečtas ir nekviečtas. <...> Visur jis aktyviai įsijungdavo į veiksmą, krėsdavo įvairius pokštus“. Tuo būdu Antanas Juška tapdavės savas tarp žmonių ir todėl jam pateikėjų netrūkė. Imdavosi ir kitokių priemonių dainininkėms papirkti, kai joms „skaudėdavo galvą“ – pavainindavės stipresniu gérimu, o reikalui esant ir pinigais pamokédavės. Autorius konstatuoja: „...glaudus ryšys su žmonėmis, mokėjimas prisiderinti prie jų nuotaikų ir gyvenimo būdo, negailėjimas energijos ir išlaidų buvo svarbiausi faktoriai, kad Antanas Juška tapo populiarus ir žmonių mėgiamas, o tai sudarė puikias sąlygas Veliuonos apylinkėse surinkti didelį dainų kiekį“. Taigi, kaip galima įsivaizduoti iš knygoje aprašytų faktų, Antanas Juška buvo gana netipiškas kunigas, kuriam labiau negu bažnyčios reikalai rūpėjo kultūros dalykai.

Knyga, be abejonių, bus skaitoma. Iš jos kur kas plāčiau sužinosime apie sudėtingą Antano Juškos surinktą dainų leidybos istoriją ir surinkėjo asmenybę. Tai „Lietuviškų dainų“ tritomyje, kuris ankstyvuoju tarybmečiu atstodavo tautosakos vadovėli, buvo pateikta kondensuotai. Perskaitęs šią knygą, jautiesi pabuvojęs Veliuonos aukštumose, Vilkijos Antano ir Jono Juškų muziejuje ar pasiklausęs veliuoniškių dainų koncerto. Nors knygoje „Broliai Juškos“ ir néra Antano Juškos užrašytų dainų platesnės apžvalgos ar vertinimo, tačiau jų vertė akivaizdi autoriaus parengtoje naujoje 1954–1955 m. išleistų dainų laidoje. Dabar dainos „iš Juškos“ – vertybė.

Laima BURKŠAITIENĖ

BOOKS

The songs „from Juškos“ is a thing of great value

Laima Burkšaitienė has presented the book „The Brothers Juškos“ compiled by Antanas Mockus. Antanas Juška and Jonas Juška have always been found among the most prominent collectors and publishers of Lithuanian folk songs.

Pagavę „Aukso paukštę”

Žemaičių žemės dvasia

Mažeikių rajono Sedos kultūros namų folkloro ansamblis „Rimolee“ susibūrė 1988 m. Jo iniciatorius aukštaitis Gintautas Griškėnas, 1982 m. baigęs Panevėžio J. Švedo pedagoginę muzikos mokyklą ir įsigijęs chorinio dirigavimo ir dainavimo mokytojo specialybę, atvyko dirbtį į Sedą. Kas žino, koks impulsas pažadino Gintautui norą gržti prie liaudies dainos – keletą dešimčių jų, vykdymas muzikos mokytojo užduotį, buvo užrašęs iš savo močiutės. Gal toji, anot Gintauto, žemaičių žemės gelmė, gamta, istorija, ne iš knygų sklidusi...

1986 m. Sedos kultūros namai parengė Užgavėnių programą, kitais metais Gintautas dar užrašė liaudies dainų, pasakojimų ir pajuto, kad laikas atejo – būrelis moterų pradėjo dainuoti ansamblje (ir dabar dainuoja dauguma tų, iš kurių ir užrašyta tautosaka). Neišlaikė ir vyrų širdys – prisijungė prie moterų. 1990 m. ansamblis jau dalyvavo Dainų šventėje. Nuo tų metų dainuota visuose „Balticos“, „Skamba skamba kankliai“ festivaliuose Vilniuje, Žemaitijos folkloro šventėse.

Ansamblio „Rimolee“ stiprybė – autentiškos Sedos apylinkių dainos ir jų atlikėjai. Vyriausiai dainininkai Liudvikai Gricienei – 87 metai. Jauniausia muzikantė dyvlikametė.

Naujų spalvų „Rimolee“ įgijo į ansamblį atėjus nuo Alsėdžių kilusiai Valerijai Mizinienei. „Su „Strielčeliu“ atsivéré balas“, o ir pasakotojos talentas, dainų kraitis – regis, neišsemiamas. (Ne atsitiktinai Valerija Mizinienė 2001 m. buvo apdovanota Kultūros ministerijos premija už etninės kultūros tradicijų išsaugojimą ir skleidimą).

Ansamblio repertuarė – karinės istorinės, darbo, kalendorinės dainos, ansambliečiai gieda ir žemaičių Kalnus.

Ansamblio vadovas Gintautas Griškėnas, atradęs save Žemaitijoje, mano, kad be praeities nėra ateities. Mokėjimas džiaugtis ir teikti džiaugsmą kitiems yra labai svarbus kiekvienam mūsų. Kai ši savybė skilinda iš žmonių, dainomis tiesiančių tiltą tarp kartų, tēsiančių tradicinę kultūrą, neabejoju, kad ji gyvuos.

Jų tiesiog gera klausyti!

Irena SELIUKAITĖ

Muzika jauni „Senoliai“

Klaipėdos miesto savivaldybės Etnokultūros centro liaudies muzikantų ansamblui „Senoliai“ ankstyvą 2003 metų pavasarį buvo įteikta „Aukso paukštė“. „Senoliai“ ją pelnė kaip geriausias praėjusių metų tradicinės instrumentinės muzikos atlikėjų ansamblis. Šio Etnokultūros centro direktorę Nijolę SLIUŽINSKIENĘ, „Senolių“ vadovus Eleną ŠALKAUSKIENĘ, Joną PETRAUSKĄ bei muzikantus Viktorą ŠUKŠTERĮ, Liuciją JOKUBAUSKIENĘ, Povilą ROČI, Steponą KUNDROTĄ, Povilą GRAJAUSKĄ ir Antaną JENKŪ kalbina etnomuzikologas Rimantas SLIUŽINSKAS.

Antroji „Aukso paukštė“ Klaipėdoje – sutapimas ar dėsninumas?

N. S. „Senoliai“ – jau antras Klaipėdos etnokultūros centro kolektyvas, pelnęs šį garbingą apdovanojimą. Praėjusiais, 2002 metais, „Aukso paukštę“ pelnė kitas mūsų centro kolektyvas – vaikų folkloro ansamblis „Kuršiuai“, vadovaujamas Margaritos

J. Mikutavičius „Aukso paukštę“ įteikia ansamblio „Rimolee“ vadovui Gintautui Griškėnui.

Ansamblio „Rimolee” moterys.

Macijauskienės ir Vaidoto Macijausko. Suvokdami istoriškai susiklosčiusią specifinę ir gana sudėtingą Klaipėdos miesto etninės kultūros paveldo situaciją, daug dėmesio skiriame ne tik pamario krašto senbuviių lietuvininkų, bet ir jų kraštą iš kitur vėliau atvykusiu žmonių lokalinių tradicijų puoselėjimui. Džiaugiamės, kad pastaruoju metu randame bendrą kalbą su visų šiuo metu čia gyvenančių etniinių grupių atstovais – tiek istorinio Mažosios Lietuvos bei Klaipėdos krašto lietuvininkais, tiek ir žemaičiais ar aukštaičiais.

Kaip susikūrė „Senolių” kolektyvas? Kas yra jo dalyviai?

E. Š. „Senoliai“ susikūrė prieš 20 metų – 1982-ųjų rudenį. Mintis suburti senuosius Klaipėdos muzikantus kilo šviesios atminties Petru Mateikai – tada dar jaunam geram armonikieriui, gabiam klarnetistui, Lietuvos konservatorijos Klaipėdos fakultetų dėstytojui. Jo kviečiami būrin pradėjo rinktis pokario metais ir vėliau iš jvairių Žemaitijos bei kitų kraštų Klaipėdon suvažiavę bandonininkai, smuikininkai, armonikininkai. Vadovo pagarbiai vadinami senoliais taip pradėjo ir vienas kitą vadinti. Taip atsirado ir kolektyvo pavadinimas.

Kiekvienam muzikantui yra suprantamas poreikis susiūkti, kartu pamuzikuoti, pabendrauti. Renkasi jie ir kartu su savo šeimomis, groja ne iš natū, o iš atminties. Kiekvienas jų laiko garbe išmokyti draugus jaunystėje grotų kūrinių. Taip kaupiasi repertuaras. Dabartinis „Senolių“ kolektyvas – tarsi viena graži šeima. Čia gerbiamos ir vertinamos individuilios kiekvieno muzikanto grojimo ypatybės.

J. P. Ne visi senoliai sulaukė kolektyvo jvertinimo šventės. Iki 94 metų amžiaus j kiekvieną repeticiją dar ateidavo

cimbolistas Juozas Gibas, ne taip se-niai Anapilin iškeliavo ir bandoninininkas Valentinas Romanenka. Įsitvirtino nerašyta tradicija – jų instrumentai paliekami kolektyvui ir perduoda mi jaunesniems muzikantams.

Na, o jūs patys – „Senolių“ vadovai – ar ne per jauni?

E. Š. Aš ir išaugau kartu su „Senoliais“. Kartu muzikuojame jau 15 metų. Stengiuosi ne savaip mokyti kolektyvo muzikantus, o pati mokyti iš jų. Padedu prisiminti ir atsirinkti senajį repertuarą, o griežti tą ar kita kūrinį jie vieni kitus patys moko. Na, o mano kolega Jonas Petrauskas – vienas gabiausių jaunuųjų Klaipėdos armonikininkų – čia irgi jau 12 metų. Neperšame senoliams savo muzikavimo stiliaus, toliau kartu mokomės vieni iš kitų.

Kokias muzikavimo tradicijas puoselėja „Senoliai“?

J. P. Muzikantai groja ir pavieniu, ir grupelėmis, nevengia ir visi kartu réžti trankią polką. Vienus senuosius kūrinius atskirai mégsta griežti bandoninkai, kitus – smuikininkai, dar kiti geriausiai skamba Klaipėdos krašte pokario metais plačiai paplitusioms lūpi-némis armonikélémis... Vieniems kūriniams tinka ir basetlė ar būgnas, kitiems – jų visai nereikia. Juk taip jvairiai ir būdavo muzikuojama jų jaunystės metais.

Na, o ar žinomi yra „Senolių“ garso įrašai?

J. P. Nemaža mūsų muzikantų, pakviesti Lietuvos liaudies kultūros centro, dar 1990-aisiais – blokados metais – ieškojo benzino ir važiavo į Vilnių garso įrašų studijoje įrašinėti instrumentinius kūrinius. Jų muzika skamba ir Arūno Lunio sudarytoje, dabar jau chrestomatinė tapusioje, Žemaitijos krašto tradicinių muzikantų garsajuostėje. Labai nesi-reklamuodami svajojame apie savo muzikos kompaktinę plokštelę. Ją galime įgroti nors ir šiandien – tereikia taip sunkiai dabar gaunamos finansinės paramos...

Pristatykime „Senolių“ muzikantus, pelniusius Klaipédai antrają „Aukso paukštę“.

J. P. Visų pirma – „Senolių“ bandonininkai. Povilas Grajauskas – universalus muzikantas, gimęs Žemaičių Kalvarijoje. Išmoko groti pats, būdamas 10-ies metų. Jo tėvas taip pat buvo muzikantas – grojo smuiku, klarnetu. Povilui yra patikėta bandonija, kurią ilgus metus virkdé Valentinas Romanenka. Juozapas Vytas Bytautas, gimęs Vainute, ties Didžiosios ir Mažosios Lietuvos paribiu. Bandonija pradėjo groti nuo 15 metų, pamokytas vyresniojo brolio Zigmo. Kaip pats sako – kad merginoms labiau patikyt. Dabar – rūpestingas bitininkas. Jo bandonija 1942 metais Tilžėje dar Juozapo tėvo pirkta. Ją perrinkdamas, viduje radau šios bandonijos pagaminimo metų įrašą – 1864. Trečiajam bandonininkui Steponui Kundrotui, kilusiam iš Kretingos, tėvas bandonija

Sveikinimai „Senoliams” ir jų vadovams Elenai Šalkauskienei ir Jonui Petrauskui.
„Senolių” triumfas Vilniuje.

nupirko baigiantis karui iš rusų kareivių – už karvę. Pradėjo groti vestuvėse. Šitaip Steponas gaudavo, kaip pats saké, kapeikų arba papirošų.

E. Š. Smuikininkai „Senolių” kolektyve – keturi. Visų pirma – Povilas Ročys. Iš Telšių rajono Patumšalių kaimo į Klaipėdą jis persikėlė jau pasibaigus karui. Universalus sa-

vamokslis muzikantas, groja dar ir armonika, o būgną muša jau nuo pirmųjų pokario metų. Smui-ku griežė ir jo brolis. Povilas Ročys moka apie 300 kūrinių, nema-ža jų dabar groja visi „Senoliai”. Kitas smuikininkas – Antanas Jenkus, žemaitis nuo Varnių. Lai-vyno elektromechanikas. Sakosi, kad nuo kūdikystės pradėjo groti su durų „klemka”, o su smui-ku – tik nuo 1946 metų. Smuiukuoti mo-kėsi iš kitų kaimo muzikantų. Jau-čiasi kaltas priež ūmoną – ši jubiliejaus proga nupirko jam smui-kej, o Antanas tą smuikej pamilo labiau už ją pačią. Vaclovas Olcvikas – iš Plungės. Griežia jau 48 metus, smuiukuoti išmokė ir dukrą, dažnai muzikuoja abu. Na, ir Viktoras Šukšteris. Mažeikiškis, laivų mechanikas. Smuikuoja nuo 1950 metų. Pas Viktoro kaimyną rinkdavosi kaimo muzikantai, tai ir jis pradėjo ten mušti būgną. To kaimyno pamokytas pradėjo ir smuikeiliu griežti.

J. P. Klaipėdos krašto muzi-kantai vertina ir lūpines armonikėles. Karo metais arba jam bai-giantis daug lūpinių armonikelių čia paliko vokiečių kareiviai. Tokį instrumentą iš jų už 4 kiaušinius 1943 metais išsimainė ir iki šiol pučia Kęstutis Baravykas. Kilęs iš Viduklės. Savamokslis muzi-kantas, miškų ūkio inžinierius.

E. Š. Cimbolus „Senoliams” paliko jau antri metai Anapilin iš-éjės ir 96 metus nugyvenęs Juozas Gibas. Būdamas 94-erių dar virpino cimbalų stygas, prisakės šį instrumentą kaip palikimą per-duoti „Senoliams”. Šiuos cimbo-lus senolis Juozas buvo gavęs iš tikro dédés gimtinėje Dzūkijoje ir sakydavo: „Medis – carinis, sty-gos dabartinės, o kiek man pa-ciam metų – skaičiuokit patys”. Štai kodėl „Senoliai” šiuos cimbo-lus taip brangina.

J. P. „Senolių” graži šeima – Liucija ir Bronius Joku-bauskai. Abu šišoniškiai, iš Šernų kaimo, netoli pačios Klaipėdos. Darbštuolė Liucija, ansamblečių „bitute” meiliai va-dinama, smagiai tampo dar tévelio nupirktos armonikos dum-ples. Bronius, būdamas 10 metų, iš tévo gavo tokią pat brangią dovaną – armoniką. O j Liucytę įsimylėjo labai

anksti, tokia graži ir gera muzikantė buvo. J šokius lydėdavo, jos armoniką nešiojo. Ir dabar tebenešioja, bet po 15 metų kantrybę trūko ir pats prie būgno sėdo. O šis būgnas (kaip ir bandonija, žvangolai, džingulis) jau minėto šviesaus atminimo mūsų auksarankio senolio Valentino Romanenkos pagamintas. Valentinas buvo geras muzikantas, jo besiklausydama ir žmona Emilia nebeškentė – čiupo būgną, žvangolus, džingulį. Ir lig šiol visose „Senolių“ vakanonėse tebegroja.

E. Š. Jonas Žiobakas iš Klaipėdą atvyko iš Kretingos pusės. Yra grojės jvairiuose pučiamuji orkestruose. Armonika, triūba, lumzdelis – viskas šiam muzikantui tinka ir pritinka.

J. P. Basedle griežia Romualdas Kazlauskas, kilęs iš Šiaulių. Su „Senoliais“ griežia dar tik porą metų. Paima į rankas ir armoniką, o esant reikalui gali ir triūbą, ir saksofoną, ir tūbą, ir kitus varinius instrumentus pūsti.

Na, o dabar tegul kalba patys muzikantai. Juk jie turi ką papasakoti apie savo – muzikantų – jaunystės gyvenimo vingius (jrašyti kalba netaisytai).

Viktoras Šukšteris, g. 1937 m. (smuikininkas): „Vaikystėje labai mėgau čiuožti pačiūžomis, nes greta, kur gyvenome Mažeikių mieste, buvo įrengta čiuožykla. Turėjau metalines gerokai padėvėtas pačiūžas. 1950 metais vienas pažistamas pasiūlė keistis šias pačiūžas į seną smuiką. Man nuo to laiko staiga kilo noras išmokti griežti, ir aš, daug negalvojės, iškeičiau savo senas pačiūžas į dar senesnį smuiką. Tų pačiūžų man buvo labai gaila, nes žinojau, kad kitų greit neturėsiu. O čiuožinėt tai ir toliau norėjau – tai pasidariau medines lenteles, pakausčiau jas viela ir taip čiuoždavau. (...) Paskui susiradau kaimyną, pas kurį vakarais rinkdavosi keletas žmonių pasigrojimui, tai ir mane priėmė. Iš pradžių mušiau būgną ir klausiaus, kaip kiti groja, vėliau pradėjau ir aš smuiką čiupinėti. (...) Pirmas kūrinys, kurį išmokau, buvo „Kadagys, kadagys, žaliasis medelis“. Ši kaimyno kapelikė po truputį sustiprėjo ir vėliau eidavome savo gatvėje vakarais sveikinti su muzika varduvininkų. Mūsų vyresnysis turėjo beveik visų gatvelės gyventojų sąrašą ir linksmindavome kaimynus. Visi buvo labai patenkinti ...“

Liucija Jokubauskienė, g. 1943 m. (armonikininkė): „Vai-kystėje mane labai domino muzika. Kai buvau 5 metų, mane tévelis nusivedė į krautuvę ir liepė išsirinkti lėlytę. Bet aš paprašiau nupirkti ne lėlytę, o muzikytę, ir tévelis nupirko. Prisimenu ir dabar – tai buvo apvali déžutė su rankenéle, sukama labai gražiai grojo. Aš net miegodama ją po pagalve laikydavau. O sukakus 10 metų tévelis nupirko ir armoniką. Su ja mokiausi groti iš patefono arba radijo. Išgirdusi melodiją, kartodavau ją su armonika. (...) Paskui tévelis norėjo nupirkti akordeoną, bet tuo metu nebuvavo, ir nupirko man bajaną. Kai išmokau – grodavau kaime šokiucose. Buvau kaimo muzikantė. Baigusi Ketvergių septynmetę mokyklą, stojau į Klaipėdos S. Šimkaus muzikos mokyklą. Iš muzikos išlaikiau egzaminą gerai, o iš rusų diktanto gavau 2. Taip ir baigėsi mano svajonė mokyti muzikos. (...) Kai ištakėjau, vyras man padovanojo ir akordeoną, o dar paskui – kartu su vaikais ir naujesnę armoniką.“

Povilas Ročys, g. 1929 m. (smuikininkas): „Labai mėgs-tu muziką, visas mano gyvenimas surištas su muzika. Sa-vu darbovietėje, Laivų remonto įmonėje, jau 1957 metais suorganizavau kaimo kapelą ir pats jai vadovavau. Vėliau mokiau vaikus groti akordeonu. Iš savo mokinių subūriau kapelas, grodavome net vestuvėse. (...) Sodų bendrijoje „Renetas“, kur aš priklausiau, rengdavome derliaus švētes. Grodavau su savo mokinių kapelomis ir sodo bendrijos nariais.“

Steponas Kundrotas, g. 1931 m. (bandonininkas): „Prisimenu, kada buvau pakviestas pirmą kartą vestuvėms groti. Tai jvyko pokario 1949 metais. Turėjau seną mažą koncertiną ir su kojom mušamą būgniuką. Vestuvėi pasilinks-minimuose grodavau maršus, polkas, valsus ir fokstrotus. Pagrindinis atlygis už grojimą tada buvo papirofas, kurių aš nerūkiau, o parnešdavau draugams. Kartais duodavo ir kapeikų. (...) Vestuvės kaime būdavo labai smagios ir įdomios. Senovėje žmonės mokėjo išradinai linksmintis.“

Povilas Grajauskas, g. 1940 m. (bandonininkas): „1964 metais dirbau kojinių fabrike. Ten grojau ir estradiniame orkestre. Sykį reikėjo koncertuoti Vėžaičiuose. Ten buvo kolūkio ataskaitinis susirinkimas. Nuvažiavome ten truputį pa-vėlavę. Žmonės jau sėdėjo salėje ir laukė mūsų. Tik nuvažiavom, griebėm instrumentus – ir į sceną. Aš staigiai atsegiau akordeono dumplės, norėjau pradėti groti. Staigiai pa-tempiau dumplės, ir kairioji akordeono dalis atskyrė nuo dumplių. O iš dumplių pradėjo kristi ant žemės kojinės. Pasirodo, kažkas iškrėtė pokštą: ištraukė sujungimo vinikes, prigrūdo pilną akordeono tuštomą kojinį ir vėl sujungė. O su vinikėm nesutvirtino, tik su degtukais. Žmonės leipo iš juoko, o aš tirpau iš sarmatos. Prisiėjo visas kojines surinkti ir nunešti į užkulisius. Gerai, kad scenoje buvo pianinas, jis mane ir išgelbėjo. Visą koncertą atgrojau su pianinu. Po to, kai reikėdavo iš darbovietės išsinešti akordeoną, sargai liepdavo ką nors pagroti, kad įsitikintų, jog ten néra kojinį...“

Antanas Jenkus, g. 1935 m. (smuikininkas): „Ryškiausias mano gyvenimo įvykis – kad po 40 metų pertraukos vėl groju smuikelio. Kodėl būtent 40 metų aš negrojau? Juk aš su smuikelio nuo vaikystės nesiskyriau iki 26 metų. Orkestruose ar ne orkestruose jis buvo mano brangiausias palydovas. Tik ką baigės būtiną tarnybą Juodosios jūros laivyne Sevestopolyje, civiliniam laivyni, išeidamas į eilinių reisų smuikelį pamiršau pasiūimti. Grįžęs jo neberadau. Supratau, kad pirmoji žmona nemėgo jo. Aš meilė smuikelui pakeiciau į meilę žmonai ir šeimai. Gimė dukra ir sūnus. (...) Kai man sukako 40 metų, žmona pasimetė gyvenimo kelyje (...). Išsiskyriau, dukra iškeliau į gyvenimą su manim, sūnus pasiliuko su mama. Dukra laimingai baigė studijas Vokietijoje, ten sukūrė šeimą, dirba stambios parduotuvės vedėja. Aš gyvenu su naujai išsirinkta žmona. (...) Kaip sugrįžau prie smuikelio, apie kurį tik sapnuose sapnuodavau? Ogi mano dukra labai mėgo muziką. Ir savo dukras nukreipė muzikos linkme. Vyresniajai smuikelį įtaisė, jaunesniajai saksofoną, pati mokėsi ant pianino (...). Kada atvykusi atostogauti vyresnijo dukra, mano anūkė, atsivežė smuikelį, aš prie jo prisiliečiau. Atrodo, kad aš į jaunystę sugrįžau... Dar metus dirbau ir mylavau savo smuikelį, padovanotą 65 metų su-

kakčiai mano artimujų. Išėjės į pensiją, pradėjau ieškoti koletyvo, kur galėčiau pritapti groti. Žmona priminė, kad yra „Senoliai“. Nelabai tikėjau, kad aš ten sugebėsiu. Bet savivaldybės kultūros skyriuje sužinojės Šalkauskiens Elenos telefono numerj, ryžausi paskambinti jai. Maloniai buvau pakviestas su smuikeliu ateiti į repeticijas. Taip tapau „Seno-

lių“ smuikininku. (...) Ir niekuomet nepatikėsiu, kad tokiam amžiuje žmogus negali tobulėti. Petrausko Jono dėka darbar aš groju daug geriau negu jaunystėje. (...) Turiu du smuikelius, kurie yra mano meilužės – viena rudikė, kita briunėtė. Va ir myluoju jas kas rytą ir vakarą. Žmona pavyduliauja, bijau, kad nepasikartotų jaunystės epilogas. Apsidrausdamas uždėjau „veto“: jei palies jas – nusipirkšiu dar gražesnes ir dar labiau mylésiu, o kad nepaliestų jų – į kambario duris geležinę spyną jdésiu...“

Nesunku įsitikinti, kad „Senolių“ ansamblje – kišenėje žodžio neieskantys, laimingi muzikantai, šiame kolektyve galintys realizuoti ir neišsipildžiusias jaunystės svajones.

Visada turėję paukštės sparnus

Klegantys jvairiomis Lietuvos tarmėmis, dainuojantys skirtingų lokalinį tradiciją dainas, šauniai ir smarkiai besisukantys šokio sūkuryje – tokie yra Kauno veterinarijos akademijos folkloro ansamblio „Kupolé“ žmonės. Net atžagarios žemaitės su meile taria: „Mano žmogus“... „Kupolės“ žmogus – jų vadovas Antanas Bernatonis. Būtent su jo asmeniu siečiau visus gražiausius šio jaunystės ir tikra liaudiška tradicija trykštančio ansamblio pasiekimus. Veterinarijos medicinos mokslo daktaras, nuo pat pradžių (štai jau dvi dešimtys metų!) vadovaujantis šiam kolektyvui, surinko išties įspūdingą ir, drįstu teigti, labai sveikatingą ir gražią kupolę. Nebuđamas nei etnologu, nei muzikušis žmogus labai jautriai, įtaigiai ir su didele meile tradicinės kultūros puoselėjimo pusėn sugebėjo patraukti jaunus žmones. Ansamblio veidas? Giedras, sveikas, jaunas, nearogantiškas, neestetizuotas, nestilizuotas. Balsai skamba iš atviros krūtinės natūraliai, akys sakyte sakoj: „Mums smagu – čia mūsų jaunystės dienų duona ir vynas. Nuo dainų mes ir sotūs, ir apsvaigė...“ Ant scenos „Kupolė“ – tikrai ne kompiuteriniai vaikai. Tai – paskutinieji kaimyni ir mažų miestelių mohikanai. Vadovas Antanas Bernatonis sakė, kad pastaruoju metu ir Veterinarijos akademijoje studijuojančių pagrindą sudaro miesto jaunimas. Per dvide-

J. Mikutavičius sveikina „Kupolės“ vadovą Antaną Bernatonę.
„Kupolės“ merginos.

šimtį metų ansamblje pabuvuojo per 200 narių. Studentiško kolektyvo specifika – kaitumas. Regis, tik įsibėgėjo koks vyriokas ar panelė, jau ir senovinė polką trepsėt išmoko, žiurėk, jau ir bai-giasi studijos... Tačiau net ir bai-gę, išsisklaidę po įvairias Lietuvos vietoves ansamblečiai nepamiršta Antano Bernatonio liaudies meno skiepu. Apie dešimt buvusių ansamblečių, nuvykę į pasirinktas darbovietes, sukurė folkloro ansamblius ir jiems vadovauja, o kiti bent suranda nak-vynę, kai ansamblečiai atvyks ta į kokį Švenčionų ar Plungės rajoną rinkti tautosakos. Būtent vadovo Antano Bernatonio gebėjimas ir giliajai liaudies kultūrai, ir visokioms naujovėms atverti akis bei širdį lémė kolektyvo natūralumą, paprastumą. Jie moka dėvėti senovinį lietuvių liaudies drabužį, matyti, jog turi akį, kuri nuolat mato, ar teisingai užrišta skarelė, ar nenusprudo nuo galvos žemaitiška rangė, ar nenutiso priuostės kraštai, ar teisingai užrištas nuometas... Viltingai į šį ansamblį galima žvelgti ir dėl to, kad čia darniai sutaria kelios kartos – vyresnieji, garbieji ir visiškai žalias jaunimas.

Niekas nepasakys ir kokio amžiaus jų vadovas Antanas Bernatonis. Jis – tiesiog nesenstantis! Scenoje anas visada greta studentų, bet kartais sugeba stebuklingai išnykti, užleisdamas vietą jaunystei, staiga kaip gerai išlai-kytas senas vynas sklidina taure vėl atsiranda, kai reikia patirties ir atramos. Labai svarbu, kad ir dabar jaunatviškas entuziazmas randa tradicinės kultūros dirvą, – buvusių ansamblietės, dabar ir „Serbentélės“ vadovės Daivos Bradauskienės paaugę vaikai ateina į ansamblį „Kupolė“. Tradicinėje bendruomenėje téstinumas yra natūralus: iš té-vų – vaikams, broliams, seserims. Mūsų dienomis folkloro ansamblų bendruomenė ir tampa ta šeima, kuri, nors ir ne visai natūraliu būdu pradėta, daugeliui žmonių sugeba atstoti ir tévus, ir draugus. Visam folkloro ansamblio „Kupo-lė“ jaunimui ir jų vadovui linkiu aukšto paukštės skrydžio, ryškaus sparnų mosto ir galingo balso, – kad jis net už Kretingos varpus skardesnis būtų.

Zita KELMICKAITE

Augo Domeikavoj „Serbentélė“

Mes, folklorininkų bendruomenė, labai džiaugiamės geriausiais vaikų folkloro ansambliais, nes jų Lietuvoje nėra daug, ypač tokį, kurių vadovai tolygiai skirtų dėmesio liaudies dainai, šokiui, žaidimui ir instrumentiniam muzikavimui.

J. Mikutavičius sveikina „Serbentélės“ vadovę Daivą Bradauskienę.

Tokį visavertį, klasikinį vaikų folkloro ansamblį „Serbentélė“ iš Kauno r., Domeikavos, geriausiu 2002 m. Lietuvos vaikų folkloro ansambliu išrinko nominacijų skyrimo komisija.

Ansamblis nuo 1997 metų gyvuoja Kauno rajono Domeikavos vidurinėje mokykloje. Džiugu, kad šio ansamblio prasmingumą suvokia mokyklos vadovybė. Iš pradžių tai buvo vienos klasės auklėtinės ansamblis, o dabar jame jau per 100 dalyvių – septintadalis mokyklos moksleivių. Tai akivaizdus irodymas, kad folkloro ansamblieje vaikams dalyvauti jdomu.

Vadovė Daiva Bradauskienė – puiki dainininkė, Lietuvos veterinarijos akademijos ansamblio „Kupolė“ dalyvė, dainų užvedėja. Balso grožį Daiva paveldėjo iš savo šviesios atminties tévelio Leono Grigorio, kuris buvo žinomas Sevelionių kaimo (Kaišiadorių r.) giedorius. Tévelio šoktą kadrilį vadovė išmokė ir „Serbentélės“ vaikus. Ko gero, tikra meilė liaudies kūrybai, sklindanti iš vadovės, didžiulį vaikų būrį per šešerius metus padėjo išmokyti pajauti liaudies dainos, šokio, žaidimo, pasakojimo reikalingumą. Žinoma, kaip pati vadovė sako, daug pagalbos ir patarimų, ugdant „Serbentélės“ vaikus, ji sulaukia iš „Kupolės“ vadovo Antano Bernatonio. Ir ansamblio pradžia buvo tokia: Daiva Bradauskienė savo klasės auklėtiniams pasiūlė pasižiūrėti, ką ji veikia laisvalaikiu. Tas laisvalaikis – folkloro ansamblis „Kupolė“... Anot vadovės, taip ir pavyko vaikus užkrėsti „geraja liga“. Daivos noras tobulėti, siekti kryptin-gai mokyti vaikus galėtų būti pavyzdys daugeliui vadovų: kad ir kokia būtų kliūtis, užsispyrusiai vadovei ji visuomet atrodo jveikiamą. Neturėjo ansamblis tinkamų tautinių kostiumų, bet, konsultuojama Kauno tautinės kultūros centro direktoriės Astos Vandytės, surado būdą, kaip aprengeti vaikus. Apsiginklavusi žiniomis, dalj kostiumų įsigijo, o kitus,

„Serbentélės” vaikai.

suradusi medžiagų padėvėtų rūbų parduotuvėse, pasisiūdino taip, kad ir specialistams būtų sunku prikibti. Vadovės nuomone, tautiniai rūbai turi būti tvarkingi, patikti vaikams, tuomet ir juos dėvėti noras atsisras. Mamytės irgi neliko nuošaly, jų pagalba buvo reikalinga – siuvo, siuvinėjo, dailino, kad tik būtų teisinga ir gražu. Viskas įmanoma, reikia tik noro ir žinių.

Pati Daiva nėra muzikantė, tačiau jos ansamblio instrumentinė grupė stipri. Jai vadovauja sūnus Tautvydas, prigimtinis folklorininkas (liaudies dainų klausė nuo gimimo), muzikos mokykloje besimokantis smuiko specialybės. „Serbentélės” smuikininkai Tautvydas ir Paulius puikiai pasirodė tarptautiniame instrumentinio folkloro festivalyje „Grižynė – 2002”. Tradicinio smuikavimo Antano ir Jono Juškų muziejaus organizuotoje stovykloje juos mokė Evaldas Vyčinas. Dabar armonikininkai laukia savo eilės. Jie savamoksliai, norintys groti vis geriau ir geriau.

Ansamblietės su savo vadove drauge švenčia kalendorines šventes. O visai mokyklai kasmet „Serbentélė“ surengia „Jurgines“. Skambant liaudies muzikai, liepsnojant lažams rengiamos įvairios klasių varžytuvės – dainuojama, šokama. Dalyvauja beveik visa mokykla.

Ansamblietėms ypač patinka vasaros stovyklos ekspedicijos, kai vaikai iš kaimo žmonių užrašinėja ir mokosi dainų, pasakojimų, šokių, žaidimų. Jie gali išsėdėti po kelias valandas ir klausytis senolių. Po ekspedicijos Marcinkonyse (Varėnos r.) vaikai išmoko dainų ir smagujių Marcinkonių kadrilių. Beveik visą repertuarą vadovė formuoja iš ekspedicinės medžiagos, užrašyto „Serbentélės” vaikų, arba iš „Kupolės” ansamblio archyvo.

Ir ansamblio pavadinimą išsirinko patys, nes visi mėgsta šokti ratelį „Augo kieme serbenta“. Prie mokyklos auga vaikų persodintas serbentų krūmas. Visus savo bičiulius ir svečius ansambliečiai vaišina serbentų uogiene su duona – tai tradicinis „Serbentélės“ patiekalas. Metinės sukaktys įprasminamos naujokų krikštynomis. Taip kuriamos ansamblio bendruomeninės tradicijos, – ir vaikams jdomu, ir vadovei su tokiu būriu lengviau susitvarkyti, nes mažieji privalo klausyti savo vyresnių krikštatėvių.

„Serbentélė“ – vienas iš geriausių Lietuvos vaikų folkloro ansamblų – kviečiama dalyvauti tarptautiniuose folkloro festivaliuose „Baltica“, „Skamba skamba kankliai“, „Aš pasieju vėiną popą“, Vilniaus miesto folkloro šventėse „Saulytė“, Kauno miesto folkloro šventėse. Pernai įrašyta kompaktinė plokštelė, tik pristigo lėšų leidybai. Manytume, kad mokyklos bei Kauno rajono vadovams derėtu paieškoti lėšų ir taip jamzinti vieną iš ansamblio nueity etapu.

Nuolatinis vadovės Daivos Bradauskienės smalsumas (įjungalima sutiki įvairiuose etninės kultūros seminaruose), meilė vaikams, sugebėjimas rasti kelią į kiekvieno vaiko širdelę, atskleisti jų gebėjimus ir lemia tokį puikų rezultatą. Gaila, kad šiais metais vyriausieji baigs mokyklą ir išeis, išmokę puikiai dainuoti, šokti, tačiau yra kita ir dar kita „Serbentélės“ karta, o „seniai“ nuolat sugriž j ansamblį kaip geriausi bičiuliai.

Tikimės, kad „Aukso paukštė“, kaip toje pasakoje, susteiks „Serbentélės“ vaikams laimės ir dar didesnį norą dainuoti, šokti ir domėtis liaudies kūryba, o Daivai Bradauskienėi lems kūrybinę sėkmę.

Jūratė ŠEMETAITĖ

LAUREATES

They that have caught „Golden Birds“

Irena Seliukaitė, Jūratė Šemetaitė, Rimantas Sliužinskas and Zita Kelmickaitė, the authors of a four – article cycle, have presented the best Lithuanian folklore companies of 2002 that have been awarded the statuettes of „Golden Bird“.

These are *Remolee*, the folklore ensemble of the Seda house of Culture, Mažeikiai district (the leader Gintautas Griškėnas); *Serbentélė*, the folklore ensemble of children of the Domeikava Secondary school, Kaunas district (the leader Daiva Bradauskienė); *Senoliai*, the ensemble of traditional instrumental music of the municipal ethnoculture centre of the city of Klaipėda (the leaders Elena Šalkauskienė and Jonas Petrauskas) and *Kupolė*, the folklore ensemble of the Lithuanian Academy of Veterinary Medicine (the leader Antanas Bernatonis).

Kultūros centrai – visuomenės pokyčių barometras

Su Lietuvos kultūros ministerijos Profesionalaus meno ir mėgėjų meninės kūrybos skyriaus vyriausiaja specialiste Irena SELIUKAITĖ, Lietuvos liaudies kultūros centro Regionų kultūros analizės poskyrio vadove Jurgita ALEKNAVIČIENE ir šio poskyrio vyresniuoju specialistu Aleksandru ŠIDLIAUSKU kalbasi Juozas ŠORYS.

Juozas ŠORYS. Padiskutuokime apie regionų kultūrą ir pagrindinių jos struktūrių darinių – kelių kategorijų kultūros centrų – situaciją, raiškos formas, sugebėjimą atsiliepti į sparčiai kintančio gyvenimo iššūkius. Bandydami susivokti, turime atsi- gręžti atgal ir apžvelgti, kokie dar iki Atgimimo (maždaug prieš kokius penkiolika dvidešimt metų) buvo kultūros namai, kaip funkcionavo ir buvo „važnyčiojamas“ jų tinklas, kuo gera ir ydinga buvo anuometinė rajonų, miestelių, kaimų kultūros įstaigų veikla, ką perėmėm, ko atsisakėm? Manau, kad sovietinio pavyzdžio kultūros namai visais lygiais buvo smarkiai centralizuoti, žinoma, kompartietiškai ideologizuoti ir griežtai „sudėlioti į lentynėles“. Kuo kiekybiškai ir kokybiškai anuometinė kultūros namų veiklos apimtis ir pobūdis skyrėsi nuo dabartinių kultūros centrų funkcijų?

Aleksandras ŠIDLIAUSKAS. Praeitį prisiminti ir vertinti gana nelengva. Empiriinių duomenų galima nemaža prigraibty, tik sunkaus būtų daryti moksliškai pamatuotas išvadas. Nesam dar tam pasiruošę, be to, ir „socialinis užsakymas“ vėluoja... Ir kokia teorinė metodinė ar mokslinė institucija galėtų tai moksliškai išanalizuoti? „Kultūros namų“ laidos dalyviai apie sovietinių laikų kultūros lygi pareiškė nevienareikšmių nuomonių... Įvairiais aspektais galime į anuometinius kultūros darbus pasižiūrėti. Viena, galima rasti nemaža teigiamų kultūros namų veiklos bruožų, kurie yra perimti ir dabartinių kultūros centrų. Tai tiesiog natūraliųjų funkcionavimo tasa. Be abejø, galime akcentuoti neigiamus sovietinio laikotarpio šablonus ir standartus, kurie trukdë kūrybiškai dirbtì. Ideologizuota, partokratizuota ar sovietizuota aplinka ypač buvo žymi švenčiant sovietines šventes, rengiant „idėjinius“ renginius (pavyzdžiu, agitbrigadų pasirodymus) – scenarijus tvirtindavo ne viena „aukščiau sédinti galva“.

1965–1990 metais ir provincijoje jautėsi kraštotoiros sąjūdžio kilimas. Be to, ir profesionalus menas ēmė eiti į kaimą. Jei palygintume, kiek teatro spektaklių ir koncertų įvyko tada ir kiek jų vyko jau po Atgimimo – kiekybės rodikliai būtų nepalyginami. Kodèl taip atsitiko? Lémē kitokios sąlygos ir pakitusi kultūros strategija.

1974 m. į Pajūralio kultūros namus Šilalės rajone (tu metu dirbau šio rajono kultūros skyriaus vedėju) susirinko ne tik visi visiausiai rajono folkloro kolektyvai, bet ir pavieniai dainininkai, muzikantai, pasakotojai. (Garso įrašo kasetę esu atidavęs LLKC Liaudies kūrybos archyvui). Tai buvo tikra liaudies kūrybos šventė, trukusi šešias valandas. Tik paskui iš to savaimingo liaudies meno proveržio formavosi pajėgesni, veiklą'panorę pratęsti folkloro ir kitokie kolektyvai.

Irena SELIUKAITĖ. Manau, kad kalbant apie laikotarpį iki Nepriklausomybės galima išskirti du akcentus – kultūros namų

materialinę bazę ir darbo turinj. Kultūrinė veikla vyko kultūros namuose, seklyčiose, laisvalaikio salėse.

J. Š. Sovietmečiu kaime buvo jvertinti tik tipiniai kultūros namai su unifikuotu „meniu“...

I. S. Paskutiniuoju metu buvo ēmę rastis ir kitų formų. Žinoma, to laiko kultūra buvo neatskirama vyrovusios ideologijos dalis. Kaip visas tuometinis gyvenimas. Tada buvo sukurtas materialusis kultūros pamatas. Žymiai labiau nei per trylika nepriklausomybės metų, nors tai ir gana neilgas laikotarpis, todėl ir išvadų neskubékime daryti. Sovietmečiu buvo nemaža stiprių kolikių, kurie dažnai statydindavosi vos ne kultūros rūmus. Pastatai išliko, ir dabar tebedirbantys kultūrininkai su nostalgija prisimena tuometinius kultūros namus, kurie buvo nuolat šildomi... Buvo ir tada apleistų, nesutvarkytų, nefunkcionalių, bet nešildomų kultūros įstaigų tada nebuvo. Per penkerius metus po nepriklausomybės nauji kultūros namai buvo pastatyti tik Stakliškėse ir Laukuvoje.

A. Š. Sovietmečiu išties daug kultūros namų pristatyta. Jie buvo tipiniai, unifikuoti. Tik reikia pripažinti, kad dažnas iš jų dabar darbui nepatogus. Salés didžiulés (kaimui per didelés), patalpų kolektyvams, būreliams, klubams beveik nenumatyta, net kabinetų darbuotojams trūko. Prisiminkime, kad kiekviename rajonas tada turėjo po ketverius penkerius zoninius kultūros namus, kurie buvo tolygiai išsidėstę miesteliuose. Menu, Šilalės rajone tai buvo Pajūris, Kvėdarna, Laukuva, Kaltinėnai. Ten tipinių kultūros namų nebuvo, bet apie paminėtuosius „suskosi“ po keturis penkis mažesnius kaimo kultūros namus. Jie buvo kaip natūraliai susiformavęs vienetas. Zoniniai kultūros namai turėjo po keturis penkis etatus (įvairių specialybų kultūrininkai), todėl galėjo plačiau užsimoti ir plėtoti savo veiklą. Jei dabar šiuos kultūros namus būtų panorėta atnaujinti, reikėtų jdėti didžiules lėšas.

J. Š. Provincijos kultūrą sudaré rajoniniai, zoniniai ir kaimo kultūros lygmenys. Kokie įvyko šios struktūros pokyčiai ir kas juos nulémė? Žinoma, keitėsi pati kultūros samprata, bet tada jdiegti modeliai daug kur, kad ir vargingai, tebefunkcionaloja. Negi jie taip pasiteisino, kad, pavyzdžiu, neretai kaime pagyvenusi moteris vis dar tik diskotekoms įjungia magnetofoną ir surenka po kelis litus?

I. S. Materialinė bazė liko panaši, kultūros įstaigų tinklas tik šiek tiek kito. Nuo 1998 m. rajonuose, pavyzdžiu, buvo uždaroma po du tris kultūros centrus. Tai nežymūs pokyčiai, todėl galima teigti, kad nieko drastiško néra įvykę. Apskritai kultūros centrų Lietuvoje néra buvę daugiau nei 1000. Beje, kai savivaldybių iniciatyva pradėta optimizuoti kultūros įstaigų tinklą, bandyta atsikratyti mažų kaimo kultūros namų. Jų ne tik mate-

rialinė bazė pasibaisėtina, bet ir lankytųjų mąžta, toks kultūros darbuotojas aptarnauja kelis kaimus, kuriuose telikę po kelias senutes. Gal kaime iš tikro reikia kitų kultūros paslaugų teikiimo formų? Beje, optimizuojant Panevėžio rajono tinklą prie businių 29 kultūros centrų prisdėjo dar du...

J. Š. Ar žvelgiant į LLKC Regionų kultūros analizės poskyriui iš rajonų pristatomas statistines suvestines susidaro panasus „vaizdelis“?

A. Š. Nejauciu nostalgijos praėjusiam sovietiniam laikotarpiui, nors tuomet kultūros darbe netrūko jvairių spalvų ir iniciatyvų. Daug kas norėjome daugiau nei išėjo padaryti. Beje, tada stiprus impulsą regionų kultūros plėtrai davė įsteigti Klaipėdos fakultetai (vadovaujami prof. Vytauto Jakelaičio). Į kultūros namus ēmė plūsti specialistai su aukštuoju išsilavinimu. Jie ir dabar duoda nemažą provincijos kultūros „produkcijos“. Ar ne todėl dabar matome tam tikrą mėgėjų meninės kūrybos profesionalėjimo kryptį? Žinia, ir dabar tebedirba 430 žmonių, teturinių tikтай vidurinį išsilavinimą. Tai daugiausia vietinės moterys, turinčios gerų organizacinių sugebėjimų. Jos geriau nei koks jaunas specialistas pažsta kaimų ar miestelių bendruomenes. Aišku, neturi specialistų meninių sugebėjimų, nevadovauja šokių, muzikos kolektyvui, chorui. Atsinaujinimo procesas vyksta, pastebimi ryškūs poslinkiai.

Kaip dar galime permesti estafetę tarp išgyventų laikotarių? Griaudami praeitį, ateities nesukursime. Neigiamai žvelgdami į save praeityje, vargu ar nupiešime įtikinančią dabarties paveikslą.

J. Š. Kaip vis dėlto po Atgimimo vyko kultūros centrų pertvarkymo procesas? Rodos, jis buvo tapęs gana savaeigis, paleistas ir iš Kultūros ministerijos, ir iš Liaudies kultūros centro démesio ir įtakos zonų?

J. A. Daugiau kaip prieš metus, 2002 m. sausio 31 d., Lietuvos Respublikos kultūros ministerija parengė ir patvirtino *Kultūros centru pertvarkymo gaires*. Jos suteikia savivaldybėms galimybę iš esmės peržiūrėti kultūros centrų statusą, funkcijas, įvertinti kiekvieno kultūros centro gyvybingumą, perspektyvą, teikiamų kultūros paslaugų kokybę.

2002 m. gegužė Kultūros ministerija rajonų ir miestų savivaldybių merų paprašė pateikti žinių apie kultūros centrų tinklo valdymo modelį, kuriame atsispindėtų kultūros centrų juridinis statusas bei pasiskirstymas pagal kategorijas. Tuo norėta išsiaiškinti, kaip ir kokiu būdu yra vykdoma kultūros centrų pertvarka ir kokia iš to nauda patiemis kultūros centrams.

Lietuvoje yra 10 miestų, 43 rajonai ir 6 savivaldybės (iš vieno 59). Nors iki šiol gauta tik pusė atsakymų, tačiau ir iš šių duomenų galima daryti išvadą, kad kultūros centrai į Kultūros ministerijos rengiamą kultūros centrų reorganizaciją reaguoją teigiamai. Dauguma rajonų kultūros centrų turi juridinį statusą. Jų filialai (dažniausiai esantys kaimuose) tokio statuso neturi ir yra pavaldūs rajoniniams kultūros centram. Neturėdami juridinio statuso ir nepatvirtinę kultūros centrų optimizavimo gairių, mažesni kultūros centrai būgštauja, jog tai gali trukdyti dalyvauti jvairių fondų programose bei gauti paramą iš LR Vyriausybės kultūros centrų materialinei bazei gerinti. Taip pat manoma, kad nustačius kategorijas bus peržiūrėti kultūros centrų darbuotojų atlyginimai.

Daugiau nei pusė rajonų kultūros padalinių parengė kultūros centrų pasiskirstymą pagal kategorijas, jų projektai jau yra pateikti tvirtinti. Likę rajonai ir miestai šį darbą iki galio atliks tik š. m. II ketvirtį, kai bus patvirtintos savivaldybių tarybos. Rū-

pestingiausiai tvarkomasi Kauno, Jonavos, Panevėžio, Kelmės, Mažeikių ir kt. rajonuose. Taip pat teigiamų poslinkių yra ne per seniausiai įsteigtose savivaldybėse. Ypač pažymėtina Rietavo, Pagėgių ir Marijampolės savivaldybių veikla. Utenos ir Plungės rajonuose yra sudarytos specialios ekspertų grupės kultūros centrų kategorijoms nustatyti.

Kultūros centrų skirstymas kategorijomis – tam tikra kultūros infrastruktūros inventorizacija, ateityje, atsižvelgiant į kultūros įstaigų sugebėjimus teikti kokybiškas ir jvairias paslaugas, leisianti racionaliau skirstyti lėšas. *Gairių* įgyvendinimas turi padėti įtvirtinti principą, kad atlygis priklauso nuo darbo kokybės, kad didesnis rūpestis įranga bei inventoriumi, instrumentais ir paslaugomis suteikia progą gauti daugiau biudžeto lėšų.

Siekiant patenkinti vietos bendruomenių interesus dalij kaimo kultūros centrų – laisvalaikio salių, seklyčių, bendruomenės namų (jų Lietuvoje per 300) – būtina perduoti besiformuojančioms kaimų ir miestelių bendruomenėms. Šia linkme sėkmingai dirbama Širvintų rajone.

Gairėsé pabrėžiamas pasitikėjimas vietos bendruomenių iniciatyvomis. Iš tikrujų niekas nesugebės patenkinti bendruomenių kultūros poreikių, jeigu pati bendruomenė ir vietos valdžia nesieks aktyvios kultūrinės veiklos.

J. Š. Matyt, logiška *Gairių* diegimo tasa – Liaudies kultūros centro iniciatyva surengta konferencija. Ko ja siektą?

J. A. Sausio 8–9 d. Vilniaus rotušėje įvyko Lietuvos kultūros centrų darbuotojų konferencija „Kultūros centrai – apmāstymu ir atsinaujinimo kelyje“. Tai buvo pirmas bandymas neprilausomoje Lietuvoje išanalizuoti ir apibendrinti kultūros centrų veiklos efektyvumą, naujovių tendencijas, darbo turinio ir formų problemas, vietos bendruomenių įtaką mėgėjų meninei kūrybai, nubréžti ateities perspektyvas.

Konferencija siekė atkreipti visuomenės ir žiniasklaidos démesj ir parodyti, kad kultūros centralai vaidina svarbų vaidmenį puoselėjant etnokultūros tradicijas, propaguojant profesionaliųjų menų, ugdant vaikų ir jaunimo meninį išprusimą, tenkinant svarbiausius bendruomenių kultūros poreikius. Taip pat buvo siekiama atkreipti kultūros centrų steigėjų démesj į prastą kai kurių kultūros įstaigų darbą bei kultūros specialistų rengimą.

Konferencija iškėlė pagrindines kultūros centrų darbo turinio ir formos problemas, pateikė siūlymų dėl kultūros specialistų perkvalifikavimo ir atestavimo, dėl šiandieninės regionų kultūros plėtros, taip pat dėl tolesnio kultūros centro prestižo ir kultūrininko autoriteto kėlimo.

Buvo pateiktos trys rezoliucijos: „Dėl nepakankamo savivaldybių démesio kultūros centrums“ (skirta miestų ir rajonų savivaldybėms); „Dėl kultūros specialistų rengimo“ (Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijai); „Dėl kultūros centrų darbuotojų atestavimo ir perkvalifikavimo“ (Lietuvos Respublikos kultūros ministerijai).

Konferencijoje veikė ir trys sekcijos. Sekcijoje *Profesionaliojo meno sklaida regionuose* buvo aptariamas koncertų organizavimas, ryšiai su kraštiečiais menininkais, profesionaliojo meno sklaida rajone, miestelių ir kaimų mokyklose ir pan. Antroji sekcija – *Etninė kultūra bendrame Lietuvos kultūros žemėlapyje*. Joje buvo dalijamas mintimis apie paveldą, kalendorinių švenčių organizavimo ypatumus, muzikavimo tradicijų puose-lėjimą ir t.t. Trečiojoje sekcijoje *Mėgėjų meninės kūrybos tendencijos: kultūrinės veiklos turinys ir formos* buvo kalbama apie vietos bendruomenės glaudinimą, jos kultūrinų poreikių ugdymą ir tenkinimą, bendruomenės įtaką kultūros centrui ir pan.

Šokai „Suvartukas“ (Plungės r. kultūros centras).

Pradėta įgyvendinti kultūros centrų pertvarka turi stimuliuoti tolesnį kultūros centrų atsinaujinimą. Tai naujas požiūris į kultūros darbuotojų, galintį tenkinti esminius bendruomenės kultūros poreikius. Kultūros centrų biudžeto eilutė negreitai padidės dvigubai ar trigubai, todėl kultūrininkų kūrybingumas plėtojant paslaugas, ieškant rémėjų, gerinant laisvalaikio turinį yra ir bus sveikintina.

J. Š. Visa tai rodo, kad esama bandymų apmąstyti šią gana sustabarėjusią, menkai finansuojamą kultūros sferą. Kaip ir kodėl vis dėlto kito kultūros centrų paskirties, adresato, veiklos formų samprata? Juk tai rodo ir bandymų juos įvardyti ir tiksliau apibrėžti funkcijas istorija. Nuo kultūros namų, kaimo sekcijų, židinių, pasiliuksmėsminimo sambūrių, bandymų gaivinti kultūriškai (bet ne socialiai) gyvą bendruomeniškumo jausmą dabar oficialiai apsistota ties kultūros centralais, keliais jų lygiais, kurie neretai menkai kritiką ar pašaiptą teatraliko – koks ten „centras“ su vienu (puse ar ketvirčiu) darbuotoju tarp žiemą įsalisių sienų? Kita vertus, televizininkai ironiškai, gal provokuodami natūralų saugumo, jaukumo ar sutapties su kultūros vertybėmis pasiilgimą sužaidė, regis, masinės sąmonės štampu – laidos „Kultūros namai“ pavadinimu...

I. S. Kultūros centrų savoka ir apibrėžtis atsirado norint susikalbėti su kultūrininkais, nes bendraja prasme kultūros centru galime vadinti ir biblioteką, muziejų (jei tame dirbamas kultūros darbas). Tai tarsi bendresnė savoka, į kurią telpa vienos kitos – laisvalaikio salės, bendruomenės namai. Bendraja prasme tai irgi kultūros centralai. Tai turėtų būti įstaiga, kurios statusą neseniai nustatė naujasis Civilinis kodeksas. Jis įvedė dar vieną nuansą, dėl kurio iš esmės ir atsirado „Kultūros centrų pertvarkymo gairės“, bandymas reguliuoti kultūros

įstaigų tinklą ir susivokti Jame. Pagal Civilinj kodeksą dabar įstaiga yra juridinių statusų turintis darinys. Tik tai vadinama įstaiga, kas turi teisinį įregistruavimą. Tarp tokijų darinių dabar – tik rajoniniai kultūros centralai ir didžiuosiuose miestuose įrengistruotos viešosios įstaigos, turinčios savo antspaudą, sąskaitą, savarankiškai tvarkančios savo ūkį. Dabar turime apie 60 kultūros centrų (tieki, kiek savivaldybių) plius kai kurias viešasias įstaigas. Visi kiti – ne įstaigos, o filialai, bendruomenės namai (kurie registruoti gal seniūnijoje, bet be juridinio statuso).

J. Š. Painiavą sukelia kelių lygių kultūros centrų buvimas (greičiau įvardijimas), bet paaiškėja, kad kaip savarankiškų traktuoti jų ir negaliame. Kaip išsvynioti iš terminų siūlo kamuolio? Aleksandrai, esate pridėjės ranką prie šių terminų darybos. Kiek jie atitinka tikrovę ir padeda susivokti tarp kultūros steiginių ir reiškinių?

A. Š. Nematau nieko bloga, kad skirtinguose rajonuose kultūros įstaigos įvairiai veikia ir įvairiai įvardijamos. Jos veikia pagal nuostatus, programas, kiekvienas darbuotojas turi darbo planą, pareigybines veiklos apimtis. Kitas dalykas, ar ji formuoja kaip savarankišką, įdomų, savitą turinį, veiklą įvaldžiusi struktūra, veikianti miestelyje, kaime? Žinoma, sąlygos dirbtui rajono centre aiškiai geresnės, nes ten žymiai daugiau išsilavinusiu žmonių, šviesuolių. Kaimuose ir miesteliuose irgi randasi pokyčių. Tarkim, per 4 metus 81 mégėjų meno kolektyvas buvo įvertintas „Aukso paukštė“. Imama veikti pagal projektus, ilgalaikes programas. Savo jégomis ieškoma lėšų ir investicijų ne tik gimtajame rajone, Lietuvoje, bet ir užsienyje. Štai 2002 m. už mokamas paslaugas Lietuvos kultūros centruose gauta beveik 6 milijonai litų, o iš rémėjų 1 959 018 Lt.

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

J. Š. Kaip apibrėžiamos kultūros centrų funkcijos, darbo kryptys? Gal tai ir lemia jų jvairovę, savitas atmainas?

I. S. Rajono kultūros centras ir dabar yra metodinė, kultūros darbuotojų mokymo, kvalifikacijos kėlimo institucija. Kai kuriuose rajonuose išliko sistema, kai prie rajoninio kultūros centro kaip filialai prisijungia miesteliuose esantys kultūros centriukai. Jų žmonės kas mėnesį renkasi į darbų aptarimus, pasidalijimus patirtimi, ten vyksta paskaitos, metodiniai užsiėmimai. Rajono modelis: rajono kultūros centras, miestelių kultūros centralai, bendruomenės (laisvalaikio) salės. Tarkim, mažas kultūros centras kaime, neturintis meno kolektyvų, veikiantis tarp senstančios bendruomenės. Jis organizuoja žmonių laisvalaikį – knygų aptarimus, klubų pagal pomégius veiklą, gali atliki ir socialinį darbą. Didžiojoje dalyje tokį salių vakarais rengiamos diskotekos, į kurias renkasi jaunimas. Tai bendruomenės namai, kuriuose dirbamas ir kultūros, ir socialinis darbas. Miestelių kultūros centralai paprastai turi po kelis meno mėgėjų kolektyvus.

J. Š. Daug kalbama apie bendruomeniškumo ir kultūros „vedybas”.

I. S. Ukmergės rajone uždarė kultūros centrą. Bendruomenė rajono savivaldybės paprašė, kad jai atiduotų privatizuoti numatytą vaikų darželį. Sakė, kad nepräsią nė litu, patys susiremontuosią pastatus, nes jiems reikią patalpų, kuriose žmonės galėtų rinktis. Tikras bendruomeniškumo pasireiškimas, nes žmonėms, o ne valdžiai to prieikė. Ir nebūtinai šokti ar dainuoti – gal nėra tam gabu ar nėra vadovo? Juk gali plėtotis ir kita kultūrinė veikla.

A. Š. LLKC Regionų kultūros analizės poskyris 2002 m. yra parengės daugiafunkcinio ir specializuoto kultūros centro nuostatus. Tai ne primetamas modelis, tik pavyzdys, kuriuo norintys gali pasiremti. Ką veikia Plungės, Mažeikių ar Jonavos kultūros centralai, tai viena, o ką dirba Kintai, Dusetos, Baisogala, Naujamiesčio, Veisiejai ar Miežiškiai – kita. Mane domina, kokia yra ir bus vietos metodinė veikla: seminarai, kursai, mokyklos, konferencijos. Daug kur tai apleista, nekaupiama, nesisteminama, neapibendrinama patirtis, nors metodinė medžiaga per daug metų kultūros centruose yra sukaupta nemaža. Reikėtų surengti tokius medžiagos tvarkymo konkursą apskrities mastu.

Antra, yra rajonų, kuriuose nėra kultūros skyrių. Jų funkcijas atlieka rajonų kultūros centralai, Manyciau, kad tai nelabai gerai, nors Pasvalys, Plungė, Anykščiai, Jonava klausia, kam toks tarpinis padalinys reikalingas, jei rajono kultūros centre yra žmonių, atliekančių rajoninio programavimo, veiklos koordinavimo, prioritetų nustatymo, premijų įsteigimo, lėšų patalpų remontui ieškojimo, rémėjų kalbinimo ir pan. funkcijas.

J. Š. Kai buvo priimtas Savivaldos įstatymas, rajonų kultūros įstaigos tarsi atitrūko nuo respublikinių kultūros institucijų. Lazda su dviem galais: permanentos atnešė savarankiškumą, laisvę veikti, kaip kas išmano, kita vertus, užsidarymą, prioritetų painiojimą, metodinį nesusigaudymą.

I. S. Ir nesaugumą dėl vis perrenkamos savivaldos valdžios. Respublikiniu lygiu bendravimas su kultūros centralais yra demokratiškas, geranoriškas, neprimetamas. LLKC Regionų kultūros analizės poskyris bandys organizaciškai ir metodiškai padėti koordinuoti veiklą; aišku, visos valdymo galios lieka savi-

Naujamiesčio (Panevėžio r.) kultūros centro liaudiškos muzikos kapela „Judramala”.

Miežiškių (Panevėžio r.) kultūros centro ansamblis „Ringis”.

valdos žinioje. Jos sprendžia, kokį kultūros įstaigų tinklą nori turėti ir ar pajęgia jį išlaikyti, kokius darbuotojus priimti. Kita vertus, savivaldos įstatymo pataisa, priimta 2002 m. gruodžio mėnesį, daugiau įgaliojimų suteikia seniūnams. Jie įpareigoti organizuoti vietinių kultūros centrų veiklą. Kai kur kultūros centrai jau pereina į seniūnų rankas.

A. Š. Manau, praeis dar keletas metų, kol miesteliuose ir kaimuose susiformuos tokios bendruomenės, apie kurias kalbėjome. Kaip minėta, gerų pavyzdžių yra Širvintų rajone. Čiobiškio, Kernavės, Musninkų miesteliuose jau yra susibūrusios panašios bendruomenės. Mus jaudina ir tai, koks yra 10-ies apskričių kultūros procesus koordinuojantis vaidmuo. Parengta apskričių (regionų) kultūros plėtros programa. Joje nemaža ir realių, ir kiek iliuzinių užmojų, kurie galbūt bus įvykdyti žymiai vėliau. Esama ir organizacinių kultūros poslinkių – eksperimentų Šilutės, Kelmės, Molėtų rajonuose. Šalia eksperimentuojančių, bandančių naujas darbo formas yra „apkerpėjusių” – tai Ignalinos, Skuodo, Lazdijų, Šalčininkų, Kaišiadorių, Švenčionių, Vilniaus rajonai. Ten toks „štolis”...

J. Š. Ar apskričių kultūros iniciatyvos neturėtų remtis etnografinių regionų kultūros ypatumais, gyvybingomis etninėmis tradicijomis, kurias bando puoselėti etnokultūros centrai (esantys tik kai kur), visuomeninės organizacijos, kraštiečių sambūriai? Kultūros centrai ne visada šią bangą pagauna.

I. S. Ne vien visuomeninės organizacijos puoselėja etninę tradiciją. Apskritys vargu ar gali išvystyti visavertiską kultūros plėtrą, nes buvo sukurtos kaip dirbtinis administracinis derinys. Be to, pusė jų net neturi kultūros reikalus tvarkančio specialisto, tad koks ten gali būti kultūros darbas? Sakyčiau, aktyviausia yra Šiaulių apskritis su efektyviai prie jos veikiančia kultūros taryba, reguliuojančia kultūros procesus, riantai žiūrinčia į kraštotoysters veiklą.

A. Š. Beje, daug sako ir faktas, kad naujojoje LLKC nominacijoje „Geriausias kultūros centras” trys Šiaulių apskrities kultūros centrai šiemet buvo pripažinti geriausiais.

Kultūros centrų rezervas – kraštiečių sambūriai. Aktyvūs žemaičiai (Žemaičių kultūros draugija), kupiškėnai, uteniškiai, zarasėnai, iš dalies ir radviliškėnai. Randasi ryšių ir rezultatų – leidinių, renginių, tarpusavio bendravimo.

J. Š. Kartais kyla klausimų, kokios apskritai yra rajono kultūros centro prioritetu nuostatos. Blaškomasi tarp trijų stulpų – profesionalaus meno kolektivų kvietimosi, meno mėgėjų kolektivų puoselėjimo ir etninės kultūros, kuri vietinei tradicijai turėtų būti artimiausia, bet neretai suvokiamą kaip primetama. Néra specialistų? Manyčiau, kad tai dar sovietinių kultūros slogučių atgarsiai. Todėl neatrodo, kad būtų rimčiau atsižvelgiant į prieš kurį laiką Vyriausybės patvirtintus „Kultūros politikos nuostatų” prioritetus. Vertybinės ribos, apsisprendimai „išplauti”, atsiduoda mišraine...

I. S. Daug kur veiklos krypčių mišrainės esama. Tačiau rengiami respublikiniai konkursai ir apžiūros ją padeda išgryniinti. Šių metų nominantų – geriausią kultūros centrų – veikla tai parodo. Pavyzdžiui, Plungės kultūros centro veikla laikytina pavyzdine. Tai sugebėjimas parengti ir laikytis ilgalaikės kultūros plėtros perspektyvinės vizijos. Tai, ką nuolat kultūros skyrių vedėjams, kultūros centrų direktoriams, etnocentru žmonėms kalbame – sugebėti matyti savają kultūros politiką, ne tik atskirus pavykusius renginius, ištengti nors kiek pasirūpinti ir materialinės bazės atnaujinimu, darbuotojų sugebėjimų ugdymu. Niekas tuo nepasirūpins, jei apie tai nemastys už rajono kultūrą atsakingi žmonės. Idėjos turi ateiti iš apacių, tai jau seniai įrodėm, jas paremti trūkstamomis lėšomis galim finansuodami projektus. Tik aktyvių kultūrininkų veiklą galim paremti iš ministerijos kišenės.

Nevarėnų (Telšių r.) kultūros namų pagyvenusių žmonių šokių kolektyvas su vadovu Albinu Šmukšta.

A. Š. Pateikiami šimtai projektų. Kiek ten išmonės, proto jidėta!

Keli žodžiai dėl specialistų rengimo. Pavyzdžiu, siauros socializacijos specialistas patenka į rajoninės kultūros terpę. Ką jis daugiau gali nei yra užrašyta jo diplome? Juk dabartis reikalauja ne tik savojo dalyko išmanymo. Kuriamas (keliu suinteresuotų institucijų) rengiamo kultūros specialisto standartas; jie turėtų būti rengiami būsimose kolegijose. Gaila, nuteuko ryšiai tarp kultūros specialistus rengiančių mokyklų ir rajony kultūros vadovų.

I. S. Pagal dominuojantį mūsų kultūros modelį miestelyje dirbanties specialistas turi būti universalas.

J. Š. Bet tai nerealu. Manyčiau, kad ypač kaimo ir miestelių kultūros darbuotojai turėtų koncentruotis ties tradicine kultūra – folkloro, švenčių ir darbų, buities papročių, liaudiškų tikėjimų ir kt. medžiagos rinkimu savo apylinkėje ir jos panaudojimu renginiuose.

I. S. Būtų gerai, jei jaunas specialistas ir iš tos apylinkės būtų kilęs, bet yra daug dzūkų Žemaitijoje ir žemaičių Aukštaitijoje. Ką jiems daryti?

J. Š. Tapti savu, sutapti su vietine tradicija arba dirbtį ką kita. Be to, tokius „klajūnų“, „meilės emigrantų“ tarp kaimų ir miestelių kultūrininkų – ne toks jau didelis nuošimtis tesusidarytų.

I. S. Taip, bet ir bendra absoluti schema ne visada tinkta. Kita vertus, pažinti vien savojo kampo kultūrą būtų per maža, nes kultūra be galio jvairi ir neapibrėžama viena kuria sritimi. Vienas dainuos, kitas šoks, bet ir kiti gal norės būti kažkuo „už-

kabinti“ – vaidinti ar kitaip prasmingai leisti laisvalaikį? Specializuotą modelį atitiktų per geriausiu kultūros centrų apžiūrą matytas Kintų (Šilutės r.) kultūros centras. Tai švietimo (kultūros) židinys, kuriamė veikia dailės mokykla, tiesa, vyksta ir kai kurios kultūros akcijos, šventės. Dominuoja dailė mėgstantys vaikai ir prijaučiantys suaugusieji. Ką daryti tam, kuris nori ir kitokius?

A. Š. Prognozuoti yra sunkiau nei vertinti prieitį. Pavyzdžiu, Dusetose, be dailės galerijos, dailės mokyklos, prie kurios buriasi žmonės, kultūros centras domisi krepšiniu. Ten bene trečdalis veiklos – jvairiausios varžybos varžybėlės. Ar tai ne veiklos savaimingumas, savita specializacija? Arba „Dubysos“ liaudiškos muzikos kapela Raseiniuose (vadovas Gintautas Grigalis). Iš kur ima repertuarą? Ir iš Jurgio Gaižausko, Vytauto Juozapaičio repertuario, ir iš savo tévo užrašės, ir iš savojo kaimo. Taip sururia savo stilų.

J. Š. Tai skatina žanrinį neapibrėžtumą, tokie kolektyvai paprastai nežino kur glaustis – ar prie folkloro, ar prie stilizuotųjų „liaudininkų“.

A. Š. Ar dainininkas solistas turi dainuoti tik operoje, jei gali ir operetėje, gali atlikti ir kamerinę, ir liaudies muziką? Jis gali dainuoti viską, nors daug kas taip ir nedarys. Ar tai gerai, ar blogai? Apie panašias problemas pateikiame medžiagos ir LLKC leidžiamame „Kūrybos metraštyje“ (šiemet pasirodys penktasis numeris). Mes neretai žinome, ko reikėtų, bet ar žinome, kaip tai padaryti vietos salygomis?

J. Š. Kas suvokta apsilankius „Geriausio kultūros centro“ nominacijai pristatytose kultūros centruose?

J. A. Remiantis naujausiais statistiniais duomenimis, respublikoje veikia 892 kultūros centrai, juose dirbuojasi 2847 kultūrininkai – jvairaus išsimokslinimo ir skirtinges patirties žmonės. Vienur dirbama naujoviškiau, atsižvelgiama į žmonių poreikius, siekiama formų jvairovės, o kitur nesugebama aprépti plataus kultūrinės veiklos spektro. Dėl to Lietuvos liaudies kultūros centras iniciavo naują nominaciją – „Geriausias kultūros centras“. Norima išaiškinti geriausiai dirbančius, autoritetą turinčius, patirtį sukaupusius, bendruomenę glaudinančius kultūros centrus.

Svarbiausieji vertinimo kriterijai buvo šie: etninio paveldo ir tradicių saugojimas, vaikų, moksleivių ir jaunimo laisvalaikio įprasminimas, profesionalaus meno sklaida, mokamų paslaugų teikimas, meno mėgėjų kolektyvų dalyvavimas svarbiausiuose šalies ir užsienio kraštų renginiuose, edukacinių ir meno programų rengimas bei įgyvendinimas, fizinių ir juridinių asmenų materialinė parama bei kt.

Pasiūlymus iš anksto pateikė kultūros skyriai, seniūnijos, apskričių administracijos, Liaudies kultūros centro specialistai, visuomeninės kultūros organizacijos. Iš viso buvo pateikta 20 kandidatūrų.

Respublikinė vertinimo komisija (pirmininkė – Irena Seluikaitė) antrajam turui atrinko vienuolika kultūros centrų. Juose apsilankyta ir detaliai vietoje susipažinta su kultūros programomis, bendrauta su kūrybiniais darbuotojais, domėtasi metodine veikla ir darbo formomis, ieškoma ir surasta „deimančiukų“, kurie šiuos kultūros centrus išskiria iš kitų. Vienur sékmės gali tėsiams jau pradėti darbai, kitur ieškoma naujovė. Tai suartys su kitų šalių kultūros padaliniais, naujų tarptautinių, respublikinių ar regioninių renginių inicijavimas, naujų kolektyvų

steigimas. Sukaupta patirtis atsispindi įstaigos istorijose ir metrašciuose, metodikos kabinetų aplankuose, garso ir vaizdo kasetėse, albumuose, spaudos puslapiuose, įvairių konkursų ir apžiūrų nuostatuose.

Kandidatai ir nominuotieji netrukus bus paskelbti viešoje nominacijų įteikimo ceremonijoje vietose – per koncertą ar kitą kultūros renginį įteikiant atitinkamą žymenį ir diplomą. Jų metu dar kartą bus įvertintas kultūros darbuotojų triūsas, pamastytas apie rytdienos kultūros vyksmą ir kultūros prioritetus.

Geriausiai respublikos kultūros centrai pripažintos šios įstaigos. Didmiesčių grupėje – Šiaulių miesto kultūros centras (direktorius Virginijus Stonkus); rajoninių kultūros centrų grupėje – Plungės rajono kultūros namai (direktorius Romas Matulius); miestelių grupėje – Radviliškio rajono Baisogalos kultūros namai (direktorė Vilija Kaščionienė) ir Šiaulių rajono Kuršėnų kultūros namai (direktorius Zenonas Gestautas); kaimų grupėje – Panevėžio rajono Miežiškių kultūros centras (direktorė Birutė Petralaitienė). Šiauliškiai garsėja miesto masiniais renginiais, jie dėmesingi profesionaliajam menui, nuosekliai ir stropiai ugdo meno mėgėjų kolektyvus. Plungė – šokėjų, dūdorių ir vaidintojų miestas, vien garsusis „Suvartukas” žinomas visoje Europoje. Baisogališkiai didžiuojasi „Žvangulio” kapela, „Dainorių” folkloro ansambliu, šokėjais ir vaidybos puoselėtojais; kultūros centras, vidurinė mokykla, vietas bendruomenė – neatsiejama kultūros visuma. Kursėnuose dainuoja du mišrūs chorai, daug dėmesio skiriamo tautodailininkų kūrybai, vyksta nemažai respublikinių ir tarptautinių švenčių. Miežiškėnai kūrybingai dirba su vaikais, kasmet rengia po keliausdešimt teatralizuotų vaidinimų siauruko geležinkelio keleiviams, kaupia etnines muziejines vertėbes. Šis kultūros centru penketukas – pirmieji Lietuvos liaudies kultūros centro nominantai, naujovių skleidėjai, tikri vietas bendruomenių kultūros žiburių. Stebina kūrybingų kultūrininkų išmonė ir entuziazmas.

Geru žodžiu reikia minėti ir tas kultūros įstaigas, kurios netapo pirmosios nominacijos nugalėtojomis, bet taip pat pradžiugino brandžiaisiai darbais, kultūrinės veiklos perspektyva. Vilniaus mokytojų namai žavi darbo formų įvairove ir regionų meninės kūrybos sklaida. Daug gerų žodžių už profesionalaus meno sklaidą ir metodinės veiklos fiksavimą naujoviškomis formomis nusipelno Jonavos kultūros centro kolektyvas. Mažeikių kultūros centras organizuoja įdomius masinius renginius, aktyviai propaguoja instrumentinę muzikinę kultūrą. Panevėžio rajono Naujamiesčio kultūros centras – naujovių ieškotojas, dailės skleidėjas, bendruomenės meninių įgūdžių ugdytojas. Telšių rajono Nevarėnų kultūros namuose sėkmingai plėtojama mėgėjų meninė kūryba, nuosekliai stiprinami bendruomenės ryšiai. Šilutės rajono Kintų Vydiūno kultūros centro žmonės kūrybingai ugdo meno vartotojų, daug dirba su vaikais ir moksleiviais, nuolat turtina muziejaus ekspoziciją.

Nominacija „Geriausias kultūros centras“ bus kasmetinė. Ji skatins atskleisti kultūrininkų kūrybingumą.

I. S. Pirmajai nominacijai nedaug tebuvo pretendentų, tai rodo, kaip savikritiškai kultūrininkai žvelgia į savo veiklą ir tarsi bijo prieš visą Lietuvą atsistoti pirmieji. Manau, kitaip metais bus daugiau norinčių dalyvauti šiose prestižinėse kultūros centrų varžytuvėse. Manau, kad visi kultūros centralai, kuriuos pamatėme šiemet, verti nominacijų. Verti būti geriausiai savo grupėse. Teko apsispręsti. Norėjome pamatyti, kaip kultūros centras tarnauja bendruomenei, o ne kad atitiktų kažkokį mūsų susikurtą teorinį modelį.

Pavyzdžiui, Nevarėnų kultūros centras (Telšių r.). Jų žmonės gal nusimins, kad nelaimėjo, nors šiemet jiems ir jubiliejiniai metai. Bendruomenė labai susitelkė ir visi kone vienu balso pasiskė už savo kultūros centro būtinybę ir prasmę būti kultūros siejama bendruomene. Kodėl pirmenybę atidavėm Miežiškiams? Gal todėl, kad ten su bendruomenės nariais imama dirbtai nuo trejų metų. Miežiškių kultūros centras ima dirbtai su mažamečiais vaikais ir, galima sakyti, globoja juos iki pensijos. Ten randa ką veikti ir vaikaičiai, ir seneliai. Tai atsispindi ir jų kolektyvuose. Kultūros centras dirba ir kaip vaikų darželis, kuria vaikų kolektyvus ir kartu juos globoja. Miežiškių kaip bendruomenės kultūros centras sugebėjo „išukti“ tris tarptautinius projektus. Kultūros centras Miežiškiuose – bendruomenės interesų vedlys (lėšų ieškojimas, veiklos įvairinimas, turizmo galimybių panaudojimas). Juk Miežiškiuose kilo idėja „plėsti“ siauruko geležinkelio keleivius. Važiuodami juokavom, kad „plėšimams“ visi šie metai jau užimti – tiek norinčiųjų būti „apiplėsiams“. Graži atrakcija, kuri parodė, kaip kultūros veiklai gyvinti galima panaudoti ir turizmą.

Jei visi tokie būtų, galėtume drąsiai sakyti, kad kultūrinis gyvenimas provincijoje yra įdomus ir būtinas žmonėms. Žinoma, be nuoširdaus darbo bendruomenės nepapirksi. Juk gau name ir skundų, kad kultūros centralai nedirba, tik kartą per savaitę atrakinamos salių ar įstaigos durys.

Šių metų „Geriausių kultūros centrų“ nominacijos laimėtojai parodė labai įvairiapusišką veiklą. Jie pateisino mano pamėgtą teiginį, kad néra mėgėjų ir profesionalų, kultūra, menas arba yra arba jo néra. Kartais mėgėjai net pranoksta atsipalaidavusius profesionalus (tai parodė „Aukso paukštės“ koncertai). Norėtusi, kad šiometinis kultūros centrų prisistatymo lygis išslyktų (gal silpniausia buvo miestų kultūros centrų grupė – jie miestuose turi daug stiprių konkurentų). Linkėčiau, kad ateityje nominacijos kartelė nebūtų nuleista.

A. Š. Kai išgirdau Rūdiškių (Trakų r.) muzikos mokyklos pučiamųjų orkestrą, pagalvojau – neieškokim stebuklų Briuselyje ar Kopenhagoje. Tegu belgai ir danai pamato ir įsitikina, kad mūsų šaknys čia, Lietuvoje, mieste, miestelyje, kaime.

ETHNIC REALITIES

Culture centres – the barometer of the changes within society

Regional culture centres became subject to the municipalities of towns and districts after the law of self-administration was passed. The Ministry of Culture of Lithuania and the Lithuanian Folk Culture Centre have lost their capacity of providing their valuable guidance and management. At present 892 currently operating culture centres receive methodical assistance and information, yet such attention and experience are far from being sufficient. In 2002 „The main landmarks in reforming culture centres“ was enacted by the Ministry of Culture, the very first conference of folk culture centres „Cultures centres on their way of considerations and rebirth“ was organized and the nomination „The best culture centre“ was founded by the Lithuanian Folk Culture Centre. The discussion interview on cultural changes in regions was held with Irena Seliuikaitė, the chief specialist of the Department of Professional Art and Amateurish Creation at the Ministry of Culture of Lithuania, Jurgita Aleknavičienė, the head of the Section of the analysis of Regional culture at the Lithuanian Folk Culture Centre and Aleksandras Šidlauskas, the chief specialist of this section by Juozas Šorys.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA

LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS

LIAUDIES KULTŪRA 2003 Nr. 2 (89)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Dalia RASTENIENĖ tel. 61 34 12

SKYRIU REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS

– bendrieji kultūros klausimai,
mitologija, tel. 61 31 61

Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija,
folkloras, etninės veiklos realijos,
tel. 61 31 61

Juozas ŠORYS – etnologija,
tautodailė, etninės veiklos realijos,
tel. 61 31 61

Beatričė RASTENYTĖ – korektorė
Ramūnas VIRKUTIS – fotografas

Maketas Martyno POCAIAS

Reziumė į anglų kalbą vertė

Sigita JURKUVIENĖ

REDAKCIINÉ KOLEGIJA:

Habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvių kalbos
institutas, Antakalnio 6, 2055 Vilnius

Habil. dr. Ingé LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, 2001 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio 6, 2055 Vilnius

Juozas MIKUTAVIČIUS, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
2600 Vilnius

Prof. habil. dr. Vacys MILIUS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, 2001 Vilnius

Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
2600 Vilnius

Doc. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ,
Lietuvos muzikos akademija,
Gedimino pr. 42, 2001 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio 27, Vilnius

Prof. habil. dr. Angelė VYŠNIAUSKAITĖ,
Antakalnio 83-22, 2040 Vilnius

Dr. Marija ZAVJALOVA, Институт славяно-
ведения, Российская Академия Наук,
Москва 117334, Россия, el. p.
marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152

Pasirašyta spaudai 2003 05 05

Formatas 60x90/8

Rinkta kompiuteriu. 11 sp. I.

Kaina: prenumeratoriams 5,51 Lt.

Pardavimui – sutartinė

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius

<http://www.lfcc.lt>

el. p. liaudies.kultura@lfcc.lt

Spausdino UAB „Sapnų Sala“

Moniūškos g. 21, Vilnius

TURINYS:

Dalia RASTENIENĖ. Kai kultūros žmonės panašūs į
nesutariančias senovės gentis...: iš dalyvavimo
konferencijoje „Valstybinė kultūros politika
Lietuvai stojant į Europos Sajungą“ 1•

Valstybinės kultūros politikos aspektai Lietuvai stojant
į Europos Sajungą. Lietuvos Respublikos kultūros
ministrės Romos DOVYDÉNIENĖS pranešimas 3•

MOKSLO DARBAI

Daiva VAITKEVIČIENĖ. Apeiginis palabiniimas 8•

Žilvytis ŠAKNYS. Senųjų jaunimo bendravimo
tradicijų kaita XX a. pabaigoje 15•

Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ. Sutartinės dviejős
tarpt kitų archaiškų dainavimo dviese būdų 19•

Rimantas SLIUŽINSKAS. Lietuvių etnomuzikologijos
terminija (XX a. pirmoji pusė) 32•

Ugnius MIKUČIONIS. Kuršių ir skandinavų santykiai
sagū literatūroje 35•

SKAI TYMAI. Kristina JENNBERT. Archeologija ir
ikikrikščioniškoji religija Skandinavijoje 50•

IN MEMORIAM. Liudvikas GIEDRAITIS. Lietuvos teatro
istorijos pašvestasis (Vytauto MAKNIO atminčiai) 60•

PARODOS. Rūta SAMUOLYTĖ. Lietuviški kryžiai
iš Kolumbijos 66•

Jurga ALEKSYNAITĖ. Stefanijos Katkevičienės
kūrybos dermės 69•

KNYGOS. Laima BURKŠAITIENĖ.
Dainos „iš Juškos“ – vertybė 71•

LAUREATAI. Pagavę „Aukso paukštės“ 74•

ETNINÉS VEIKLOS REALIJOS.

Kultūros centrai – visuomenės pokyčių
barometras. Pokalbis 81•

VIRŠELIUOSE: Rimantė Butkuvienė. Angelas globėjas. 2002 m.
Adolfas Teresius. Šv. Rokas. 2002 m.

Ramūno VIRKUČIO nuotraukos

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.